

KURBANOV G.A.

**OLIJ HARBIY TA'LIM MUASSASALARI O'QITUVCHILARINING
KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANISH
NAZARIYASI VA AMALIYOTI**

Monografiya

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim,
fan va innovatsiyalar vazirligi
O‘zbekiston Milliy universiteti
Harbiy tayyorgarlik markazi**

KURBANOV G.A.

**OLIIY HARBIY TA’LIM MUASSASALARI O‘QITUVCHILARINING
KASBIY KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANISH NAZARIYASI VA AMALIYOTI**

Monografiya

Toshkent – 2025

UO‘K: 371.124 (021)
KBT 4421.421
K 31

Monografiya O‘zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik markazi boshlig‘i, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor, polkovnik Xaydarov Kozimbek Abdixakimovichning umumiy tahriri ostida nashr etilgan

Kurbanov G.A. Oliy harbiy ta‘lim muassasasi o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti: Monografiya. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik markazi, 2025. – 115-b.

Taqrizchilar:

Z.R.Jabborov, O‘zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik markazi o‘qituvchisi, dotsent, podpolkovnik

R.M.Medetova, Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo‘lim mudiri, pedagogika fanlari doktori (DSc), katta ilmiy xodim

Monografiyada o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiya xususiyatlari, ta‘lim muhiti sharoitlariga va o‘qituvchilarning pedagogik tajribasiga qarab uning tarkibiy qismlarini o‘rganish natijalari taqdim etilgan.

Monografiya amaliyotga yo‘naltirilgan va unda oliy harbiy ta‘lim muassasalari o‘qituvchilarining kasbiy malakasini rivojlantirish yo‘nalishlari belgilangan.

Mazkur ilmiy nashr kasbiy faoliyat sohasi mutaxassislari, oliy harbiy ta‘lim muassasalari rahbarlari, o‘qituvchilar, doktorantlar, tayanch doktorantlar, magistrantlar va talabalarda qiziqish uyg‘otish mumkin.

O‘zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik markazi Uslubiy ilmiy kengashining qarori bilan nashrga tavsiya etilgan (2025-yil 29-sentabrdagi 2-sonli bayonnoma).

MUNDARIJA

KIRISH	5
1-BOB. O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI	7
1.1. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining nazariy va amaliy asoslari.....	7
1.2. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishi.....	19
1.3. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillar.....	26
Birinci bob bo‘yicha xulosalar.....	39
2-BOB. O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI	41
2.1. O‘qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishda pedagogik yordam.....	41
2.2. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari.....	49
2.3. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik qo‘llab-quvvatlash dasturi	69
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa.....	82
XULOSA	84
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	87
ILOVALAR	104

KIRISH

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi texnologiyalarning tez o'zgarishi bilan tavsiflanadi, bu doimiy yangilanishni o'z ichiga olgan yangi ta'lim tizimini shakllantirishni belgilaydi. Uzluksiz ta'limni amalga oshirishning muvaffaqiyati ta'lim tizimining barcha subyektlarining raqobatbardoshligini saqlab qolish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, ularning eng muhim shartlari faollik, tashabbuskorlik, ijodiy fikrlash va nostandart echimlarni topish kabi shaxsiy fazilatlaridir.

Shu munosabat bilan kasbiy mahoratni oshirish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish, innovatsion ta'lim muhitini yaratish ta'lim sohasini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim tashabbuskor, o'z kasbiy maqsadlarini aniq tushunadigan, har qanday yangilikka ochiq va innovatsiyalarga optimistik tarzda faol va harakatchan o'qituvchiga qaratilgan. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida o'z ifodasini topgan asosiy yo'nalishlarni samarali hayotga tatbiq etishga ana shunday o'qituvchi qo'l keladi.

O'qituvchining kasbiy malakasi muammosi ko'plab faylasuflar, pedagoglar va psixologlar tomonidan o'rganilgan. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish masalalari G.Bernxard, V.Blum, I.A.Zimnyaya, O.Kuysinov, Z.N.Mamarazhabova, X.Markus, N.A.Muslimov, Z.Norqo'ziyeva, R.Sterner va boshqalarning ishlarida ko'rib chiqilgan.

Ilmiy adabiyotlarda o'rganilayotgan hodisaning etarlicha keng ifodalanishiga qaramay, uni ekspluatatsiya qilishda, shuningdek, uning tarkibini aniqlashda va shuning uchun uning rivojlanish yo'llarini aniqlashda hali ham bir xillik yo'q. Bu shuni anglatadiki, mavzuning dolzarbligi o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish usullarining etarli darajada asoslanmaganligi va ijtimoiy amaliyotning malakali ishchilariga bo'lgan talablarining tobora ortib borayotganligi bilan bog'liq.

Kasbiy kompetensiya alohida ahamiyatga ega, chunki ta'lim tizimi hozirgi vaqtda sezilarli innovatsion o'zgarishlar bilan ajralib turadi.

Hozirgi sharoitda o'qituvchi muvaffaqiyatli va talabchan bo'lishi uchun har qanday o'zgarishlarga tayyor bo'lishi, yangi sharoitlarga tez va samarali moslasha olishi, professional bo'lish istagini namoyon qilishi, bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab turishi, o'z-o'zini rivojlantirishga intilishi, noaniqliklarga toqatli bo'lishi, tavakkalchilikka tayyor bo'lishi, ya'ni kasbiy malakali bo'lishi kerak.

Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu xususiyatlar hamma o'qituvchilarda ham to'liq shakllanmaydi. Ularning katta qismi tez o'zgarib turadigan ijtimoiy, iqtisodiy, kasbiy sharoitlarga moslashishda katta qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda, keyin esa, professional kompetensiyaning etishmasligi ba'zi shaxsiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin – ichki norozilikdan ijtimoiy qarama-qarshilik va tajovuzgacha.

Innovatsion ta'limni rivojlantirish muvaffaqiyati, o'z navbatida, ta'lim sohasida ishlayotgan professional kadrlarning innovatsion rejimda ishlashga, o'z kasbiy faoliyatida jamiyat va shaxsning doimiy o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashuvchan va tezkor javob berishga tayyorligi bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish milliy ta'limni isloh qilishning muhim shartlaridan biriga aylanib bormoqda.

Shu munosabat bilan, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga hissa qo'shadigan, ta'lim sifatini oshirishga va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida ijobiy munosabatlarni shakllantirishga yordam beradigan pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur monografiyada o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlari mazmunini amalga oshirishni ta'minlovchi umumlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi sifatida ko'rib chiqiladi.

“O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari” deb nomlangan birinchi bobda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining mohiyati va tuzilishining yondashuvlari ochib berilgan, innovatsion ta'lim muhitining xususiyatlari va o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar aniqlangan.

“O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyalari” deb nomlangan ikkinchi bobda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga pedagogik yordam berishning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan.

Bundan tashqari, ushbu bobda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini o'rganish natijalari keltirilgan, bu uning xususiyatlarini va o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga pedagogik yordamning mazmunini aniqlash imkonini bergan.

1-BOB. O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

1.1. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari

Hozirgi vaqtda ta’lim tizimi sezilarli o‘zgarishlar bilan ajralib turadi, buning natijasida, birinchi navbatda, innovatsion jarayonlar faollashmoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimiga tashqi omillar sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Unga printsiplal jihatdan yangi talablar qo‘yilmoqda, ularning doimiy o‘shishiga jahon taraqqiyotidagi qator tendentsiyalar sabab bo‘ladi:

jamiyat taraqqiyoti sur‘atlarining tezlashishi kursantlarni tez o‘zgaruvchan sharoitlarda hayotga tayyorlashni talab qiladi;

madaniyatlararo o‘zaro aloqalar ko‘lamining sezilarli darajada kengayishi bilan kursantlarning xushmuomalaligi va bag‘rikengligi alohida ahamiyatga ega;

global muammolarning paydo bo‘lishi va o‘shishi kursantlarning paydo bo‘lgan muammolarni tezda hal qilishlarini va ularda global fikrlashni rivojlantirishni talab qiladi;

jamiyatni demokratlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy tanlash imkoniyatlarini kengaytirish oliy harbiy ta’lim muassasalarini kursantlarning to‘g‘ri tanlov qilishga tayyorligini shakllantirish zaruriyatidan ustun qo‘ydi;

iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va aholi bandligini ta’minlash sohasidagi chuqur tarkibiy o‘zgarishlar, pedagog kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlashga doimiy ehtiyojni belgilab berayotgani kursantlarning butun umri davomida bilim olish qobiliyatini shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda.

Bu talablarni qondirish uchun oliy harbiy ta’lim muassasasi dinamik jarayon sifatida uzluksiz bo‘lishi kerak. Bularning barchasini mustaqil, faol, doimiy o‘zgarishlarga moslashuvchan, mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladigan, o‘z rivojlanishiga qadriyat sifatida qaraydigan, doimiy o‘rganishga qodir va tayyor o‘qituvchi amalga oshirishi mumkin.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda, birinchi navbatda, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga alohida talablar qo‘yiladi. Kompetensiya ilmiy muammo sifatida hali aniq ta’rifga ega emas va unga qiziqish sezilarli rivojlanish tarixiga ega bo‘lishiga qaramay, to‘liq tahlil qilinmagan.

Kompetenlik tushuncha sifatida ilmiy leksikonda o‘tgan asrning o‘rtalarida paydo bo‘lgan. Dastlab, milliy va xorijiy tadqiqotlarda uning talqini turli semantik urg‘ularga ega edi.

Xorijiy tadqiqotchilar kontsepsiya mazmuniga, eng avvalo, amaliy mazmuni, muayyan predmet sohasida aniq harakatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarning mavjudligini (P.Burдые, P.Vayl, F.Denver, F.Myorn, J.Raven, R.Uayt va boshq.) kiritadilar.

Shunday qilib, J.Ravenning fikricha, kompetensiya juda ko'p sonli komponentlardan tashkil topgan hodisa bo'lib, ularning ko'plari bir-biridan nisbatan mustaqil, ba'zi komponentlar ko'proq bilish sohasiga, boshqalari esa, hissiy sohaga taalluqlidir, bu komponentlar samarali xatti-harakatlarning tarkibiy qismlari sifatida bir-birini almashtira oladi.

Muayyan predmet sohasida muayyan harakatni amalga oshirish uchun kompetensiya zarur, shu jumladan, yuqori ixtisoslashgan bilim, ko'nikma, fikrlash usullari va o'z harakatlari uchun javobgarlikka tayyorlik hisoblanadi.

Kompetensiyaning tarkibiy qismlari faqat shaxs uchun qiziqarli bo'lgan faoliyatni amalga oshirish jarayonida rivojlanadi va namoyon bo'ladi; bir necha omillar natijasida samarali faoliyat muayyan vaziyatda namoyon bo'ladigan alohida malaka yoki qobiliyat darajasidan ko'ra ko'proq maqsad sari harakatlanish jarayonida keng ko'lamli vaziyatlarni qamrab oluvchi bir qator to'ldiruvchi kompetensiyalarga bog'liq.

Shuning uchun har qanday individual qobiliyat darajasini emas, balki shaxsan muhim maqsadlarga erishish uchun sarflangan uzoq vaqt davomida turli vaziyatlarda shaxslar tomonidan namoyon bo'lgan kompetensiyalarning to'liq to'plamini baholash kerak.

XXI-asr boshlarida jahon hamjamiyatidagi integratsiya jarayonlari turli metodologik asoslar bilan shartlangan turli ilmiy sohalar uchun maqbul bo'lgan asosiy ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va toifalarni tushunishga yondashuvlarning rivojlanishiga yordam berdi.

Shaxsning o'ziga xos vaziyati uning qadriyatlarini shakllantirishga va yangi kompetensiyalarni rivojlantirish va o'zlashtirish imkoniyatiga bevosita ta'sir qiladi. Amerikalik psixolog R.Short "shaxsiy kompetensiya" tushunchasini ochib beradi. U barkamol shaxsni "fan asoslari" va ular bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lgan, shuningdek, psixomotor funktsiyalarni, kasbiy rollarni, kognitiv va affektiv faoliyatni, shaxslararo muloqotni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lgan shaxs sifatida tavsiflaydi.

Bunday holda, asosiy e'tibor ijtimoiy rollarni bajarish va dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar, bilimlar, ko'nikmalar, motivlar, munosabatlar, e'tiqodlar, qadriyatlarni rivojlantirishga qaratiladi.

G'arbiy Evropada kompetensiya modellari murakkab muammolarning echimini mustaqil ravishda topa olish, mustaqil ravishda yangi bilim, ko'nikmalarni egallash, o'z shaxsining ijobiy qiyofasi, uyg'un muloqot qilish qobiliyati, jamoada o'zini tutish qobiliyati kabi fazilatlarga qaratilgan.

Umuman olganda, xorijiy olimlar kompetensiyani ko‘proq shaxsning umumiy xususiyatlariga bog‘laydilar va uni o‘ziga xos ko‘nikmalar bilan bog‘lamaydilar. XX-asrning o‘rtalari va oxirlaridagi milliy ilmiy nashrlarda “kompetentlik” tushunchasi mazmunida zarur shaxsiy xususiyatlar, shuningdek, bilim, ko‘nikma, malaka, faoliyatda ularni amalga oshirish usullari va metodlari mavjudligi ko‘rsatilgan.

Shunday qilib, B.D.Elkonin kompetensiyani “shaxsning faoliyatga (uning ijtimoiy “kesimi”) jalb qilish o‘lchovi deb ta’riflaydi. Shaxsda muhim bo‘lgan narsaning ichki tashkilotining mavjudligi emas, balki mavjud narsadan foydalanish qobiliyatidir.

“Pedagogik lug‘at”da “kompetentlik” tushunchasi bilimdon, ma’lumotli, u yoki bu sohada obro‘-e’tiborga ega bo‘lgan, “kompetentlik” tushunchasi es, kimgadir yaxshi ma’lumotga ega bo‘lgan masalalar majmuasidir; kompetensiya doirasi, huquqlar.

Ensiklopedik lug‘atda “kompetentlik” tushunchasiga ma’lum bir sohadagi bilim va tajriba sifatida ta’rif beriladi.

Milliy pedagogikada “kompetentlik” tushunchasining zamonaviy ta’rifi mazmunan xorijiy tushunchalarga mos keladi. Asosiy tuzilmaviy xarakteristikalar – bu faoliyat vositachiligidagi bilimlar, ko‘nikmalar, qobiliyatlar.

Shaxsning o‘ziga xos vaziyati uning qadriyatlarini shakllantirishga va yangi kompetensiyalarni rivojlantirish va o‘zlashtirish imkoniyatiga bevosita ta’sir qiladi. Amerikalik psixolog R.Short “shaxsiy kompetensiya” tushunchasini ochib beradi. U barkamol shaxsni “fan asoslari” va ular bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘nikmalarga ega bo‘lgan, shuningdek, psixomotor funksiyalarni, kasbiy rollarni, kognitiv va affektiv faoliyatni, shaxslararo muloqotni bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxs sifatida tavsiflaydi.

Bunday holda, asosiy e’tibor ijtimoiy rollarni bajarish va dunyo bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlar, bilimlar, ko‘nikmalar, motivlar, munosabatlar, e’tiqodlar va qadriyatlarni rivojlantirishga qaratiladi.

“Kompetensiya” toifasining shakllanishining batafsil tahlili I.A.Zimnyayaning asarlarida keltirilgan va pedagogika fanda ushbu toifaning paydo bo‘lishidan tortib, turli kasbiy va ilmiy muhitlarda keng qo‘llanilishigacha bo‘lgan g‘oyalar dinamikasini kuzatish imkonini beradi. Shunday qilib, muallif “kompetentlik” tushunchasini ko‘rib chiqishga yondashuvning o‘zgarishiga qarab, ta’limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni shakllantirishning bir qancha bosqichlarini belgilaydi.

Birinchi bosqich (1960-1970 yillar) ilmiy apparatga “kompetentlik” toifasining kiritilishi, kompetensiya va kompetensiya tushunchalarini farqlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bilan tavsiflanadi. Shu vaqtdan boshlab lingvistik kompetensiyaning har xil turlarini o‘rganish boshlanadi va D.Xayms pedagogikaga “kommunikativ kompetensiya” tushunchasini kiritadi.

Ikkinchi bosqich (1970-1990 yillar) kompetensiya va malaka toifasidan muloqotni o'rgatish nazariyasi va amaliyotida, boshqaruvda professionallik, yetakchilik va boshqaruvda foydalanish bilan tavsiflanadi. Ayni paytda "Ijtimoiy kompetensiyalar va kompetensiyalar" tushunchalarining mazmuni ishlab chiqilgan.

Kasbiy ta'lim entsiklopediyasi nafaqat malakalar (kasbiy ko'nikmalar faoliyat tajribasi, malakalar va bilimlar sifatida), balki kasbiy faoliyatning mustaqilligini ta'minlaydigan o'zlashtirilgan ijtimoiy-kommunikativ va individual qobiliyatlar haqidagi g'oyalarni ham o'z ichiga oladi deyilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, milliy va xorijiy olimlar nafaqat kompetensiyalarni o'rganish, balki uning shakllanishini ana shu jarayonning yakuniy natijasi sifatida hisobga olgan holda kadrlar tayyorlashni ham boshladilar.

N.A.Muslumov kompetentli inson shaxsning nazariy bilim va amaliy tajribadan muayyan muammolarni hal qilishda foydalanishga tayyorligi va qobiliyatini belgilaydi.

O.Kuysinov kompetensiyani insonning ijtimoiy va kasbiy hayotining bilimlari, intellektual va shaxsiy shartli tajribasiga asoslangan deb fikr yuritadi.

Z.T.Nishanova ruhiy sifatlarning yig'indisi, mustaqil va mas'uliyatli harakat qilishga imkon beruvchi ruhiy holat (samarali kompetensiya); shaxsning muayyan mehnat funksiyalarini bajarish qobiliyati va malakasi deb ta'rif bergan.

F.Kodirova shaxsning kasbiy faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligi va qobiliyatining birligi degan.

Sh.X.Abdullayeva muayyan faoliyat turi maqsadiga erishish uchun etarli bilim, ko'nikma, tajriba darajasini, shuningdek, maqsadlarni belgilash va ularning amalga oshirilishini ta'minlaydigan qarorlar qabul qilishga tayyorligidan iborat bo'lgan ma'naviy pozitsiyasini aks ettiruvchi mutaxassisning ishbilarmonlik va shaxsiy fazilatlarining ajralmas belgisi.

M.N.Pirniyazova kasbiy bilim va ko'nikmalar to'plami, shuningdek, kasbiy faoliyatni amalga oshirish usullari.

M.N.Usmanova kompetensiyani ma'lum bir ijtimoiy rolni bajarish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar, bilimlar, ko'nikmalar, fazilatlar va qiymat yo'nalishlari deb ta'riflagan.

A.A.Derkachning fikrcha, kompetensiya bilim, ko'nikma, qobiliyat, psixologik xususiyatlar (sifatlar), kasbiy pozitsiyalar va akmeologik invariantlarning yagona kompleksini shakllantirish bilan tavsiflanadi.

E.K.Moydinova funktsional majburiyatlarni amalga oshirish uchun vositalar, texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarini mukammal egallashni nazarda tutadi.

Har xil faoliyat turlari uchun tadqiqotchilar kompetensiyaning har xil turlarini ajratadilar.

Masalan, til kompetensiyasi va kompetensiyasi doirasida tilni bilish darajalarini ishlab chiqishda Yevropa Kengashi strategik, ijtimoiy, lingvistik va ta'lim kompetensiyalarini ajratib ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 1990-yilda N.V.Kuzminaning "O'qituvchi va ishlab chiqarish ta'limi ustasi shaxsining kasbiy mahorati" kitobi nashr etilgan bo'lib, unda pedagogik faoliyat materialiga asoslanib, kompetensiya birinchi marta integrativ "shaxs mulki" sifatida ko'rib chiqilgan.

Shu bilan birga, L.A.Petrovskayaning "Muloqot bo'yicha kompetensiya" kitobi nashr etildi, unda nafaqat kommunikativ kompetensiya ko'rib chiqilgan, balki ushbu "shaxs mulki"ni shakllantirish uchun o'qitishning o'ziga xos maxsus shakllari ham taklif etilgan. 1990-yildan boshlab kompetensiyani ilmiy kategoriya sifatida o'rganishning uchinchi bosqichi A.K.Markova asarlarining paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Bu erda kasbiy kompetensiya alohida har tomonlama ko'rib chiqish mavzusiga aylanadi.

L.M.Mitina ta'kidlashicha, "pedagogik kompetensiya" tushunchasi o'z ichiga "bilim, qobiliyat, ko'nikma, shuningdek, ularni faoliyatda, muloqotda, shaxsning rivojlanishida (o'zini-o'zi rivojlantirishda) amalga oshirish usullari va vositalarini" o'z ichiga oladi. Bu erda kompetensiyaning murakkab integrativ xususiyati ham ta'kidlangan. Rivojlanishning ushbu bosqichi YUNESKO hujjatlari va materiallarida har bir kishi tomonidan ta'limning istalgan natijasi sifatida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan bir qator kompetensiyalar ko'rsatilganligi bilan ajralib turadi.

Ta'lim bo'yicha xalqaro komissiyaning ma'ruzasida J.Delor ta'lim asos bo'ladigan "to'rt ustun"ni (bilishni o'rganish, qilishni o'rganish, birga yashashni o'rganish, yashashni o'rganish) shakllantirib, asosiy global kompetensiyalarni mohiyatan belgilab berdi.

Shunday qilib, J.Delorning so'zlariga ko'ra, ulardan biri: "nafaqat kasbiy malakaga ega bo'lish uchun, balki kengroq ma'noda, turli xil ko'plab vaziyatlarni engish va guruhda ishlashga imkon beradigan kompetensiyani bajarishni o'rganing".

Aytish mumkinki, hozirgi vaqtda "kompetentlik" tushunchasi nafaqat kognitiv va operatsion-texnologik komponentlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvorni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, ta'lim natijalari (bilim va ko'nikmalar), qadriyatlar tizimi, odatlar va zamonning dolzarb ko'rinishidir.

Hozirgi bosqichda "kompetentlik" tushunchasi ko'plab olimlar tomonidan yaqindan o'rganilayotgan obyekt bo'lib, ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv mustahkamlanganligi sababli alohida dolzarblikka ega bo'ldi. Shuning uchun ham u olimlar (A.A.Verbitskiy, I.A.Zimnyaya, E.F.Zeer, A.V.Xutorskoy, V.D.Shadrikov va boshqalar) o'rtasida ko'plab muhokamalarga sabab bo'lgan.

Demak, N.A.Muslumovning fikricha, kompetentlik – bu shaxsning o‘z qobiliyati va maqomi doirasida jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beruvchi ijtimoiy va individual faoliyat shakllariga tayyorgarlik darajasidir.

O.Kuysinovning fikricha, kompetensiya – shaxsni ixtisoslashgan faoliyat subyekti sifatida tavsiflovchi baholovchi kategoriya bo‘lib, bunda shaxsiy qobiliyatlarning rivojlanishi unga malakali ishlarni bajarish, muammoli vaziyatlarda mas’uliyatli qarorlar qabul qilish, belgilangan maqsadlarga oqilona va muvaffaqiyatli erishishga olib keladigan harakatlarni rejalashtirish va takomillashtirish imkoniyatini beradi. Ushbu kontsepsiyani talqin qilishda boshqacha yondashuv ishida keltirilgan.

M.P.Choshanov kompetentsiyani kasbiy tayyorgarlikning tubdan yangi sifati sifatida belgilaydi. Buni qo‘llab-quvvatlash uchun u Amerika kompaniyalari tomonidan xodimlarni yollash tajribasidan misol keltiradi, bunda ariza beruvchiga faqat uning vakolati ma’lum bo‘sh ish o‘rinlari uchun talab qilinadiganidan oshib ketganligi sababli lavozimni egallash rad etilishi mumkin.

Bundan tashqari, bu atama ko‘p hollarda intuitiv ravishda qo‘llaniladi. Odatda bu mutaxassisning yuqori malakasi va professionalligini ifodalaydi.

Kasbiy bilim va ko‘nikmalar majmuining o‘ziga xos sifati sifatida kompetensiya quyidagilar bilan ifodalanadi:

1. Barkamol o‘qituvchining bilimi operativ va harakatchan bo‘lib, u doimo yangilanib turadi.

2. Kompetensiya ham mazmuniy (bilim), ham protsessual (ko‘nikma) komponentlarini o‘z ichiga oladi. Muammoning mohiyatini bilishgina emas, balki uni amaliy va eng yaxshi tarzda hal qila bilish ham zarur, shuning uchun usulning moslashuvchanligi kompetensiyaning majburiy xususiyatidir.

3. Kompetensiya optimal yechimlarni tanlash, tanlovni asoslash, yolg‘on yo‘llarni rad etish, ya’ni tanqidiy fikrlash qobiliyatini nazarda tutadi.

A.M.Novikov “kompetentlik” tushunchasini “professionallik” tushunchasiga muqobil deb hisoblaydi. Kasbiylik, olimning fikriga ko‘ra, texnologik tayyorgarlikni anglatadi va kompetentlik tarkibiy qismlari “asosiy malaka” deb ataladigan yuqori professional xususiyatga ega bo‘lgan tarkibni o‘z ichiga oladi.

Harakatning mustaqilligi, har qanday biznesga ijodiy yondashish, bilimlarni doimiy ravishda yangilashga tayyorlik, fikrning moslashuvchanligi, tizimli va iqtisodiy fikrlashga tayyorlik, dialog olib borish, jamoada hamkorlik qilish, hamkasblar bilan muloqot qilish qobiliyati kabi shaxsiy fazilatlaridir.

L.I.Fishmanning ta’kidlashicha, kompetensiya, asosan, “kasbiy faoliyat madaniyati” va hatto “kasbiy qadriyatlar va stereotiplar” tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lgan atamadir va kompetensiyaning turli xil ta’riflari orasida siz “ma’lum bir sohadagi bilim, tajriba” kabi eng oddiyini topishingiz mumkin bo‘lsa-da, ko‘pincha bu

atama ba'zi bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini belgilaydigan shaxsiyatning murakkab integratsiyalashgan sifati sifatida tushuniladi.

Bundan tashqari, biz individual bilim yoki ko'nikmalar haqida emas, balki shaxsga bir butun sifatida faoliyatni amalga oshirish imkonini beradigan mulk haqida gapiramiz.

I.A. Zimnyaya "kompetentlik" tushunchasini hisobga olgan holda ikkita modelni – shaxsiy va faoliyatga asoslangan modelni ajratib ko'rsatadi va asosiy kompetentliklar guruhlarini aniqlashning nazariy asosi pedagogikada quyidagi faktlar bo'yicha tuzilgan qoidalar ekanligini ta'kidlaydi:

a) shaxs muloqot, bilish, mehnat subyekti (B.G.Ananyev);

b) shaxs jamiyatga, boshqa odamlarga, o'ziga, mehnatga munosabatlar tizimida namoyon bo'ladi (V.N.Myasishchev);

v) shaxsning malakasi akmeologik rivojlanish vektoriga ega (A.A.Derkach);

d) professionallik kompetensiyalarni o'z ichiga oladi (A.K.Markova).

Ushbu lavozimlardan I.A.Zimnyaya kompetensiyalarning uch guruhini ajratib ko'rsatadi: shaxs sifatida, hayot subyekti sifatida o'ziga tegishli kompetensiyalar; shaxsning boshqa shaxslar bilan o'zaro munosabati bilan bog'liq kompetensiyalar; shaxs faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, uning barcha turlari va shakllarida namoyon bo'ladigan kompetensiyalar.

Qobiliyatlar – bu qandaydir ichki, potentsial, yashirin psixologik neoplazmalar (bilimlar, g'oyalar, harakatlar algoritmlari, qadriyatlar va munosabatlar tizimi), keyinchalik inson kompetensiyalarida haqiqiy, faoliyatga asoslangan ko'rinish sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlab, biz ushbu kompetensiyalar doirasini belgilaymiz, ularning keyingi namoyon bo'lishini hisobga olamiz.

Shunday qilib, kompetensiyaning quyidagi ta'riflari mavjud: muammoli vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish darajasi (R.Z.Jurayev); subyektning ijtimoiy-pedagogik tajribasini shakllantirish darajasi (N.M.Egamberdiyeva); ma'lum darajada ish talablarini amalga oshirish imkonini beruvchi kasbiy xususiyatlar yoki qobiliyatlar majmui (L.I.Antsyferova); shaxsga o'z qobiliyati va maqomi doirasida jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradigan ijtimoiy va individual faoliyat shakllariga tayyorgarlik darajasi (L.P.Urvatsev); asosiy va maxsus kasbiy ta'lim darajasi, kasbiy muammolarni hal qilishda tajriba to'plash qobiliyati, ish tajribasi (A.I.Omarov); kasbiy tayyorgarlik sifati (M.P.Choshanov); tevarak-atrofdagi dunyoni anglash mezoni va u bilan o'zaro ta'sirning adekvatlik darajasi (D.D.Sharipova); ba'zi bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini belgilovchi shaxsning murakkab birlashgan sifati (L.I.Fishman); faoliyatning muvaffaqiyatli va samarali bajarilishini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar majmui (M.Perlmutter).

"Kompetensiya" tushunchasining yuqoridagi ta'riflari tahlili shuni ko'rsatadiki, uning asosiy belgilari ma'lum bir soha yoki kasb bo'yicha bilim va tajriba hisoblanadi.

“Kasb, – deb yozadi E.I.Rogov, – o‘z maqsadiga ega bo‘lgan, o‘z mahsuloti, normalari va vositalariga ega bo‘lgan, pirovard natijada ushbu faoliyat xizmat qiladigan ijtimoiy hayot sohasining ijtimoiy funksiyasi va texnologiyasi bilan belgilanadigan faoliyatdir”.

Bu shuni anglatadiki, shaxsning kompetensiyasi jamiyat hayotining muayyan sohasidagi kasb bilan bog‘liq bo‘lib, u faoliyatga xizmat qiladi. Qoida tariqasida, jamiyat hayotining moddiy va ma‘naviy sohalari ajralib turadi. Kursantlarni madaniyat va uning qadriyatlari bilan tanishtirishga qaratilgan pedagogik faoliyat jamiyatning ma‘naviy sohasiga xizmat qiladi.

Pedagogik faoliyatning ijtimoiy vositachilik xususiyati shundan dalolat beradiki, u kursant manfaati uchun, uning rivojlanishi uchun, uning insoniy mohiyatini egallashi va hayotni qurishga qodir, munosib shaxs sifatida shakllanishi uchun amalga oshiriladi.

Bunday hayotning yaratilishi kursant oliy harbiy ta‘lim muassasasini tamomlagach, o‘z ehtiyojlariga ham, o‘zi yashayotgan jamiyat talablariga ham javob beradigan kasbni tanlashini taqozo etadi. Binobarin, o‘qituvchi faoliyati jamiyatning ma‘naviy sohasiga xizmat qiladi, chunki, kursantni tarbiyalovchi o‘qituvchi madaniyatni uzatadi, kursantni madaniyat olami bilan tanishtiradi, unda madaniyatni saqlash, uni yaratish va o‘zgartirish qobiliyatini, shuningdek, ma‘lum darajada moddiy sohani rivojlantiradi, chunki, kursant bu sohada ishlaydi.

Ushbu muammolarni hal qilish o‘qituvchidan kursantlarni hayot va mehnatga tayyorlash, ularda bilimga, insonga va uning faoliyati natijalariga qadriyatli munosabatni shakllantirish uchun ularni ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritish uchun zarur kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishini talab qiladi va hokazo.

Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi rivojlantirish bugungi kunda juda dolzarb hisoblanadi.

Kasbiy kompetensiya muammolarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlarda “kasbiy kompetensiya” tushunchasiga ta‘riflar berilgan. Ularning fikrlarini ko‘rib chiqdik. Shunday qilib, V.D.Shadrikov kasbiy kompetensiya – bu kasbiy tayyorgarlik jarayonida shakllanadigan va kasbiy faoliyatning mohiyatini tashkil etuvchi funktsional muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga imkon beradigan bilim, ko‘nikma, qobiliyat va shaxsiy fazilatlarining tizimli namoyon bo‘lishini ifodalovchi faoliyat subyekting yangi shakllanishi deb hisoblaydi.

A.K.Markovanning so‘zlariga ko‘ra, kasbiy kompetensiya – bu “mustaqil va mas‘uliyatli harakat qilish imkonini beradigan ruhiy holat, insonning mehnat natijalaridan iborat bo‘lgan muayyan mehnat funksiyalarini bajarish qobiliyati va mahorati”.

B.B.Mamarajabov “Lingvomadaniy yondashuv asosida bo‘lajak tarjimonlarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish”, N.P.Qurbonova “Ingliz tili darslarida bo‘lajak iqtisodchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish

metodikasini takomillashtirish”, I.N.Ro‘zimurodov “Elektron ta’lim muhitida dasturchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish”, S.S.Nurullayev “Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-metodik kompetensiyasini rivojlantirish”, S.Sh.Akbarova “Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishi jarayonida ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi”, D.A.Mustafojeva “Klaster yondashuvi asosida ta’lim muassasalari ixtisoslashtirilgan xodimlarining boshqaruv malakasini rivojlantirish”, Sh.E.Eshonqulov “Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mustaqil ta’lim jarayonida o‘quv-kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish”, J.O.Begjonov “Badiiy kulolchilikni o‘qitish jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish”, Sh.R.Quqonboyeva “Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish”, R.M.Sulaymonova “Raqamli ta’lim platformasi asosida bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini oshirish”, F.R.Boqiyeva “Axborot texnologiyalari yondashuvi asosida bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini oshirish”, Z.Q.Norqo‘ziyeva “CLIL texnologiyasi asosida bo‘lajak muhandis-texnologlarning kasbiy kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish”, J.G.G‘ulomov “Bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining raqamli ta’lim platformasini takomillashtirish”, D.I.Abduvaliyeva “Kredit-modul tizimi asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ-metodik kompetensiyasini oshirish”, R.M.Sadiqov “Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvo-metodik kompetensiyasini shakllantirish metodikasi”, Sh.N.Muslimov “Integratsiyalashgan yondashuv asosida bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining grafik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi”, X.S.Ibragimova “Oliy ta’lim muassasalari talabalarida musiqiy va ritmik kompetensiyani rivojlantirish” mavzulari bo‘yicha dissertasiyalar tayyorlab, himoya qilganlar.

A.A.Anorboyevning “Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetensiyani rivojlantirishda innovatsion yondashuvning ahamiyati” deb nomlangan maqolasida texnologik kompetensiyani so‘ziga quyidagicha ta’rif berilgan: “texnologik kompetensiya alohida rol o‘ynaydi, ya’ni shaxsiy yoki qo‘shma faoliyatga kiritilgan, kasbiy yoki boshqa o‘zaro munosabatlarni amalga oshiradigan shaxs, individuallik, mehnat subyekti va shaxs sifatidagi shaxs haqidagi bilimlarning tarkibiy tizimi. Kompetensiya o‘zaro bog‘langan bir necha quyi tizimlardan iborat: ijtimoiy-pertseptiv, ijtimoiy-psixologik, avtopsixologik, kommunikativ, psixologik-pedagogik”.

V.Ya.Adolfning tadqiqotida kasbiy kompetensiya aqliy zo‘riqishni kamaytiradigan va hissiy barqarorlikni oshiradigan omil sifatida ishlaydi; kognitiv va kasbiy faoliyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik shakli; talabaning ta’lim faoliyatini

mutaxassisning kasbiy faoliyatiga izchil aylantirishning tartibga soluvchisi va mexanizmi.

E.F.Zeer kasbiy kompetensiyani o'rganar ekan, K.K.Platonov tomonidan taklif qilingan shaxs tuzilishiga tayangan. Bu erda etakchi bo'lgan kasbiy yo'nalish – kasbiy pozitsiya, qadriyat manfaatlari, kasbiy o'zini o'zi belgilash va kasbiy kompetensiya – bilim, qobiliyat, ko'nikma, individual tajriba, mahorat.

Kontsepsiyani batafsilroq tahlil qilib, biz o'qituvchini kasbiy rivojlanishining dastlabki bosqichlarida kasbiy kompetensiyaning funksional nisbiy avtonomiyaga ega ekanligiga ishonamiz va kasbiy faoliyatni mustaqil bajarish bosqichida kompetensiyalar tobora ko'proq kasbiy muhim fazilatlar bilan uyg'unlashganini aniqladik.

Faoliyat subyekti uchun kasbiy kompetensiyasining asosiy darajalari – tayyorgarlik, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy tajriba va kasbiy mahorat.

Shunday qilib, milliy pedagogikada kasbiy kompetensiya tushunchasi kasbiy faoliyat muammolarini muvaffaqiyatli hal etish imkonini beradigan bilim, ko'nikma va malakalar kabi kategoriyalar orqali aniqlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda kasbiy kompetensiya “xodimlarning malakasi” modeli sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, bunda alohida e'tibor individual fazilatlar spektrining o'ziga xos qismiga qaratilgan bo'lib, u mustaqillik, intizom, muloqot qobiliyatlari va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, amerikalik psixolog E.Dole, xodimning malakasining eng muhim tarkibiy qismini “muayyan mehnat sharoitlariga tez va ziddiyatsiz moslashish qobiliyati” deb belgilaydi.

A.Shelten kasbiy kompetensiyani maxsus bilimlarning mavjudligi, ijtimoiy – shaxsning ijobiy qiyofasi, boshqa odamlar bilan muloqot qilish qobiliyati, jamoada o'zini tutish qobiliyati va uslubiy – murakkab muammolarga mustaqil ravishda yechim topish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarning kombinatsiyasi sifatida taqdim etadi.

O'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, “kasbiy kompetensiya” tushunchasi mazmuniga milliy va xorijiy tadqiqotchilar turlicha tushuncha beradilar.

Xorijiy tadqiqotlarda asosiy e'tibor amaliy tomonga (kasbiy o'zini-o'zi takomillashtirish) berilsa, mahalliy olimlarning ishlarida amaliyot bilan bir qatorda muhokama qilinayotgan masalaning nazariy tomoni ham o'rganiladi (uslubiy yondashuvlar, kontsepsiyaning ta'riflari, strukturaviy komponentlar, rivojlanishni belgilovchi omillar).

Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, kasbiy kompetensiya – bu o'zini mehnat faoliyatining muayyan turlarida maksimal darajada amalga oshirishga qodir bo'lgan va professional harakatchanlikni, martaba rejalashtirishni va o'zini o'zi amalga oshirishni

boshqaradigan bozor mexanizmining o'zgaruvchan sharoitlariga moslasha oladigan yuqori professional xodimning sifati. Kasbiy kompetensiyaning bu xususiyati o'qituvchilik kasbida eng aniq namoyon bo'ladi.

O'qituvchi – katta fidoyilikni talab qiladigan eng qiyin kasblardan biridir. Uning murakkabligi ham jamiyatning zamonaviy taraqqiyoti sharoitida o'qituvchiga qo'yilayotgan yuksak talablar – ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadallashuvi, onglilikning o'sishi hamda uning ta'lim va tarbiya faoliyatiga aqliy, ruhiy kuchning ulkan sarflanishi bilan belgilanadi.

O'qituvchining kasbiy faoliyati – bu kursantlar, ota-onalar, hamkasblar va oliy harbiy ta'lim muassasalari rahbariyati bilan har xil, doimiy o'zgaruvchan, lekin sinovdan o'tgan, o'rnatilgan munosabatlarning ma'lum bir tizimi.

O'qituvchining kasbiy malakasi bir qator ishlarda taqdim etilgan. A.K.Markovanning ta'kidlashicha, o'qituvchining kasbiy malakasi, bir tomondan, uning faoliyatining tahlili, jarayoni (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchining shaxsiyati) va natijasi (kursantlarni tayyorlash va tarbiyalash), boshqa tomondan, u ega bo'lgan obyektiv zarur kasbiy bilim, ko'nikma va fazilatlarining nisbati bilan belgilanadi. Ta'rif taqdim etilgan tuzilmaning asosiy elementlari mazmunini ko'p qirrali tushunishni va kasbiy kompetensiyaning mohiyatiga nisbatan keng qarashlarni namoyish etadi.

O'qituvchining kasbiy rivojlanishi kontsepsiyasida L.M.Mitina o'qituvchining pedagogik faoliyatining uchta ajralmas xususiyatini belgilaydi: diqqat, kompetensiya va hissiy moslashuvchanlik, bu o'qituvchi shaxsining ajralmas xususiyatlari bo'lib, umuman pedagogik faoliyat samaradorligini belgilaydi.

N.V.Kuzmina kasbiy kompetensiyani o'qituvchining ongliligi, boshqa shaxsning shaxsiyatini shakllantirishga qaratilgan o'quv va tarbiyaviy vazifalarni samarali hal qilish imkonini beruvchi shaxsiyatining mulki deb hisoblaydi. Kompetensiya tushunchasi faoliyatning ma'lum bir sohasi, bunda o'qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyati bilan bog'liq.

Olimning fikricha, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi – o'qituvchi faoliyatining maqsadi, mazmuni, obyekti va vositalari to'g'risida maxsus bilimlarga ega bo'lishi; faoliyatning tayyorgarlik, ijro, yakuniy bosqichlarida maxsus ko'nikmalarga ega bo'lish; faoliyat jarayonini amalga oshirish va kerakli natijalarni olish imkonini beruvchi shaxs va xarakterning maxsus xususiyatlarini o'zlashtirish.

N.V.Kuzminaning modeli o'qituvchining kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq qurilgan va o'qituvchining o'zi modelning tarkibiy qismlaridan faqat biri sifatida ishlaydi. Muallifning fikriga ko'ra, kasbiy va pedagogik kompetensiya tushunchasi o'qituvchining pedagogik muammolarni yaxshiroq hal qilish uchun ilmiy va amaliy bilimlarni maxsus tarzda tuzishga qodir bo'lgan pedagogik ta'sir subyekti sifatidagi g'oyasiga qaratilgan.

Z.T. Nishanova o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini kasbiy bilim, pedagogik mahorat, kasbiy pozitsiya va psixologik sifatlar deb biladi.

O'Q.Tolipov o'qituvchining shaxsiy shakllanishini o'rganar ekan, o'qituvchining kasbiy mahoratini quyidagi tarkibiy qismlar bilan taqdim etdi: shaxsiy-gumanistik yo'nalish; pedagogik idrok; pedagogik mahorat; pedagogik ijodkorlik. Bu toifalarning barchasi uzviy bog'langan va yaxlit tizimni tashkil qiladi.

Demak, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi – bu o'qituvchining pedagogik faoliyatni haqiqiy amalga oshirishga tayyorligini belgilovchi tajriba, nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va muhim shaxsiy fazilatlarni birlashtirishga asoslangan murakkab individual-psixologik shakllanishdir.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibidagi eng muhim tarkibiy qismlardan biri bu kasbiy bilimdir. O'qituvchining pedagogik faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan uning fan sohasidagi bilim darajasi va sifatiga bog'liq bo'lib, uning asosini o'qitiladigan fan tashkil qiladi. O'qituvchi, eng avvalo, o'zi o'qiyotgan o'quv intizomini, uning asoslarini bilishi kerak.

E.I.Rogovning ko'ra, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi “biror bir faoliyatni o'zlashtirish va uzoq muddatli bajarish jarayonida shaxsda yuzaga keladigan jismoniy, aqliy, shaxsiy va ijtimoiy o'zgarishlar majmui, murakkab kasbiy muammolarni hal qilishning sifat jihatidan yangi, yanada samarali darajasini ta'minlaydi”.

Z.Bakiyeva informatika o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish muammosini o'rganar ekan, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi degan xulosaga keladi. Muallif ushbu kontsepsiyaning informatika o'qituvchisiga nisbatan qo'llaniladigan mazmunini uning faoliyat modeliga adekvat bo'lgan o'qituvchining kasbiy faoliyatining me'yoriy modeli bilan bog'laydi. O'qituvchining faoliyat modeli o'qituvchining (informatika) “mavjud” va “kerakli” kasbiy kompetensiyasi bilan bog'liqligi haqidagi pozitsiyasi ham asoslanadi.

Darhaqiqat, pedagogik faoliyat zarur deb hisoblanishi mumkin va kerak, bu, albatta, amalga oshirilishini kutadi. Buning uchun o'qituvchining o'qituvchi, tarbiyachi, shuningdek, shaxs va kasb egasi sifatidagi me'yoriy modelini qurish kerak.

B.B.Ma'murov o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi shaxsning kasbiy rivojlanishi sifatida tushuniladi va uni o'qituvchining subyektiv fazilatlarini rivojlantirish prizmasi orqali ko'rib chiqadi.

Subyektivlik – bu psixologik shakllanish bo'lib, uning asosini shaxsning o'ziga aktyor sifatida munosabati tashkil qiladi. Bu kasbiy qobiliyatlarning asosini va kasbiy faoliyatning tizimini tashkil etuvchi munosabatni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan integral xususiyatdir.

O'qituvchi uchun bunday munosabat kursantlarga, o'z hamkasblariga, o'ziga qadrlil munosabatdir. Shaxsning aktyor sifatida o'ziga bo'lgan munosabati faoliyatni

chaqirish va qabul qilishni, ongni, tanlash erkinligini va buning uchun javobgarlikni, insonparvarlik yoʻnalishi bilan motivatsiyani va ichki nazoratni oʻz ichiga oladi. Oʻqituvchilarda subyektivlikning ayrim tarkibiy qismlarini ifodalash bilan birga, biz, shaxsiy xususiyatlarning yaxlit va bogʻliq ifodasi etishmaydi deb hisobladik.

E.N.Volkova oʻqituvchilarda oʻziga nisbatan faol munosabatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus taʼlim dasturlarini yaratish zarurligi haqida gapiradi. Oʻqituvchi subyekt sifatida oʻz faoliyatini yaratishi, uni oʻzgartirishi, natijalarini va unda oʻzini baholashi kerak. Aynan shu yondashuv oʻqituvchiga kasbiy talablarni yuqori sifatda bajarish imkoniyatini beradi, bu erda uning kasbiy malakasi namoyon boʻladi.

Chunki, oʻqituvchining pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini belgilaydigan tajriba, nazariy bilimlar, amaliy koʻnikmalar va muhim shaxsiy fazilatlarni birlashtirishga asoslangan murakkab individual taʼlim oliy harbiy taʼlim muassasalarida mavjud.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, pedagogika fanining ushbu kontsepsiyani koʻrib chiqish qiziqishiga qaramay, atamaning oʻzi uni toʻldirishni talab qiladi. Shunday qilib, oʻqituvchining kasbiy kompetensiyasi bizningcha, oʻqituvchi ega boʻlgan obyektiv zarur kasbiy bilim va koʻnikmalar fazilatlarning nisbati, oʻqituvchining pedagogik ishining ajralmas xususiyatlari, taʼlim va tarbiya vazifalarini samarali hal qilishga imkon beradigan oʻqituvchini, uning shaxsiy xususiyatini bilish, faoliyatni oʻzlashtirish va uzoq muddatli bajarish jarayonida oʻqituvchida sodir boʻladigan jismoniy, aqliy, shaxsiy va ijtimoiy oʻzgarishlar majmui; kasbiy bilim, pedagogik mahorat, kasbiy pozitsiya va psixologik fazilatlar yigindisi sifatida qaradik.

Mazkur ishlar doirasida oʻqituvchining kasbiy kompetensiyasi davlat taʼlim standartlari mazmunini amalga oshirishni taʼminlaydigan umumlashtirilgan bilim, koʻnikma va malakalar majmui sifatida biz tomonimizdan aniqlanadi.

1.2. Oʻqituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishi

Oʻqituvchining kasbiy kompetensiyasini oʻrganish uning tarkibiy qismlarini aniqlash va ularning mazmunini tavsiflashni talab qiladi. Oʻqituvchilarning kasbiy kompetensiyasining oʻziga xosligi pedagogik faoliyatning oʻziga xos xususiyatlari va boshqa faoliyat turlaridan farqlari bilan belgilanadi.

Bunday bir qancha farqlarni aniqlash mumkin:

- 1) pedagogik faoliyatning operativ va tizimliliigi talab qiladi;
- 2) muammoli vaziyatni hal qilishning eng yaxshi variantini ishonchli tanlash imkoniyatlarining cheklanganligi;
- 3) pedagogik faoliyat doimiy ravishda, kundan-kunga amalga oshiriladi, lekin uning natijalari darhol paydo boʻlmaydi, “masofaviy” samaradorlik xususiyati namoyon boʻladi;

4) o'qituvchi faoliyatining muhim kasbiy xususiyati – ta'sirning birlamchi natijalari asosida o'quvchilarning fazilatlarini rivojlantirishning keyingi imkoniyatlarini bashorat qilish qobiliyati;

5) har bir o'qituvchi individual ishlaydi, lekin shu bilan birga, o'qitish va tarbiyalash natijalari turli o'qituvchilarning jamoaviy harakatlaridan iborat. Ko'pincha o'qituvchilar tarkibidagi talablar birligining yo'qligi alohida o'qituvchilarning samaradorligini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin;

6) samarali pedagogik jarayon uning har bir ishtirokchisi (o'qituvchilar, o'quvchilar va ularning ota-onalari, ma'muriyat) sa'y-harakatlarining yaxlitligi bilan belgilanadi;

7) o'qituvchining kasbiy faoliyati ichki ziddiyatli bo'lib, u o'zida maxsus bilim, ko'nikma, malakalar (ayrim fanlar, fan va ishlab chiqarish sohalari bo'yicha) va umumiy kasbiy pedagogik bilim, ko'nikma, malakalarni birlashtiradi.

Bundan tashqari, o'qituvchilik kasbining bunday ichki heterojenligi o'qituvchilarning turli guruhlar uchun kasbiy kompetensiya darajasini taqqoslashni sezilarli darajada murakkablashtiradi, ayniqsa, differentsial yondashuvni talab qiladi.

V.Ya.Adolf professional kompetensiyaning quyidagi maxsus mezonlarini belgilaydi:

1) Selektivlik – shaxs uchun kasbiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan pedagogik maqsadlarni qabul qilish darajasi bilan tavsiflanadi. Subyektiv ravishda, bu pedagogik faoliyatdagi maqsadlarni tabaqalashtirilgan aks ettirishda namoyon bo'ladi, bu shaxsning oliy harbiy ta'lim muassasasida o'qish davrida o'zini o'qituvchi sifatida amalga oshirish istagini belgilaydi.

2) Ogohlik – bu o'qituvchilarning o'z aqliy faoliyatini maqsadli boshqarish, kasbiy vaziyatlarni malakali tahlil qilish usullarini egallash qobiliyatini anglatadi. Olingan bilimlar kengroq ijtimoiy kontekstda tushunilishi kerak.

3) Samaradorlik muammoli vaziyatlarni pedagogik o'zgartirish bilan bog'liq faoliyatning aniq natijalarida namoyon bo'ladi.

4) Ijodiy xarakter nostandart pedagogik vaziyatlarni ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega maqsadlarga aylantirish, ularni hal qilishning maqbul variantlarini topish qobiliyati bilan belgilanadi.

5) Qiziqish shaxsiy va kasbiy manfaatlarni birlashtirishi kerak.

Kasbiy tayyorgarlik tizimida uning maqsadlariga muvofiq kasbiy kompetensiya tuzilishiga quyidagi omillar hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi:

bilim faoliyatining tuzilishi;

umumiy o'rganish obyektining tuzilishi – ilmiy bilimlarning predmet tuzilmasida aks etgan shaxsni o'rab turgan voqelik;

kognitiv faoliyatning o'ziga xos turlariga bo'lgan ehtiyoj va o'ziga xoslik;

shaxsning ijobiy individual fazilatlarini (qobiliyatlari, qiziqishlari, moyilliklari) rivojlantirish zarurati;

ta'lim jarayonining asosiy parallellarini rivojlantirish mantig'i.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu belgilovchilarning hech birini boshqalardan ustun qo'yish mumkin emas – bu omillarning barchasi birgalikda kasbiy kompetensiya tuzilishiga har tomonlama ta'sir qiladi.

Demak, kasbiy kompetensiya strukturasi asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: mazmunli, motivatsion, maqsadni belgilash va shaxsiy.

V.A.Slastenin umumiy va maxsus kasbiy ko'nikmalar to'plami orqali kasbiy kompetensiya tarkibini ochishni taklif qiladi. Ideal holda, mutaxassisning malaka tavsiflari talablariga to'liq mos kelishi kasbiy ko'nikmalarning integratsiyalashgan to'plamini shakllantirishni anglatadi.

Bizning fikrimizcha, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi quyidagi funktsional komponentlar bilan bog'liq:

motivatsion maqsad va vazifalariga mos keladigan motivlar to'plami;

kognitiv uchun zarur bo'lgan bilimlar to'plami;

amaliy muammolarni hal qilish bo'yicha ko'nikmalar va malakalar to'plami;

shaxsiy uchun muhim bo'lgan shaxsiy fazilatlar to'plami;

refleksiv – oldindan ko'rish, o'z faoliyatini baholash strategiyasini tanlash qobiliyatlari to'plami.

Ushbu tarkibiy qismlarni tanlash quyidagi nazariy tamoyillarga asoslanadi: o'z mohiyati va tuzilishiga ko'ra o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining asosiy tarkibiy elementlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi;

bunday kompetensiya rivojlantirish jarayonining shunchaki mexanik aks etishi emas, balki o'qituvchining "Men-kontsepsiyasi" bilan chambarchas bog'liq – uning o'zi haqidagi g'oyalari, o'ziga bo'lgan munosabati va refleksiyasi;

o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlarining har biri rivojlantirishning birinchi va ikkinchi darajalariga tegishli bo'lgan fazilatlarini taqdim etadi va shunga mos ravishda, bu holda kasbiy kompetensiya uning barcha elementlarining birligida yaxlit tuzilma sifatida qaraladi; oliy harbiy ta'lim muassasalari tizimida rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ikkinchi darajaga tegishli bo'lgan fazilatlar (rivojlantirish qarorini qabul qilish, odamlarga ta'sir qilish, ehtiyojlar, motivlar, manfaatlar, muloqot va boshqalarni hisobga olgan holda) alohida o'rinni rivojlantirishning insonparvarlik yo'nalishi bilan bog'liq shaxsiy shakllarga beriladi.

Ushbu model universaldir, shuning uchun u o'qituvchi, kurator va tarbiyachilik kasbining boshqa vakillarining kasbiy malakasini tavsiflash uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu tavsiflardagi farqlar ushbu o'qituvchilar ishlaydigan muayyan vaziyatlardan

kelib chiqadi. Boshqacha qilib aytganda, agar o'qituvchining malakasini baholash zarur bo'lsa, uning harakatlarining nafaqat subyektiv, balki haqiqiy kontekstini ham aniqlash kerak. U ishlayotgan o'ziga xos vaziyat allaqachon shakllangan kompetensiyani rivojlantirishga ham, yangisini olishga ham bevosita ta'sir qiladi.

Shundan kelib chiqqan holda, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish turli xil turdagi rivojlanish vaziyatlarini, xususan: an'anaviy va yangi turdagi umumta'lim muassasalari rahbarlarining faoliyati uchun umumiy bo'lgan tipik vaziyatlarini hal qilish asosida amalga oshirildi; yangi tipdagi o'qituvchilar (universitetlar, kasbiy maktablar, gimnaziyalar, litseylar) faoliyatiga xos bo'lgan tipik vaziyatlari; o'qituvchilar faoliyatidagi tashkiliy, mentorlik va psixologik vaziyatlar.

Muayyan ko'nikmalar turlari orqali o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishi, ya'ni:

- 1) tahliliy qobiliyatlar;
- 2) prognoz ko'nikmalari va projektiv ko'nikmalar;
- 3) reflektiv qobiliyatlar (kasbga xos yondashuv), shuningdek, tegishli kasbga xos shakllanishlar;
- 4) pedagogik tafakkur va pedagogik eruditsiya;
- 5) pedagogik bashorat, xulosa chiqarish, tasavvur, sezgi, bashorat qilish;
- 6) pedagogik aks ettirish.

Shuni ta'kidlash kerakki, muayyan o'quv fanidan dars beradigan o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosini o'rganish bugungi kunda dolzarb. Ushbu tadqiqot doirasida biz fan o'qituvchisi emas, balki printsipial jihatdan o'qituvchining pedagogik malakasi haqida gapiramiz.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida A.K.Markova to'rtta blokni ajratadi:

- 1) kasbiy (obyektiv zarur) psixologik-pedagogik bilimlar;
- 2) kasbiy (obyektiv zaruriy) pedagogik mahorat;
- 3) o'qituvchining kasbi bo'yicha undan talab qilinadigan kasbiy psixologik pozitsiyalari, munosabatlari;
- 4) o'qituvchining kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashini ta'minlaydigan shaxsiy xususiyatlar.

N.E.Kostylevaning ishida, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining quyidagi tarkibiy qismlari taqdim etilgan: shaxsiy va gumanistik yo'nalish; pedagogik idrok; pedagogik mahorat; yaxlit tizimni tashkil etuvchi pedagogik ijodkorlik, uning asosida biz o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini murakkab individual shakllanish sifatida aniqlaymiz, bu o'qituvchining pedagogik faoliyatni amalda oshirishga tayyorligini belgilaydigan tajriba, nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va muhim shaxsiy fazilatlarni birlashtirishga asoslangan.

Kasbiy kompetensiyaning uchta tarkibiy qismini ajratib ko'rsatish mumkin: bilimning professionalligi, muloqot va o'z-o'zini takomillashtirish.

Xuddi shunday, ikki guruh ko'rsatkichlari o'rtasidagi farq protsessual (o'qituvchi faoliyatining uch jihati: pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, shaxs) va natijaga asoslangan (kursantlarning tayyorgarligi va o'rgatish qobiliyati, tarbiyasi va tarbiyasi), bu esa, kasbiy kompetensiya darajasini belgilashda "insonga yo'naltirilgan" urg'uni nazarda tutadi.

Bilimlarni egallash o'z-o'zidan maqsad emas, balki "bilimni harakatda", ya'ni ko'nikma va malakalarni shakllantirishning zaruriy sharti – kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonini hisoblanadi. Eng umumiy ma'noda pedagogik bilimlar o'quv dasturlari bilan belgilanadi.

Pedagogik va ixtisoslashtirilgan (intizom bo'yicha) bilim zarur, ammo kasbiy kompetensiya uchun etarli shart emas. Ularning ko'pchiligi, xususan, nazariy, amaliy va uslubiy bilimlar pedagogik mahorat va malakalarning zaruriy shartidir.

Pedagogik mahorat – tashqi yoki ichki tekislikda izchil rivojlanib boruvchi, ularning ba'zilar avtomatlashtirilgan (ko'nikmalar), barkamol shaxsni shakllantirish muammolarini hal qilishga qaratilgan va tegishli nazariy bilimlarga asoslangan pedagogik harakatlar majmui.

Pedagogik mahoratni tasniflashning bir necha yondashuvlari mavjud: pedagogik funksiyalari bo'yicha; pedagogik masalalarning turli sinflarini belgilash va hal qilish orqali; pedagogik jarayonni bosqichlarga ajratish.

Natijada, o'qituvchining kasbiy malakasi modeli uning nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi sifatida taqdim etilishi mumkin.

Yuqoridagi yondashuvlar asosida pedagogik mahorat to'rt guruhga birlashtiriladi: konstruktiv-pedagogik muammolarni qo'ya olish qobiliyati. Ular ijtimoiylashuvning obyektiv jarayoni mazmunini ta'lim va tarbiyaning aniq vazifalariga "tarjima" bilan bog'liq: yangi bilimlarni faol o'zlashtirishga tayyorlik darajasini aniqlash maqsadida shaxs va jamoani o'rganish va shu asosda jamoa va individual talabalarning rivojlanishini loyihalash; ta'lim, tarbiya va rivojlantirish vazifalari majmuasini aniqlash, ularni aniqlashtirish va ustun vazifani aniqlash; tashkiliy-pedagogik harakat usulini dasturlash qobiliyati.

Ular mantiqiy jihatdan tugallangan pedagogik tizimni qurish va harakatga keltirish imkonini beradi:

ta'lim, tarbiya va rivojlanish vazifalarini kompleks rejalashtirish;

o'quv jarayoni mazmunini asosli tanlash; uni tashkil etish shakllari, usullari va vositalarini optimal tanlash;

kommunikativ-pedagogik harakatni bajarish qobiliyati.

Ular ta'lim va tarbiyaning tarkibiy qismlari va omillari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash va o'rnatish, ularni amalda qo'llashni nazarda tutadi:

ta'lim jarayonini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni (moddiy, ma'naviy-psixologik, tashkiliy, gigiyenik va boshqalar) yaratish;

o'quvchi faoliyatini rivojlantirish, uni pedagogik jarayonning obyektidan subyektiga aylantirish;

birgalikdagi faoliyatni tashkil etish va rivojlantirish;

maktabning atrof-muhit bilan aloqasini ta'minlash, dasturlashtirilmaydigan tashqi ta'sirlarni tartibga solish;

gnostik – muammoni hal qilish natijalarini o'rganish qobiliyati.

Ular pedagogik faoliyat natijalarini hisobga olish va baholashni talab qiladi:

o'z-o'zini tahlil qilish va pedagogik jarayonning borishini va o'qituvchining harakatlarini tahlil qilish;

dominant va bo'ysunuvchi pedagogik vazifalarning yangi majmuasini belgilash.

Pedagogik kompetensiya pedagogik ijod bilan singdirilmasa, faqat kasbiy mahorat majmui bo'ladi. Kursantlar bilan birgalikda ijod qilmasdan, samarali jarayonni tasavvur qilib bo'lmaydi.

Shu nuqtai nazardan, birgalikda yaratishga yondashuv qiziqarli – birgalikda yaratishning bir qator darajalarini ajratish bilan:

guruh bilan elementar o'zaro munosabatlar darajasi: o'qituvchi fikr-mulohazalardan foydalanadi, uning natijalariga ko'ra o'z ta'sirini moslashtiradi, lekin u boshqa o'qituvchilarning tajribasiga asoslanib, "qo'llanma bo'yicha", "shablon bo'yicha" harakat qiladi;

ijodkorlik o'qituvchiga allaqachon ma'lum bo'lgan o'qitish mazmuni, usullari va shakllarini mohirona tanlash va mos ravishda uyg'unlashtirishda namoyon bo'lganda, sinfdagi faoliyatni optimallashtirish darajasi, uni rejalashtirishdan boshlab;

evristik, o'qituvchi talabalar bilan jonli muloqot qilishning ijodiy imkoniyatlaridan foydalanganda;

o'qituvchining to'liq mustaqilligi bilan ajralib turadigan birgalikdagi ijodining eng yuqori darajasi, tayyor texnikadan foydalanganda u ularga shaxsiy boshlang'ichni qo'yadi, shuning uchun ular uning ijodiy individualligiga, o'quvchi shaxsining xususiyatlariga, guruh rivojlanishining o'ziga xos darajasiga mos keladi.

Bundan tashqari, "pedagogik mahorat", "pedagogik qobiliyat", "pedagogik innovatsiya" va "kasbiy kompetensiya" tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlik masalasi ko'rib chiqiladi.

E.G.Islomgaliyev pedagogik mahorat deganda, o'qituvchining eng muhim o'qitish va tarbiyaviy ko'nikma va malakalar tizimini etarlicha yaxshi egallashi tushunadi, bu ularning umumiyligida unga o'quv faoliyatini dasturning kasbiy darajasida amalga oshirishga va kursantlarni kam yoki kam muvaffaqiyatli tayyorlash va tarbiyalashga erishishga imkon beradi.

O'qituvchining kasbiy o'sishi va takomillashuvining navbatdagi bosqichi pedagogik mahoratdir. Pedagogik mahorat – bu pedagogik nazariyani amaliyotda qo'llashning o'ziga xos jilosini aks ettiruvchi, buning natijasida o'quv jarayonining yuqori samaradorligi ta'minlangan yuqori darajada takomillashtirilgan o'qitish va tarbiyaviy mahoratdan boshqa narsa emas.

O'qituvchining kasbiy faoliyatining eng yuqori darajasi pedagogik innovatsiyadir. Pedagogik innovatsiya o'qitish va tarbiya jarayonida yangi, ilg'or g'oyalar, tamoyillar va usullarni targ'ib qilish va amalga oshirishni va ularning sifatini sezilarli darajada oshirishni o'z ichiga oladi.

Tez-tez qo'llaniladigan “pedagogik mahorat”, “pedagogik malaka”, “pedagogik ijodkorlik” toifalari unchalik bir darajali emas, chunki, ular o'qituvchilar malakasi darajalarining sifat ko'rsatkichlari bo'lishi mumkin. Tadqiqot jarayonida kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat va pedagogik ijod o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va bu munosabatlarning eng to'liq ko'rsatkichlarini ishlab chiqish zarurligi aniqlandi.

Shunday qilib, *pedagogik mahorat* – bu o'qituvchining amaliyotda sinab ko'rilgan va uslubiy ishlanmalar va tavsiyalarda tasvirlangan namunalar va standartlar darajasidagi faoliyati hisoblanadi. O'qituvchining mahorati uning ish tajribasiga bevosita bog'liq.

Pedagogik ijodkorlik mahoratidan farqli o'laroq, har doim yangi narsalarni izlash va kashf qilishdir: yoki o'zi uchun (o'qituvchi tomonidan pedagogik muammolarni hal qilishning o'zgaruvchan nostandart usullarini kashf etish), yoki o'zi uchun va boshqalar uchun (ma'lum pedagogik tajribani qayta tuzadigan individual usullarning yangi original yondashuvlarini yaratish).

Pedagogik ijodkorlikning o'zi allaqachon to'plangan narsalarni o'zlashtirish (bilim va tajribani moslashtirish, ko'paytirish, takrorlash), mavjud tajribani o'zgartirish, o'zgartirishdan boshlanadigan jarayondir.

Pedagogik vaziyatga moslashishdan uni o'zgartirishgacha bo'lgan yo'l o'qituvchi ijodi dinamikasining mohiyatidir.

Mahorat – bu masalani chuqur tushunishga asoslangan, oqilona va samarali harakatlarni amalga oshirish uchun rivojlangan ko'nikmalar bilan uyg'unlashgan holda, muayyan turdagi ixtisoslashtirilgan faoliyatni yuqori darajada o'zlashtirishdir.

Ijodkorlik/ijodiy faoliyat – sifat jihatidan yangi narsalarni yaratadigan va o'ziga xosligi, o'ziga xosligi va ijtimoiy-tarixiy o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan faoliyat.

Shunday qilib, biz shunday xulosa qilishimiz mumkin: mahorat pedagogik ijodning bir qismi va kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismidir.

Demak, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishi shunday ko'rinishi mumkin.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining bir qismi sifatida quyidagi tarkibiy qismlarni belgilamiz: pedagogikaning uslubiy asoslari; pedagogik nazariyalar;

pedagogik texnologiya va metodika; pedagogik tizimlarni loyihalash va amalga oshirish; pedagogik muloqot; ta'lim innovatsiyalari; pedagogik tadqiqotlar nazariyasi va amaliyoti; kursantlarni tarbiyalash; ta'limni boshqarish; kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish; kursantning ruhiy holatini boshqarish.

1.3. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar

Pedagogik ijod: pedagogik hamkorlik, pedagogik muloqot, pedagogik mahorat, pedagogik yangilik.

Kasbiylik: o'z bilim, ko'nikma va malakalarini talab qilinadigan natijaga aylantira olish, o'z ishini bajarishda yuksak darajada mukammallik ko'rsatish, o'z ishining turli uslub va shakllarini o'zlashtirish, o'zining yagona kasbiy faoliyatida amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish.

Kompetentsiya: analitik fikrlash, o'z vazifalarini bajarishga kompleks yondashuvni amalga oshirish, shaxsning kasbiy deformatsiyasiga qarshi turish orqali shaxsiy o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi rivojlantirish usullarini o'zlashtirish qobiliyati, vaziyatga muvofiq harakat qilish qobiliyati, aloqa va integratsiya ko'nikmalarining mavjudligi, o'zaro munosabatlarni saqlab qolish qobiliyati, birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish qobiliyati; professional muloqot usullarini egallash; o'z ishining natijalari uchun ijtimoiy javobgarlik.

Malaka: o'qituvchining kasbiy faoliyatga tayyorligi; o'qituvchining kasbiy vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari. Ushbu mazmunli jihatlar kompetensiyaning me'yoriy tomoniga, individual va ekstremal kompetensiyaga xosdir.

Xorijiy pedagogikada kasbiy kompetensiyani belgilashda asosiy e'tibor mustaqil va mas'uliyatli harakat qilish qobiliyatiga qaratiladi.

Kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari

ijtimoiy kompetensiya sifatida guruhlarda ishlash va boshqalar bilan hamkorlik qilish qobiliyati, o'z ishining natijalari uchun javobgarlikni olishga tayyorlik, kasbiy tayyorgarlik usullarini egallashdir;

maxsus kompetensiya – faoliyatning muayyan turlarini mustaqil ravishda bajarishga tayyorlik, tipik kasbiy muammolarni hal qilish va o'z ishining natijalarini baholash qobiliyati, mutaxassislik bo'yicha mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallash qobiliyati;

individual kompetensiya – kasbiy ishda uzluksiz kasbiy rivojlanish va o'zini o'zi anglash, kasbiy mulohaza yuritish, kasbiy inqirozlar va deformatsiyalarni engib o'tish qobiliyati.

V.A.Slasteninning asarlarida keltirilgan nazariy qoidalarga asoslangan fikriga ko'ra, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishi uchta tarkibiy qismdan iborat:

faoliyat komponenti: mavzu-faoliyat bilimi, professional bo'lishga intilish, tanlash erkinligi istagi, kasbiy faoliyatga yo'naltirilganlik, boshqalarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga yo'naltirilganlik, yangi narsalarni yaratish istagi, to'siqlarni engib o'tishga tayyorlik va muvaffaqiyatga erishish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish;

shaxsiy component: o'z hayotini qurish istagi, unda sodir bo'layotgan voqealar uchun javobgarlik, qo'llab-quvvatlash, boshqalarga yordam berish qobiliyati, o'z-o'zini rivojlantirish istagi, hissiy holatlarini nazorat qilish qobiliyati;

ijtimoiy va kommunikativ komponenti: muloqotda moslashuvchanlik, noaniqlikka tolerantlik, nekbinlik, muloqotda rivojlangan o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlari.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish yo'llarini belgilashda uni belgilovchi omillar masalasi birinchi o'ringa qo'yiladi. O'qituvchi ongining rivojlanishini ijtimoiy belgilash masalalari oliy psixik funktsiyalarni rivojlantirishning madaniy-tarixiy kontsepsiyasiga muvofiq ishlab chiqilgan, milliy pedagogika metodologiyasiga kiritilgan qoidada, shaxsning o'zi tarix mahsulidir, faoliyatni shaxs rivojlanishining asosiy yo'li va sharti sifatida belgilashda.

Keyinchalik bu qoidalar ong va faoliyatning birligi tamoyili, shaxs ongi va shaxsiyatini shakllantirish va rivojlantirishda muloqotning rolini ochib berish, shaxsning o'z rivojlanishining faol subyekti sifatidagi qoidalari bilan to'ldirildi.

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan determinatsiya har xil turdagi determinantlar tizimi, ya'ni tizimdir. Bu tizimda asosiy narsa sabab munosabatlaridir. Eng umumiy ma'noda sabab "muayyan hodisa (obyekt, jarayon) bo'lib, u, albatta, boshqa hodisa-oqibatni keltirib chiqaradi. Agar sabab bo'lmasa, oqibat ham bo'lmaydi". Biroq aniqlanish sabab bog'lanishlar bilan chegaralanmaydi.

Shuningdek, u tashqi va ichki omillarni, ularni vositachilik qiladigan aloqalarni ham o'z ichiga oladi. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni boshlaydigan omillarni shartli ravishda uchta guruh bilan ifodalash mumkin:

etakchi faoliyatdagi o'zgarishlar,
rivojlanishning ijtimoiy holati va
shaxsning subyektivligi.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning determinantlarini tanlash, o'rganilayotgan hodisaning tarkibiy qismlarining g'oyasiga asoslanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu bo'linish shartli, chunki taqdim etilgan komponentlar integral strukturaning ajralmas qismidir va shunga mos ravishda determinantlar ham o'zaro bog'liqdir.

Etakchi faoliyatni o'zgartiruvchi omillar guruhiga quyidagilar kiradi – etakchi faoliyatning o'zgarishi, faoliyatni amalga oshirish usulining o'zgarishi, xususan, uni takomillashtirish. Ushbu omillar kasbiy kompetensiyaning faoliyat komponentini rivojlantirishga eng katta ta'sir ko'rsatadi.

Rivojlanishning bir bosqichidan ikkinchisiga o'tish davrida etakchi faoliyatning o'zgarishi eng ko'p o'rganilgan omillardan biridir. Kasbiy rivojlanish jarayonida etakchi faoliyatning o'zgarishi tanlov, kasbiy tayyorgarlik va kasbiy moslashish bosqichlarida sodir bo'ladi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchining kasbiy rivojlanishi bilan bu omil o'zining hal qiluvchi ahamiyatini yo'qotadi.

Shubhasiz, katta yoshdagi rivojlanish xuddi shu faoliyat doirasida sodir bo'ladi. Shu munosabat bilan, keyingi omil – kasbiy faoliyat doirasidagi faoliyatni amalga oshirish usullarining o'zgarishi.

Birlamchi kasbiylashtirish bosqichida faoliyatni amalga oshirish usuli me'yoriy tasdiqlangan xususiyatga ega, ikkinchi darajali kasbiylashtirish yoki o'zlashtirish bosqichida esa, individual va ijodiydir, bu esa, kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda sifat o'zgarishlari ish tajribasining oshishi bilan sodir bo'ladi, degan xulosaga kelishga imkon beradi.

Kasbiy faoliyatni amalga oshirish usullarini takomillashtirish, yangi ta'lim dasturlari, texnologiyalar va boshqalarni amalga oshirish ham kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga olib keladi.

Pedagogikadagi innovatsion jarayonlarni hisobga oladigan bo'lsak, bir tomondan, o'qituvchilik kasbini boshqalardan ajratib turuvchi differensial xususiyatlar talablar tizimiga olib keladi, ularga rioya etmaslik uni kasbiy mahorat imidjidan mahrum qiladi. Boshqa tomondan, vazifalarning murakkabligi qanchalik yuqori bo'lsa, innovatsion namoyon bo'lish, me'yorlarni yengish, umumiy qabul qilinganlarga to'g'ri kelmaydigan mahsulotlar va ish usullarini yaratish istagi shunchalik tez-tez uchraydi. Innovatsion intilish odatiy doiraga mos kelmaydigan ijodiy o'zini namoyon qilishga olib keladi.

Ikkinchi guruh omillari rivojlanishning ijtimoiy holatidagi o'zgarishlar bilan ifodalanadi: ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning o'zgarishi, ta'lim muhiti sharoitlari, kasbiy rejalarni amalga oshirishdagi holatlar, tasodifiy hodisalar va boshqalar. Bu guruhga, birinchi navbatda, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining kommunikativ komponentining rivojlanishiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan omillar kiradi.

Rivojlanishning ijtimoiy holatidagi o'zgarishlar kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi, chunki ular shaxsni odatiy xatti-harakatlarini o'zgartirishga majbur qiladi va kasbiy amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarni izlashga undaydi. Bu kasbiy tayyorgarlik va kasbiy moslashuv bosqichida eng aniq namoyon bo'ladi (E.F.Zeer, E.A.Klimov va boshq.).

Bu guruhga kiradigan navbatdagi omil hayotning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarining o'zgarishidir. Bular oliy harbiy ta'lim muassasasi ishidagi o'zgarishlar, ish o'rinlarini qisqartirish, ish haqini o'zgartirish va boshqalar.

B.A.Sosnovskiyning fikriga ko'ra, ijtimoiy beqarorlik shaxsning vaqtga (o'tmish, hozirgi va kelajakka) yo'naltirilishiga, o'z-o'zini anglashning rivojlanishiga, kasbiy mahorat darajasiga, intellektual imkoniyatlarga, shaxs hayotidagi tanqidiy vaziyatlarning ko'payishiga ta'sir qiladi.

Bu guruhda ta'lim muhitining sharoiti, xususan, uning innovatsion xususiyati muhim omil hisoblanadi. Bu oliy harbiy ta'lim muassasasida innovatsion ta'lim faoliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan turli xil shart-sharoitlar, innovatsion ta'lim faoliyatiga ta'sir ko'rsatadigan tashkiliy shakllar va vositalar tizimi.

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar o'qituvchilarning kasbiy mahorat darajasiga yangi talablar qo'ymoqda. Hozirgi sharoitda innovatsion o'zgarishlarga muvofiq kasbiy kompetensiyani rivojlantiradigan o'qituvchilar raqobatbardosh bo'ladi.

Kasbiy faoliyatga singib ketish natijasida kasbiy muhitning kengayishi ham kasbiy kompetensiyani rivojlantirish omiliga aylanishi mumkin. E'tirof va muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida ish bilan band bo'lgan mutaxassislar ba'zan kasbiy etikani jiddiy ravishda buzadilar, ziddiyatli bo'lishadi, munosabatlarda shafqsizlik ko'rsatadilar, lekin ayni paytda juda yuqori darajadagi professional malakaga ega.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish omili kasbiy rejalarni amalga oshirishdagi tasodifiy hodisalar va holatlardir (masalan, yashash joyini majburiy o'zgartirish, ish joylarini qisqartirish va boshq.). Kasbiy hayotning odatiy yo'nalishini buzgan holda, ular noqulaylik tug'diradi, oldingi holat mumkin bo'lmagan vaziyatni yaratadi va boshqa tomondan, kasbiy rivojlanishdagi o'zgarishlarni rag'batlantiradi.

Natijada, o'qituvchi o'z bilimini yangi yo'nalishlarda (masalan, bugungi kunda oliy harbiy ta'lim muassasalarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lgan qo'shimcha ta'lim sohasida) qo'llashga intilishga majbur bo'ladi. Shunga ko'ra, bu uning muloqot qobiliyatlaridan faol foydalanishini talab qiladi.

Uchinchi guruh omillari – bu shaxs rivojlanishining ichki sharoitlari va o'z-o'zini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan faoliyat bilan belgilanadigan shaxs subyektivligining xususiyatlari. Biz quyidagi xususiyatlarni aniqladik: kasbiy faollikning oshishi, shaxsning ehtiyojlaridan norozilik, kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorlik, o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi anglash istagi, rivojlanishda to'xtashning subyektiv hissi. Ushbu guruhga kiritilgan omillar o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining shaxsiy komponentini rivojlantirishga eng katta ta'sir ko'rsatadi.

L.I.Antsiferova shaxsni rivojlantirish mexanizmlarini muhokama qilar ekan, shaxsning asosiy ehtiyojini aks ettiruvchi rivojlanishning ichki sharoitlariga e'tiborni

qaratadi "... doimiy ravishda o'z chegaralaridan tashqariga chiqish, ularning umumiy mohiyatining individual ko'rinishida gavdalanishning mumkin bo'lgan to'liqligiga erishish. Shaxs doimiy ravishda o'z kelajagiga ekstrapolyatsiya qiladi va o'zining uzoq kelajagini o'z xohish-istaklarini o'z rivojlanish istagiga qaratadi". Bu erda e'tibor shaxsning cheksiz rivojlanishining omili bo'lgan shaxsni tashkil etishning to'liq emasligi, ochiqligiga qaratiladi.

Shaxsning rivojlanishida shaxsning o'zi faoliyati katta ahamiyatga ega. Shaxsning subyektiv faoliyati doimiy ustunlik qiladigan ehtiyojlar, motivlar, qiziqishlar, yo'nalishlar va boshqalar tizimi bilan belgilanadi.

Adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, "faoliyat" tushunchasining eng muhim belgilari jarayon yoki o'zaro ta'sirning intensivlik darajasining miqdoriy va sifat xususiyatlari, shaxsning imkoniyatlari salohiyati va nihoyat, har qanday jarayon yoki o'zaro ta'sirning manbai.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda shaxs faoliyatining rolini ko'rib chiqish g'ayritabiiy faoliyat tushunchasini aniqlash bilan mantiqiy bog'liqdir. Shaxsning o'z taqdirini rivojlantirishdagi faollik darajasi ko'p jihatdan shaxsga munosib maqsadlarni qo'yish qobiliyati bilan belgilanadi va uning hozirgi imkoniyatlaridan tashqariga chiqishga imkon beradi. G'ayritabiiy kasbiy faoliyat deganda, biz, shaxsning normativ ravishda tasdiqlangan kasbiy faoliyat va mehnat majburiyatlari talablaridan oshib ketish istagida ifodalangan faoliyatni tushunamiz.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishni belgilovchi muhim omillardan biri bu kasbiy faoliyatdir. Kasbiy faoliyatni amalga oshirib, o'qituvchi rivojlanadi va rivojlantirib, u faoliyatni rivojlantiradi. Biroq, agar faoliyat qat'iy tartibga solinadigan xususiyatga ega bo'la boshlasa, yuqori darajadagi faoliyatga ega bo'lgan shaxs, bu vaziyatda qattiq noqulaylik, ish joyidagi o'z pozitsiyasidan norozilikni boshdan kechiradi. Bu holat ba'zan o'zini yo'qotish deb ataladi.

Qoida tariqasida, bu ko'pincha oliy harbiy ta'lim muassasalarida kuzatiladi, bu erda faoliyat mazmuni standartlarni qat'iy amalga oshirishga bo'ysunadi, hech qanday ijodkorlik va innovatsiyalar namoyon bo'lmaydi.

O'z-o'zidan qoniqish, doimiy rivojlanishning subyektiv hissi kasbiy kompetensiyani rivojlantirishni boshlaydi. Shunday vaqt keladiki, kasbiy faoliyatni yanada rivojlantirish, uning individual uslubini shakllantirish normativ tasdiqlangan faoliyatni tubdan o'zgartirmasdan mumkin emas. O'qituvchi professional harakatni bajarishi, standartdan yuqori faoliyat ko'rsatishi kerak. Standartdan yuqori kasbiy faoliyat yangi ta'lim va malaka darajasiga o'tishda yoki faoliyatning sifat jihatidan yangi, innovatsion darajasida namoyon bo'lishi mumkin.

Kasbiy kompetensiya omili ijtimoiy va kasbiy faollikning oshishi ham bo'lishi mumkin. Biroq, bu omil kasbiy rivojlanishning keyingi bosqichlarida paydo bo'ladi.

N.V.Kuzminaning tadqiqotlarida aniqlanganki, kasbiylashtirish bosqichida individual faoliyat uslubi shakllanar ekan, shaxsning kasbiy faolligi darajasi pasayadi, kasbiy rivojlanishning turg'unligi uchun sharoitlar paydo bo'ladi.

O'ziga xoslik inqirozini belgilaydigan omillarni ochib, u professional turg'unlikni ta'kidlaydi. Bu esa, o'zini qobiliyatli, zarur, yuqori toifali mutaxassis deb bilishga odatlangan o'qituvchining o'zi bilan bir xil emas, boshqacha bo'lib qolganini anglashiga olib keladi. Pedagogik turg'unlikning rivojlanishi o'qituvchining markazlashuviga bog'liq. Turg'unlik eng kam darajada gumanistik va kognitiv markazlashtirish o'qituvchilarida kuzatiladi.

Turg'unlikka, shuningdek, o'qituvchining tajribasini uzatishi yordam beradi: jamiyat mulkiga aylangan bilim, ko'nikma, qobiliyatlar, har yili nisbatan barqaror dastur bo'yicha ma'lum o'quv materialini o'rgatadi, bir xil o'qitish texnologiyalaridan foydalanadi.

Natijada, kasbiy kompetensiyaning rivojlanishi ham to'xtaydi. Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, kasbiy kompetensiyani rivojlantirish o'qituvchining kasbiy malakasini oshirishda turg'unlikning oldini olishda muhim omil hisoblanadi.

Nazariy tahlil asosida va aniqlangan tarkibiy qismlarga muvofiq, o'qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishni belgilovchi, uning tarkibiy qismlariga turli xil ta'sir ko'rsatadigan uchta guruh omillarining mazmuni aniqlanadi.

Bu shuni anglatadiki, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining faoliyat komponentining rivojlanishiga birinchi guruh omillari – etakchi faoliyatning o'zgarishi (etakchi faoliyatning o'zgarishi, faoliyatni amalga oshirish usulining o'zgarishi, faoliyatni amalga oshirish usulining takomillashishi) eng ko'p ta'sir qiladi.

Kommunikativ komponentning rivojlanishiga ikkinchi guruh omillari ta'sir ko'rsatadi – rivojlanishning ijtimoiy holatining o'zgarishi (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning o'zgarishi, kasbiy rejalarini amalga oshirishdagi o'zgarishlar, innovatsion ta'lim muhiti, tasodifiy hodisalar va boshq.).

Shaxsiy komponentning rivojlanishi uchinchi guruh omillari – o'qituvchining subyektivligi (kasbiy faollikning oshishi, o'zini o'zi belgilashga tayyorligi, o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi anglash istagi, rivojlanishda to'xtashning subyektiv hissi) bilan belgilanadi.

Aniqlangan omillar orasida eng muhimi, birinchi navbatda, ta'lim muhitining sharoitlari, ya'ni uning innovatsion xususiyatidir. Zero, aynan innovatsion ta'lim muhiti o'qituvchining kasbiy faoliyatni faol bajarishiga qo'shilishini nazarda tutadi, bu esa, o'z navbatida, kasbiy kompetensiyani rivojlantirishni nazarda tutadi.

Ishda taqdim etilgan tadqiqot doirasida kasbiy kompetensiya tushunchasi va tuzilishini ta'lim muhiti sharoitlari, xususan, uning innovatsion tabiati bilan bog'liq holda aniqlashtirish muhimdir. Ta'lim sohasidagi innovatsion faoliyat butun dunyoda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ortib borayotgan ahamiyat kasb eta boshladi.

Bu postindustrial jamiyatga o'tish davrida ta'limda aniq paydo bo'lgan inqirozli hodisalarni, shuningdek, dastlab ijtimoiy-gumanitar fanlarda shakllangan umumiy tendentsiyani bartaraf etish zarurati bilan bog'liq edi.

Shuning uchun innovatsiya, innovatsion faoliyat va innovatsion muhitning mohiyatini tushunish uchun ushbu hodisani iqtisodiy tushunishni hisobga olish muhimdir. Innovatsion jarayonlarning birinchi eng to'liq tavsifi 1911-yilda amerikalik iqtisodchi I.Shumpeter tomonidan taqdim etilgan bo'lib, u iqtisodiy tizimlar rivojlanishidagi o'zgarishlarning yangi kombinatsiyalarini tahlil qilgan. Biroz vaqt o'tgach, 30-yillarda I.Shumpeter va G.Mensh "innovatsiya" atamasini ilmiy muomalaga kiritdilar.

Zamonaviy jamiyatda innovatsiyalar nafaqat iqtisodiyotning mavjudligi, uni odamlar uchun ishlaydigan ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiyotga aylantirish sharti, balki umuman boshqariladigan ijtimoiy rivojlanishning eng muhim universal omiliga aylanmoqda.

Jamiyatning o'zgarishlar yaratish qobiliyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan innovatsionlik kabi sifat bugungi kunda turli mamlakatlar uchun odatiy holdir. Bozor zarur o'zgarishlarning dastlabki sharti bo'lsa-da, innovatsion jarayonlarni kerakli miqyosda harakatga keltirmaydi, ularning barqarorligini ta'minlamaydi. Jamiyat darajasida tadbirkorlik, zukkolik va samaradorlikni birlashtiradigan ma'lum madaniy o'zgarishlar zarur. Bu jihatdan vaziyat innovatsionlik har qanday an'anaviy jamiyat a'zolarining juda kichik qismiga xos xususiyat ekanligi bilan murakkablashadi.

O'zligini saqlab qolish – bu butun jamoaning ham, alohida ijtimoiy guruhlarning ham, jamiyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shaxsning turmush tarzi darajasida tarbiyalanadigan eng oliy qadriyatdir. Shu munosabat bilan, har qanday sharoitda, bunday jamiyatning ijtimoiy amaliyoti odatda o'zgarmaydi. Shu bilan birga, texnik va ijtimoiy taraqqiyot faqat tor doiradagi mutaxassislarning ishi bo'lishi mumkin emas. Jamiyatda innovatsion xulq-atvor uchun zarur shart-sharoitlarni umumiy tarqatmasdan turib, texnik kechikishni bartaraf etish haqida gap bo'lishi mumkin emas.

Demak, innovatsion jamiyatga o'tish jamiyatning yangini qabul qilish qobiliyatini oshirish, shaxslarning innovatsion faoliyatga tayyorligini rivojlantirish bo'yicha maqsadli faoliyatni talab qiladi. Shu sababli, zamonaviy jamiyatning muhim elementlaridan biri innovatsion ta'lim tizimi bo'lib, u, o'z navbatida, o'zining strategik ko'rsatmalarini nazarda tutadi.

Eng umumiy ma'noda innovatsion faoliyat – bu innovatsiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, g'oyalarning innovatsiyalarga aylanishini ta'minlash va bu jarayonni boshqarish tizimini shakllantirish bo'yicha faoliyatdir.

A.V.Xutorskoy uni aniqroq ta'limning ma'lum bir darajasida innovatsion jarayonni, shuningdek, jarayonning o'zini ta'minlash uchun amalga oshirilgan chora-tadbirlar majmui sifatida belgilaydi.

Innovatsion pedagogik faoliyatning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari ko'plab milliy tadqiqotchilarning asarlarida ochib berilgan, masalan, A.A.Abduqodirov, N.N.Karimova, M.E.Mamarajabov va boshqalar. Xorijiy fanda innovatsiyalarni rejalashtirish va innovatsion jarayonlarni boshqarish muammolari R.Adam, X.Barnett, L.Briggs, A.King va boshqalar tomonidan o'rganiladi.

Innovatsion faoliyatning asosiy funktsiyalariga pedagogik jarayonning tarkibiy qismlarini o'zgartirish kiradi: ta'limning mazmuni, maqsadlari, mazmuni, shakllari, usullari, texnologiyalari, o'qitish vositalari, boshqaruv tizimlari va boshq. Shu bilan birga, deyarli barcha tadqiqotchilar spontan izlanishlarni innovatsion deb hisoblash mumkin emas, degan fikrga qo'shiladilar, chunki innovatsiyalar maqsadli, mazmunli o'zgarishlardir.

Shuni ta'kidlash kerakki, innovatsion jarayonlar mavjud an'anaviy ta'lim tizimini to'ldiradi, garchi ular o'rtasida bog'liqlik mavjud.

So'nggi o'n yillikda milliy ta'limni rivojlantirishning ikki yo'nalishi – an'anaviy va innovatsion yo'nalishlar yonma-yon mavjud bo'ldi.

Zamonaviy ta'lim makonida, ta'lim tizimida ikkita turdagi ta'lim muassasalarini ajratish mumkin: an'anaviy va rivojlanayotgan (yoki innovatsion).

Tartibni saqlashga qaratilgan nisbatan barqaror faoliyat yuritishi bilan ajralib turadigan an'anaviy ta'lim tizimida ta'lim jarayoni diqqat markazida.

Ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlar subyekt-obyekt sifatida quriladi, bunda subyekt (o'qituvchi) cheklangan sharoitlarda, uning faoliyati munosabatlar doirasini qat'iy belgilab beruvchi o'quv rejasi va ish dasturi bilan nazorat qilinadi; obyekt (talaba) ma'lum miqdordagi bilim bilan to'ldirilishi kerak, uning roli ma'lumotni passiv assimilyatsiya qilishdir.

Rivojlanayotgan (innovatsion) tizimlar uchun qidiruv rejimi xarakterlidir. Rivojlanayotgan ta'lim tizimlarida innovatsion jarayonlar quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: yangi ta'lim mazmunini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish, yangi turdagi oliy o'quv yurtlarini yaratish. Ushbu pozitsiyadan ko'rinib turibdiki, zamonaviy dunyoda ta'lim nafaqat takomillashtirishni talab qiladi – u o'z mohiyatiga ko'ra innovatsion bo'lishi kerak.

Dunyo va jamiyatning yangilanishi innovatsion jarayonlarga uzluksizlik xarakterini, ta'limning doimiy yangilanishiga e'tiborni belgilab beradi. Bu shuni anglatadiki, ta'limning innovatsion faoliyat uslubiga o'tishi sharoitida modernizatsiya uni uzluksiz rivojlantirish mexanizmiga aylanadi.

Hozirgi vaqtda turli yo'nalishlarda innovatsion o'zgarishlar amalga oshirilmoqda, masalan, yangi ta'lim mazmunini ishlab chiqish; o'qitishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish; yangi dasturlarni o'zlashtirishning usul va vositalaridan foydalanish; o'quv jarayonida o'quvchilarning o'z taqdirini o'zi belgilashi uchun sharoit yaratish; o'qituvchilar va kursantlarning fikrlash uslubining o'zgarishi, ular

o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, ta'lim muassasalarining ijodiy innovatsion jamoalarini yaratish va rivojlantirish va bu jarayonlarning barcha qarama-qarshiliklari, xarajatlari va kamchiliklari bilan ular obyektiv ijobiy xususiyatga ega.

Aynan innovatsiyalar bizga ijtimoiy institut sifatida ta'limga xos bo'lgan konservatizmni engib o'tishga imkon beradi va bugungi kunda milliy ta'limni rivojlantirishning eng dolzarb vazifalaridan biri sifatida qaralayotgan ijtimoiy buyurtmalar, davlat va shaxslar ehtiyojlaridagi o'zgarishlarga moslashuvchan, tezkor javob berish mexanizmlarini yaratish uchun sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, innovatsion tajriba va innovatsion faoliyat ko'pincha salbiy oqibatlarga olib kelishiga e'tibor qaratadigan innovatsion jarayonlarni faol amalga oshirishga qarshi bo'lganlarning dalillarini butunlay e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Pedagogik innovatsiyalar doimo ijtimoiy oqibatlarga olib keladi, shuning uchun ham ular yaratiladi. Ammo muammo shundaki, pedagogik innovatsiyalarning ijtimoiy oqibatlarini oldindan ko'rish va baholash qiyin va bu qiyinchiliklar metodologik xususiyatga ega. Pedagogika fanida va bugungi kunda ma'lum bo'lgan har qanday usullar bilan erishilgan natijalarning ishonchliligi, obyektivligi va keng qamrovliligiga har doim e'tiroz bildirish mumkin.

Shuning uchun ilgari surilgan har qanday tezis har doim qandaydir nufuzli isbotlash usuli bilan qo'llab-quvvatlanishi mumkin. Bundan tashqari, bu o'ta murakkab, tabiatan ko'p qirrali bo'lgan, printsipial jihatdan rasmiylashtirilgan tahlilga mos kelmaydigan pedagogik hodisa va jarayonlarni baholashda dolzarbdir. Innovatsion faoliyat natijalarining obyektiv ahamiyatini aniqlashning qiyinligi uning oqibatlarini baholashda subyektivlik ustunligi bilan bog'liq.

Shunday qilib, ta'lim tizimi sekinlashadi va pedagogik innovatsiyalarga tahdid soladi, pedagogik innovatsiyalarning o'zi esa, ta'lim tizimini qulash bilan tahdid qiladi, degan fikr keng tarqalgan. Masalan, N.V.Sokolova bu fikrni shu bilan asoslaydiki, hozirgi sharoitda innovatsiyalar ko'chkidek va asosan ta'lim tizimining barcha darajalarida o'z-o'zidan paydo bo'lganda, tizimni boshqarishning asosiy qoidasi: tizimni bir vaqtning o'zida bir necha yo'nalishda qayta qurish mumkin emas – bu inqirozga olib keladigan bunday boshqaruvga dosh bera olmaydi.

Bu holatning paydo bolishi milliy xarakterning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, uning yuksak ijodiy moyilligi yangilanishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishiga olib keladi va yangi har doim tavakkalni o'z ichiga olganligi sababli, tavakkalchilikka moyillik ham milliy xarakterning xususiyati sifatida qayd etiladi.

Biroq bu muammoning yechimi pedagoglarning innovatsion tashabbusini cheklash yoki sun'iy ravishda cheklashda emas, balki innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish, ularning natijalarini baholash va ta'lim sohasidagi innovatsion faoliyatni ilmiy ta'minlashning boshqa ko'plab masalalarini hal etishda ko'rinadi.

Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilib, ta'limdagi innovatsiyalar pedagogik tashabbus sifatida maxsus ishlab chiqilgan yoki "tasodifan kashf etilgan" yangiliklar bo'lishi mumkinligi aniqlandi.

Innovatsiya mazmuni ma'lum bir yangilik haqidagi ilmiy-nazariy bilimlar bo'lishi mumkin. Yangi samarali ta'lim texnologiyalari va samarali innovatsion pedagogik tajriba loyihasi, texnologik tavsif shaklida tayyorlangan, amalga oshirishga tayyorlik deb hisoblash mumkin.

Yuqorida muhokama qilingan pedagogik innovatsiyaning mohiyatini tushunishga yondashuvlardagi barcha xilma-xilliklarga qaramasdan, ularda umumiy xususiyat mavjud: pedagogik ijodning jarayonlari va natijalari uning diqqat markaziga olinganligi.

Barcha tadqiqotchilar innovatsion jarayonlarning mohiyatini yangicha nazariy tushunishda, uzluksiz innovatsion harakatni ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqishda tarbiya zarurligini ta'kidlaydilar. Bu ehtiyoj, o'z navbatida, kadrlarni, birinchi navbatda, pedagogik innovatsiyalar sohasida malakali o'qituvchilarni maxsus tayyorlash muammosini dolzarblashtiradi. Aynan o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga, uzluksiz innovatsion rejimda ishlashga tayyorligi innovatsion ta'limni rivojlantirish muvaffaqiyatini belgilaydi va bu tayyorgarlikning asosiy tarkibiy qismlaridan biri – bu o'z kasbiy faoliyatida jamiyat, mehnat bozori, shaxs, texnologiya va doimiy yangilanib turadigan axborot muhitining doimiy o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashuvchan va tezkor javob berish qobiliyati hisoblanadi.

Shunday qilib, o'qituvchining malakasi ta'limdagi innovatsiyalar rivojlanishining barqarorligining eng muhim shartlaridan biriga aylanadi. Binobarin, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini maqsadli rivojlantirish ta'limning innovatsion rivojlanishining eng muhim omili hisoblanadi.

Ta'limni rivojlantirishning etakchi tendensiyalari sharoitida kasbiy kompetensiya – uzluksiz innovatsion rivojlanishning dialektik o'zaro bog'liqligini va shu bilan birga, jamiyatning ta'lim sohasi faoliyatining barqarorligini ifodalovchi ijtimoiy voqelikning o'ziga xos xususiyati. Bundan tashqari, ta'lim o'qituvchilarning an'anaviy kasbiy tayyorgarligiga muqobil ravishda kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilganligini ta'minlaydi. Bu yo'nalish pedagogik ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni qo'llash asosida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, o'qituvchining oldida o'qituvchi o'zlashtirishi kerak bo'lgan bilimlarni tanlamaslik yoki rivojlanishni talab qiladigan shaxsiy fazilatlarni aniqlash emas, balki, birinchi navbatda, o'qituvchi uchun uning ijtimoiy va kasbiy faoliyatida eng muhim bo'lgan ta'lim natijalarini qo'llash sohasini tanlash muammosi – asosiy kompetensiyalarga kiradi.

Ta'lim mazmuni insoniyatning pedagogik jihatdan moslashtirilgan ijtimoiy tajribasi bo'lishi kerak, izomorf, ya'ni butun tarkibiy to'liqligi bilan inson madaniyati bilan bir xil bo'lishi kerak degan g'oyaga asoslangan ushbu yondashuvni an'anaviy

yondashuvdan ajratib turadigan bilimlarni (ta'lim mazmunini) tanlashni belgilaydigan asosiy kompetensiyalar.

Shaxs uchun bilim olish va kognitiv faoliyat usullarini o'zlashtirish muhimligini inkor etmasdan, masalan, an'anaviy yondashuv ustuvor ahamiyatga ega, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, shu bilan birga, ta'lim jarayonida uning qobiliyati va amaliy ijtimoiy harakatga tayyorligini rivojlantirishga urg'u beradi.

So'nggi yillarda ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni qo'llashning turli jihatlari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan va ularning muhim qismi professor-o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammolariga bag'ishlangan. Ushbu ishlar o'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatida kasbiy kompetensiyaning turli xil asosiy kompetensiyalari va tarkibiy xususiyatlarini taklif qiladi va uni rivojlantirishning turli modellarini asoslaydi.

Ushbu barcha kompetensiyalar ro'yxatlarida ularning har biri "asosiy" kompetensiyalarni ifodalaydi, shu bilan birga kasbiy bilim, ko'nikma va ko'nikmalardan ozgina farq qiladi.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, yaxshi o'qituvchining modelini taqdim etishga urinishlarning ko'pchiligi haqiqatdan ajralgan. Shu munosabat bilan o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining mohiyatini tushunish muammosi keyingi tadqiqotlarni talab qiladi va innovatsion ta'lim muhiti tushunchasini nazariy va uslubiy jihatdan tushunish zarurligini belgilab berdi.

Ijtimoiy fanlarda atrof-muhit deganda, shaxsning ichki, tug'ma faoliyati va xulq-atvoriga qarama-qarshi bo'lgan tevarak-atrofdagi dunyo yoki tabiiy va ijtimoiy sharoitlar yig'indisi yoki ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos qonuniyatlariga ko'ra mavjud bo'lgan obyektiv voqelik sifatida ta'riflanadi.

"Ta'lim muhiti" tushunchasi nisbatan yangi, shuning uchun uni bir ma'noda aniqlangan deb hisoblash mumkin emas. Tadqiqotchilarning ta'lim muhiti kontsepsiyasiga murojaati so'nggi yillarda ta'limdagi vaziyatning tubdan o'zgarishi bilan bog'liq. Eng muhim o'zgarishlarga, masalan, hozirgi vaqtda ta'lim sohasidagi eksperimentlar turli yo'nalishlar bilan ifodalanganligi, oliy harbiy o'quv yurtlari sezilarli darajada katta erkinlik va mustaqillikka ega bo'lganligi, shu bilan birga har bir aniq maktab qo'ygan va hal qila oladigan ichki vazifalarning soni va xilma-xilligi ortib bormoqda.

Shuningdek, kursantlarni rivojlantirish vazifasi tarbiyaviy ta'sirlarning asosiy natijasi va qiymati sifatida e'tirof etilganligi muhimdir. Shu sababli, an'anaviy pedagogik mezonlar oliy harbiy ta'lim muassasasining rivojlanish muammosini hal qilishdagi samaradorligini baholash uchun etarli emasligi ma'lum bo'ldi. Bu barcha ta'lim ta'sirlarini ularning o'ziga xos namoyon bo'lishi va ma'lum bir maktabga xos bo'lgan kombinatsiyasi bo'yicha har tomonlama tahlil qilishni talab qiladi.

Aksariyat xorijiy tadqiqotlarda ta'lim muhiti "oliy harbiy ta'limning samaradorligi" ijtimoiy tizim sifatida tavsiflanadi – hissiy iqlim, shaxsiy farovonlik, mikro-madaniyat xususiyatlari, o'quv jarayonining sifati. Ta'lim muhitini ijtimoiy o'zaro ta'sirlar darajasida tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ko'proq yoki kamroq "samarali" maktabni miqdoriy jihatdan aniqlaydigan ko'rsatkichlarning oldindan belgilangan kombinatsiyasi mavjud emas, chunki har bir maktab o'ziga xosdir.

Amerikalik tadqiqotchilar nuqtai nazaridan, samaradorlikning muhim omili tashkiliy omil bo'lib, u o'qituvchilarning kasbiy burchlari haqidagi g'oyalari birdamligini, shaxsiy pedagogik falsafalarini hamkasblari va kursantlari bilan bog'lash qobiliyatini va o'qituvchilarning avtonom tashabbusini qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Milliy tadqiqotchilar ta'lim muhitini tavsiflash uchun turli xil mezonlarni taklif qilishadi, shuning uchun ularning o'zaro bog'liqligi, qaysi biri hal qiluvchi va qaysi biri bog'liqligi masalasi ochiqligicha qolmoqda.

Biroq, ko'pchilik o'qituvchilar bu kontsepsiyadan juda bir xilda – ma'lum bir ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlarini yaxlit (predmetdan yuqori, shaxsiy va boshqalar) tavsiflash uchun foydalanadilar.

Ta'lim muhiti kontsepsiyasining mazmunini tahlil qilish jarayonida biz quyidagi ta'rifga amal qildik: "Ta'lim muhiti oliy harbiy ta'lim muassasasi ichki hayotining yaxlit sifat tavsifi bo'lib, ushbu muassasa o'z faoliyatida qo'ygan va hal qiladigan aniq vazifalar bilan belgilanadi; u ushbu vazifalarni hal qilish vositalarini tanlashda namoyon bo'ladi, ishning turini, ish rejasini tanlashda namoyon bo'ladi.

O'qituvchilar va kursantlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, baholash sifati, kursantlar o'rtasidagi norasmiy munosabatlar uslubi, maktabdan tashqari hayotni tashkil etish, oliy harbiy ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minoti, o'quv xonalarining dizayni va boshqalar uning shaxsga ta'siri (o'zini o'zi qadrlash, intilish darajasi, tashvish, sinfdagi maqom, nizolar, sinfdagi maqom va boshqalar) bilan mazmunli baholanadi. va kursantlarning intellektual rivojlanishi, bu ta'lim muhitini yanada kengroq izohlash imkonini beradi.

Shunday qilib, "ta'limning yangi qadriyatlari" tezaurusida berilgan ta'rifga ko'ra, ta'lim muhiti ijtimoiy-madaniy makonning bir qismi, ta'lim tizimlarining o'zaro ta'siri zonasi, ularning elementlari, o'quv materiallari va ta'lim jarayonlari.

V.I.Slobodchikov, shuningdek, madaniy va ijtimoiy kontekstdan boshlab, bir tomondan, ta'lim muhitini kursantlarni rivojlantirish mexanizmlariga moslashtiradi, bir tomondan, uning maqsadli va funktsional vazifasini belgilaydi, boshqa tomondan, uning kelib chiqishi jamiyat madaniyatining subyektivligidan kelib chiqadi: bu ikki qutb – madaniyatning subyektivligi va ichki dunyosi, – individual ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabatlarning muhim kuchlari.

Ta'lim muhitining mazmuni va uning tarkibi. Ta'lim muhiti kontsepsiyasining kiritilishi uning ta'lim jarayoni kontsepsiyasi bilan o'zaro bog'liqligini taqozo etdi. Bu masala turli ilmiy va pedagogik manbalarda turlicha hal etilgan.

Bir qator tadqiqotchilar ta'lim muhitini ta'lim jarayonining xususiyatlari yoki tarkibiy qismlaridan biri deb hisoblashadi. Shunday qilib, u ta'lim muhiti tushunchasini ta'lim jarayonini yaxlit xarakterlovchi tushunchalar qatoriga kiritadi.

Ta'lim muhiti ta'lim jarayoniga nisbatan tashqi omil bo'lib, shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beradi. Ba'zi tadqiqotchilar haqiqatda ta'lim muhitini ta'lim jarayoni bilan aniqlaydilar. Ushbu tadqiqot ta'lim muhitini keng ma'noda – shaxsga nisbatan tashqi barcha tarbiyaviy ta'sirlar maydoni sifatida, bir vaqtning o'zida ushbu ta'sirlarning obyekt va ta'lim munosabatlarining subyekti sifatida ta'riflaydigan tadqiqotchilarning fikrini asos qilib oladi. Shunday qilib, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini maqsadli rivojlantirishning eng muhim omili oliy harbiy ta'lim muassasasida o'qituvchining innovatsion faoliyatga jalb etilishi orqali yuzaga keladigan innovatsion ta'lim muhitini yaratishdir.

Rasmiy hujjatlarga asoslanib, innovatsion faoliyat innovatsion jarayonning turli bosqichlarida – g'oya yoki yangi texnologiyani ishlab chiqishdan boshlab, ilmiy-texnikaviy mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni amalga oshirishgacha bo'lgan davrda innovatsiyalarni yaratish va o'zlashtirish, mahsulot, xizmatlar va ishlab chiqarishni yangilashga qaratilgan faoliyatdir.

Shunga ko'ra, pedagogik faoliyat innovatsion bo'ladi, shartki, uni amalga oshirish jarayoniga turli o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan innovatsiyalar yaratilsa va kiritilsa (masalan, o'qitishning yangi metodikasi, ta'lim jarayoni sifatini baholashning yangi texnologiyasi va boshq.).

Innovatsion ta'lim muhitining o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga qaratilganligi ta'limning ochiqligi va ta'limning kasbiy soha bilan o'zaro bog'liq ko'p qirrali o'zaro ta'siri tamoyillarini amalga oshirish orqali erishiladi.

Ta'lim tizimining ochiqligi davr talabi bo'lib, bu bevosita ta'lim rivojlanishidagi ichki va xorijiy tendentsiyalardan kelib chiqadi. Unda ta'lim tizimi jamiyat, davlat va shaxs talablariga javob berishi kerak, – deb hisoblaydi.

Ochiq jamiyatga javob beradigan va yagona ta'lim maydonini ta'minlaydigan ochiq ta'lim sifatida yangi ta'lim tizimi hali yaratilmagan, chunki ko'plab yangi tendentsiyalarga qaramay, asosiy narsa o'zgarmadi – ta'limga qadriyat munosabati o'rnatilmagan. Bu hali ham kadrlar ishlab chiqarish, odamlar asosiy ishlab chiqaruvchi kuch, zamonaviy davlat uchun zarur bo'lgan jonli fikrlash mashinalari sifatida qaraladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, dastlab har qanday yangilik o'qituvchilar tomonidan juda kuchli qarshilikka sabab bo'ladi. Bunday xatti-harakatning sababi shundaki, ko'pchilik o'qituvchilar tayyor emaslar va faoliyatni amalga oshirish jarayonida hech narsani o'zgartirishni xohlamaydilar.

Pedagogik faoliyatda innovatsiyalarni amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan sabablar orasida hayotdagi maqsadlarning yo'qligi va o'z-o'zini rivojlantirishga qiziqish, muvaffaqiyatsizliklardan qochish motivatsiyasining ustunligi, xavfdan qo'rqish, hissiy beqarorlik, yuqori qattqlik, samarali empatiya va hamdardlik rivojlanishining past darajasi, shakllanmagan shaxslararo ko'nikmalar.

Shu munosabat bilan pedagogik faoliyatga innovatsiyalarni joriy etishga o'qituvchida hayotda ongli maqsadlarning mavjudligi, faollikning namoyon bo'lishi, harakatlar va muloqotdagi moslashuvchanlik, shakllangan shaxslararo munosabatlar, hissiy muvozanat, tavakkal qilishga tayyorlik yordam beradi. Belgilangan xususiyatlar o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining asoslangan tarkibiy qismlari bilan bog'liq.

Yuqorida aytilganlar ta'lim muassasasining muhiti o'qituvchining rivojlanishiga va, xususan, uning kasbiy kompetensiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Shu munosabat bilan, ushbu ish doirasida quyidagi ta'rif asosiy sifatida qabul qilinadi.

Innovatsion ta'lim muhiti – bu oliy ta'lim muassasasida innovatsion ta'lim faoliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan moddiy, ma'naviy, iqtisodiy, pedagogik sharoitlar va tashkiliy shakllar va vositalar tizimi.

Birinchi bob bo'yicha xulosalar

O'qituvchining kasbiy malakasi muammosi bo'yicha nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqot ma'lumotlarini tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelishimizga imkon berdi.

Kasbiy kompetensiya – bu turli xil o'quv fanlarini, xususan: pedagogika, falsafa va psixologiyani o'rganish predmeti bo'lgan murakkab hodisa.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi deganda davlat ta'lim standartlari mazmunini amalga oshirishni ta'minlaydigan umumlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui tushuniladi.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlari bilim, ko'nikma, shaxsiy fazilatlar ierarxiyasi yoki kasbiy mahoratni nazarda tutuvchi bir qator o'ziga xos qobiliyatlar orqali yoki ma'lum tarkibiy qismlar orqali aniqlanadi: motivatsion, kognitiv, shaxsiy, refleksli va boshqalar.

Nazariy yondashuvlar va o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishiga asoslanib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlaridan iborat bo'lib, u uchta tarkibiy qism sifatida ko'rib chiqiladi.

Professional bo'lish, tanlash erkinligi istagi, alohida shaxslar bilan ishlashga e'tibor berish, boshqalarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga e'tibor berish, yangi narsa yaratish istagi, to'siqlarni engib o'tish va natija uchun mas'uliyatni o'z

zimmasiga olishga tayyorlik, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi, tavakkal qilishga tayyorlik;

shaxsiy komponent – o‘z hayotingizni qurish istagi, unda sodir bo‘layotgan voqealar uchun javobgar bo‘lish, qo‘llab-quvvatlash, boshqalarga yordam berish, o‘z-o‘zini rivojlantirish istagi, hissiy holatingizni nazorat qilish qobiliyati;

ijtimoiy va kommunikativ komponent – muloqotda moslashuvchanlik, noaniqlikka bardoshlilik, optimizm, muloqotda o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatlari.

Har bir komponent ularning rivojlanishini belgilovchi omillarning ma‘lum bir guruhiga mos keladi. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining faoliyat komponentining rivojlanishiga birinchi guruh omillari – etakchi faoliyatning o‘zgarishi eng ko‘p ta’sir qiladi;

Kommunikativ komponentning rivojlanishiga ikkinchi guruh omillari ta’sir ko‘rsatadi – rivojlanishning ijtimoiy holatidagi o‘zgarishlar; shaxsiy komponentning rivojlanishi uchinchi guruh omillari – shaxsning subyektivligi bilan belgilanadi.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning aniqlangan omillari orasida ta’lim muhiti sharoitlari va, ayniqsa, uning innovatsion tabiati alohida o‘rin tutadi.

Innovatsion ta’lim muhiti – oliy harbiy ta’lim muassasasida innovatsion ta’lim faoliyatini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan moddiy, ma’naviy, iqtisodiy, pedagogik sharoitlar va tashkiliy shakllar va vositalar tizimi.

Belgilangan tarkibiy qismlarni o‘rganish o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun pedagogik yordam dasturini ishlab chiqishga imkon beradi.

2-BOB. O‘QITUVCHINING KASBBIY KOMPETENSIYASI RIVOJLANISH TEXNOLOGIYALARI

2.1. O‘qituvchining kasbiy malakasini rivojlanishda pedagogik yordam

O‘qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishga pedagogik yordamni tashkil etishning mohiyati va xususiyatlarini aniqlash bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi. Birinchidan, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash maqsadini aniqlash, bu ta’limni qo‘llab-quvvatlashning joriy tizimini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Ikkinchidan, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni pedagogik qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlarini aniqlash va ajratib ko‘rsatish kerak. Ushbu muammoni hal qilish milliy va xorijiy fanda o‘z aksini topgan pedagogik qo‘llab-quvvatlash muammosiga nazariy yondashuvlarni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni pedagogik qo‘llab-quvvatlash mazmunini ko‘rib chiqish pedagogik yordam tizimini ham nazariya, ham amaliyot nuqtai nazaridan tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Hozirgi vaqtda ta’lim tizimi qo‘llab-quvvatlash, ya’ni ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlashning yondashuvini aniq belgilab oldi. Ushbu yondashuv bilan pedagogik qo‘llab-quvvatlash obyekti ta’lim jarayoni, mavzu esa, o‘qituvchining dunyo bilan, atrofdagilar (kattalar va tengdoshlar), o‘zi bilan munosabatlari tizimi sifatida rivojlanish holatidir.

Bunday holda, biz quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak bo‘lgan pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish zarurligi haqida gapiramiz:

bolaning manfaatlariga rioya qilish;

uzluksizlik printsiplari – talabaga ta’lim faoliyatining barcha bosqichlarida muammoni hal qilishda doimiy yordam va yordam kafolatlanadi;

tizimli qo‘llab-quvvatlash printsiplari – bolaga yordam ko‘rsatish bo‘yicha asosiy vazifalar va chora-tadbirlarni belgilash har tomonlama, yuqori sifatli tashxisga asoslanishi kerak, bu nafaqat uning muammoliligini, balki u bilan ishlashda tayanishi mumkin bo‘lgan kuchli tomonlarini ham aniqlashga imkon beradi.

Demak, pedagogik yordamning maqsadi bolaning normal rivojlanishini ta’minlashdir (tegishli yoshdagi rivojlanish normasiga muvofiq).

Ushbu maqsad bir qator vazifalarni shakllantirishni belgilaydi: kursantni rivojlantirishda muammolar paydo bo‘lishining oldini olish; kursantga rivojlanish, o‘qitish, ijtimoiylashtirishning dolzarb muammolarini hal qilishda yordam (yordam):

ta'limdagi qiyinchiliklar, o'quv va kasbiy yo'nalishni tanlash bilan bog'liq muammolar, hissiy-irodaviy sohaning buzilishi, tengdoshlar, o'qituvchilar, ota-onalar bilan munosabatlardagi muammolar; ta'lim dasturlarini psixologik qo'llab-quvvatlash; kursantlar, ota-onalar, o'qituvchilarning pedagogik malakasini rivojlantirish.

Asosiy e'tibor kursantlarni o'z-o'zini rivojlantirish, faoliyatda va o'zaro munosabatlarda o'zini o'zi targ'ib qilish uchun sharoit yaratish uchun o'zaro hamkorlik jarayoniga qo'shilishiga qaratilgan.

Natijada, bu yondashuv bilan o'qituvchi ushbu tizim doirasidan tashqarida qoladi. Vazifalardan faqat bittasi o'qituvchi va uning pedagogik malakasi haqida. Bu masalani nazariy tushunish pozitsiyasidan biroz boshqacha yondashuv kuzatiladi.

Xorijiy adabiyotda qo'llab-quvvatlash roli ko'plab mualliflar tomonidan qayd etilgan. Shunday qilib, A.Adler tushunish va qo'llab-quvvatlash pastlikning o'rnini qoplashi va zaiflikni kuchga aylantirishi mumkinligini ta'kidlaganida, asosiy e'tiborni qo'llab-quvvatlashga qaratdi.

A.Maslouning fikricha, sog'lom shaxsni qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratish kerak, chunki, har bir o'qituvchi tabiatan dastlab kuchli rivojlanish salohiyatiga ega. Shuning uchun insonning o'zini o'zi anglash uchun etakchi ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq holda qo'llab-quvvatlash zarur.

Hozirgi vaqtda pedagogik yordamning ta'rifi bo'yicha bir nechta fikrlar mavjud. Shunday qilib, bir qator mualliflar qo'llab-quvvatlashni hayotni tanlash sharoitida maqbul qarorlar qabul qilishga asoslangan usul sifatida belgilaydilar.

Mavzu o'qituvchi bo'lib, hayotiy tanlov vaziyatlari muammoli vaziyatlarni o'z ichiga oladi, ularni hal qilish orqali u o'zining rivojlanish yo'lini belgilaydi. Aniqlanishicha, har qanday tanlov vaziyati ma'lum bir yo'nalish sohasi vositasida ko'plab yechim variantlarini keltirib chiqaradi.

Shu munosabat bilan qo'llab-quvvatlash subyektga rivojlanish yo'nalishini rivojlantirishda yordam berish, o'zi bajaradigan harakatlar uchun javobgarlik sifatida belgilanadi va uning asosiy printsiplari subyektning ichki salohiyatiga tayanish ustuvorligidir.

M.R.Bityanova asarlarida biroz boshqacha pozitsiyani kuzatish mumkin. Muallif qo'llab-quvvatlashni ham usul sifatida tushunadi, lekin uni ish uslubi sifatida ko'rsatadi, uning yordamida o'rganish va rivojlanish muvaffaqiyati uchun ijtimoiy-psixologik va psixologik-pedagogik sharoitlar yaratiladi va tashkil etiladi.

Psixolog faoliyatining yo'nalishlaridan biri sifatida va uning kasbiy faoliyati texnologiyasi muayyan ishning vazifalariga mos keladigan o'ziga xos mazmun, ish shakllari va usullari bilan psixologik yordam R.V.Ovcharova.

Yana bir pozitsiyani E.F.Zeer asarlarida kuzatish mumkin. Qo'llab-quvvatlash orqali muallif o'zgaruvchan shaxs bilan birgalikda harakatni, rivojlanishning mumkin bo'lgan yo'llarini o'z vaqtida aniqlashni, yordam va qo'llab-quvvatlashni tushunadi.

Ushbu ta'rif olib borilgan tadqiqotlar doirasida asosiy ta'rif sifatida qabul qilindi va o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy va uslubiy asoslarini shakllantirishga imkon berdi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash obyekti – bu o'quv jarayoni, faoliyat predmeti – bu o'qituvchining dunyo, atrofdagi shaxslar va o'zi bilan munosabatlari tizimi sifatida taqdim etiladigan rivojlanish holati.

Qo'llab-quvvatlash texnologiyalarining o'ziga xos xususiyati ularning o'qituvchining individual xususiyatlarini ochish va rivojlantirishga, ularning salohiyatini faollashtirishga va ro'yobga chiqarishga, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining munosabatlarini optimallashtirishga qaratilganligidir.

Hozirgi vaqtda pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish bir necha bosqichda amalga oshirilishi kerakligi aniqlandi: qo'llab-quvvatlashning kontseptual asoslanishi; pedagogik yordam dasturini ishlab chiqish; qo'llab-quvvatlash texnologiyalarini loyihalash.

Kontsepsiyani ishlab chiqishda zaruriy shart – bu qo'llab-quvvatlash tizimining tamoyillarini shakllantirish.

Shunday qilib, ularning birinchisi tadqiqotga yondashuvni o'zgartirishga taalluqli bo'lishi mumkin: hodisalarni o'rganishdan subyektning normal rivojlanish qonuniyatlarini o'rganishgacha, bu rivojlanish istiqbollari baholashga, ushbu jarayonni individuallashtirish imkoniyatlarini aniqlashga va natijada o'zini (mavzuni) o'zgartirish imkoniyatini aniqlashga imkon beradi.

Ikkinchi tamoyil ta'sir qilish usullaridan (majburiyat va majburlash) qo'llab-quvvatlash, uyg'otish va istak tizimiga o'tish, qaror qabul qilishda teng imkoniyatlarni ta'minlash bilan tavsiflanadi. Uchinchi kontseptual pozitsiya uning vositalari va usullarini ishlab chiqish uchun asos ajratishga asoslanadi. Shaxsni shakllantirish qonuniyatlari va mexanizmlari, maxsus tashkil etilgan ta'lim muhiti sharoitida uning o'zini o'zi rivojlantirish qonuniyatlari asos bo'lishi mumkin.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash usuli har bir aniq shaxsning ichki potensialiga va uning atrof-muhitini qo'llab-quvvatlashga, shuningdek, kasbiy rivojlanish jarayonida duch keladigan eng tipik muammolarni hal qilish usullariga ega bo'lgan shaxsiy muammoli yondashuvga asoslanadi.

Bizning fikrimizcha, pedagogik yordamning asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi: profilaktika, rivojlanish psixodiagnostikasi, maslahat, korreksiya, psixoterapiya, pedagogik ma'rifat va tarbiya.

Shaxsning har tomonlama kasbiy rivojlanishiga ko'maklashish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan inqirozlar, shaxsiy va shaxslararo nizolarning oldini olish, shu jumladan yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni hisobga olgan holda o'zini o'zi anglash uchun sharoitlarni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Psixoprofilaktikaning asosiy vazifasi o'qituvchining inqiroz hodisalariga adekvat va malakali munosabatda bo'lishiga yordam beradigan sharoitlarni yaratishdir.

Psixoprofilaktikaning mohiyati pedagogik texnologiyalar yordamida psixologik stress, stress va travma keltirib chiqaradigan vaziyatlar, omillarning oldini olish, shuningdek, ularga nisbatan tolerantlikni (immunitetni) oshirishdan iborat.

Rivojlanish psixodiagnostikasi shundan iboratki, individual xususiyatlarni diagnostika qilish natijalarini sharhlash va ularni o'qituvchiga etkazish orqali mavjud bilimlar yangilanadi, shuningdek, uning vakolatlari kengaytiriladi va individual diagnostika ko'rsatkichlari o'qituvchi uchun katta subyektiv ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, tashxis qo'yilgan xususiyatlarning mohiyatini tushuntirish alohida shaxsiy ahamiyatga ega bo'ladi. Bilimlar o'zlashtirilgan darajada o'zlashtirilmaydi, avtokompetentlik rivojlanadi, bu esa, o'qituvchining kasbiy salohiyatini o'z-o'zini ro'yobga chiqarish omiliga aylanadi.

Maslahat – bu shaxsga o'zini o'zi bilishga, munosib o'zini-o'zi hurmat qilishni rivojlantirishga va real hayot sharoitlariga va qiymat-motivatsion sohaga moslashishga, inqirozli vaziyatlarni, kasbiy halokatni engib o'tishga va doimiy shaxsiy va kasbiy o'sishga va o'zini o'zi rivojlantirishga yordam beradigan hissiy barqarorlikka erishishga yordam beradi.

Reabilitatsiya vositasi sifatida maslahat universaldir, chunki u diagnostika, tuzatish va terapiya elementlarini o'z ichiga oladi, shuning uchun uni qo'llab-quvvatlashning turli bosqichlarida muvaffaqiyatli qo'llash mumkin.

Maslahat berishning asosiy maqsadi istiqbolli, ongli ravishda harakat qiladigan, turli xulq-atvor strategiyalarini ishlab chiqish va vaziyatlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish qobiliyatiga ega shaxsni rivojlantirishdir.

Maslahat berish muammolarini hal qilish samaradorligi maslahatchi va mijoz o'rtasidagi munosabatlarda hamdardlik va maslahat berilayotgan shaxsning shaxsiyati va ijtimoiy muhitini baholashda adekvatlikka asoslanadi.

Maslahat berishning asosiy uslubiy usullari intervyu, izohlash, ko'rsatmalar, maslahatlar, qayta aytib berish va fikr-mulohazalarni o'z ichiga oladi. Barcha holatlarda maslahatchi mavzu doirasida ishlaydi, uni tegishli muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadi. Konsultatsiya davomida yangi mavzular shakllanishi mumkin, lekin ular mijoz tomonidan qabul qilinishi va undan kelib chiqishi kerak va ularga o'tish faqat oldingi mavzuni ishlab chiqqandan keyingina mumkin bo'ladi.

Shu bilan birga, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish nuqtai nazaridan maslahat yordami eng muhim rol o'ynaydi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, konsultatsiya faqat mazmunli muloqotga qodir bo'lgan o'qituvchilar uchun samarali bo'ladi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning boshqa usullariga nisbatan trening ko'proq mahalliy muammolarni hal qiladi. Muayyan ma'noda bu maslahat, terapiya va tuzatish

elementidir. Treninglar odatda mijozning intellektual va madaniy darajasiga nisbatan kamroq talabga ega.

Trening – bu shaxsning individual aqliy funktsiyalari, qobiliyatlari, ko‘nikmalari va fazilatlarini yoki ijtimoiy muhitning xususiyatlarini rivojlantirish va shakllantirishga qaratilgan, lekin shaxsning turli xil faoliyat turlarida muvaffaqiyatli o‘zini o‘zi amalga oshirishi uchun zarur bo‘lgan terapevtik, tuzatuvchi va tarbiyaviy usullarni qo‘llash.

Maqsadlarga qarab, turli xil mashg‘ulotlar mavjud. Ular orasida o‘z-o‘zini tartibga solish treningi (teskari aloqa bilan avtotrening), kommunikativ trening (xulq-atvor, ijtimoiy-psixologik), ta’lim treninglari kabilarni qayd etamiz.

Mashg‘ulotlarning barcha turlari vaziyat yoki mavzuga qarab o‘tkaziladi. Shu bilan birga, o‘quv tsikllari, qoida tariqasida, etarlicha uzoq (bir necha oygacha) va tizimli bo‘lishi kerak.

Tuzatish, birinchidan, shaxsning shaxsiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun maqbul imkoniyat va shart-sharoitlarni yaratishga asoslangan rivojlanishdagi og‘ishlarni tuzatish va ikkinchidan, shaxsiy va intellektual rivojlanish tendentsiyalarining oldini olishdir.

Tuzatish asosan normal, ammo etarli darajada rivojlanmagan yoki psixikaning muvaffaqiyatli namoyon bo‘lishi uchun etarli bo‘lmagan holatlarga qaratilgan.

Tuzatish ishlari psixoterapiya turiga o‘xshaydi, lekin uning ustuvor yo‘nalishlari nafaqat patologik, balki normal namoyon bo‘lish sohasida ham yotadi.

Ma’lum ma’noda, tuzatish va terapiya o‘rtasidagi chiziq juda nozik va shartli, masalan, norma va patologiya o‘rtasida. Bu tuzatish amaliyotida terapevtik ish usullarini keng qo‘llash imkoniyatini belgilaydi.

Terapiya – bu psixikaga terapevtik ta’sir ko‘rsatish tizimi va u orqali insonning butun tanasi va xatti-harakati, psixosomatik kasalliklarni kompleks davolash, mavjud simptomlarni engillashtirish yoki yo‘q qilish (klinik yo‘naltirilgan terapiya) va ijtimoiy muhitga va o‘z shaxsiyatiga munosabatni o‘zgartirish muammolarini hal qilish (shaxsiy yo‘naltirilgan psixoterapiya).

Hozirgi vaqtda psixoterapiyaning ko‘plab yo‘nalishlari va uslubiy usullari mavjud. Ular ratsional terapiya, sintez, gestalt terapiyasi, neyrolingvistik dasturlash, pozitiv va xulq-atvor psixoterapiyasi va boshqalarni ajratib ko‘rsatishadi.

Maxsus metodologik usullar taklif (taklifning turli shakllari), art terapiya (ijodkorlik bilan davolash), estetoterapiya (og‘zaki bo‘lmagan badiiy shakllarning ta’siri), biblioterapiya va boshqa ko‘plab terapiyani o‘z ichiga oladi.

Shu nuqtai nazardan shuni ta’kidlash kerakki, terapevt yordam berish jarayonida qanday usul, qanday texnikadan foydalanishi emas, balki tegishli muammolarni hal qilishda qanchalik samarali ekanligi muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilar bilan ishlashda o'yin terapiyasi, drama, art terapiya (musiqa terapiyasi, raqs terapiyasi va boshqalar)dan foydalanish eng oqilona usuldir.

Pedagogik ma'rifat va ta'lim yo'nalish sifatida kursantlarning ota-onalari bilan o'quv jarayonining ishtirokchisi sifatida ishlashni tashkil qilishni talab qiladi.

Ota-onalar hamjamiyati bilan ishlash psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimida ham maslahat va ta'limning an'anaviy shakllarida, ham muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, hamkorlik bo'yicha qo'shma (ota-onalar va kursantlar) seminar va treninglarni qo'llab-quvvatlash tizimini qo'llab-quvvatlash uchun juda yangi shaklda hal qilingan eng muhim vazifa sifatida qaralishi kerak, bu esa, pedagogika sohasidagi bilimlarning etishmasligini bartaraf etish va pedagogik madaniyatni amalga oshirishda pedagogik madaniyatni oshirishga imkon beradi.

Pedagogik ma'rifat va tarbiya o'qituvchilar uchun ham zarurdir. O'qituvchilar turli individual xususiyatlarga ega kursantlar bilan ishlashga tayyor bo'lishi kerak. Pedagogik faoliyat katta intellektual va hissiy yukni, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish tufayli sezilarli o'zgarishlarni o'z ichiga olishini hisobga olsak, o'qituvchi ko'pincha charchash darajasida ishlash arafasida qoladi.

Shu munosabat bilan profilaktika choralari zarur – bu yo'nalishda ishlash uchun muhim shart-sharoitlarni tashkil etish: o'qituvchilar to'liq zarur hissiy va kasbiy yordam oladigan maxsus to'garaklar tashkil etish; o'qituvchilar uchun maxsus dam olish tadbirlarini tashkil etish; kasbiy bo'lmagan manfaatlarni (san'at, sport, turli xil istaklarni) amalga oshirish uchun qulay imkoniyatlar yaratish; o'qituvchilar uchun qiziqarli, muntazam va arzon dam olish imkoniyatini beruvchi maxsus madaniy dasturlarning mavjudligi.

Hozirgi vaqtda pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimida yuqorida ko'rib chiqilgan an'anaviy faoliyat turlari bilan bir qatorda o'qituvchini faol, ijodiy faoliyatni amalga oshirishga jalb qilishni nazarda tutadigan rivojlantiruvchi yo'nalish amalga oshirilmoqda. Bizning fikrimizcha, uning doirasida eng maqbuli professional mahorat musobaqalaridir.

Professional tanlovlar, ijod va mahorat festivallari uzoq va rang-barang tarixga ega. Bunday musobaqalarda ishtirok etishning asosiy maqsadi – bu shaxsning o'z kasbiy afzalliklarini boshqalarga ko'rsatish va rasmiy tan olish istagi.

Kasbiy pedagogik musobaqalar XX-asrning 20-yillarda o'qituvchilar tajribasini aniqlash va tarqatish zarurati sifatida vujudga kelgan. Maktabni saqlab qolish, uni takomillashtirish sharoitida; agar u kursantlarga dars bergan bo'lsa; o'qituvchi oliy harbiy ta'lim muassasasini ishlab chiqarish bilan bog'lab, jamoat hayotida faol ishtirok etsa, o'qituvchi kooperativ tashkil etishga yordam bersa.

Tanlov g'olibiga taqdim etilgan mezonlar o'qituvchining jamiyatdagi o'rnini belgilab berdi, uning kuch va g'ayratini yangisini barpo etish yo'lidagi kurashga, bilim saviyasini oshirishga, madaniy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etishga safarbar etdi.

Tanlovni o'tkazish tartibi ikki turni o'z ichiga oldi: birinchisi – tanlov tashkiliy qo'mitasiga taqdim etilgan materiallar asosida final ishtirokchilarining sirtqi tanlovi; ikkinchisi – o'qituvchilarning raqobatbardosh musobaqalari.

Asosiy shakl – bu maktabda tanlov darsi bo'lib, uning mavzusi tadbirdan ikki soat oldin e'lon qilingan. Tanlovda pedagogika masalalari bo'yicha test sinovlari va suhbatlar ham o'tkazildi. Tanlov modeli Nizomga muvofiq qurilgan bo'lib, unda “Yilning eng yaxshi o'qituvchisi” nominatsiyasiga nomzodning pedagogik faoliyati bilan tanish bo'lgan pedagogik jamoa, jismoniy shaxslar va ota-onalar jamoasi tomonidan tavsiya etilgan o'qituvchilar ishtirok etishi mumkin edi. Tanlov o'qituvchilarga o'z ishlarini muhokama qilish imkoniyatini berdi.

Tanlov tashkiliy qo'mitasiga taqdim etilgan ijodiy insholarda quyidagi qadriyat yo'nalishlari yaqqol ko'rindi: pedagogik hamkorlik g'oyasi; ijtimoiy va fuqarolik missiyasi sifatida pedagogik faoliyatga munosabat; kursantning hayoti muhitida insonparvarlik munosabatlarini yaratishga tayyorlik; dialog kursant bilan o'zaro tushunish va o'zaro munosabatga bo'lgan munosabat sifatida.

Zero, rivojlanayotgan jamiyatga zamonaviy bilimli, ma'naviyatli, tanlagan vaziyatda mustaqil qaror qabul qila oladigan, hamkorlikka qodir, harakatchanligi, dinamikligi, konstruktivligi bilan ajralib turadigan, madaniyatlararo hamkorlikka tayyor, mamlakat taqdiri, uning ijtimoiy-iqtisodiy ravnaqi uchun mas'uliyat hissini his qiladigan insonlar zarur.

Tanlovning vazifasi – maxsus vazifani ishonib topshirish mumkin bo'lgan shunday darajadagi o'qituvchini topishdir. Shuning uchun tanlov g'olibining zamonaviy qiyofasini modellashtirish, uning mahorati, shaxsiyati, fuqarolik fazilatlarining muayyan parametrlarini belgilash kerak edi.

Avvalo, tanlov g'olibi nafaqat umumiy pedagogik madaniyatga ega bo'lgan yuqori professional fan o'qituvchisi, balki eng avvalo, odatdagidan ham oshib keta oladigan, innovatsion rejimda ishlay oladigan, o'qituvchilarning ijodiy faolligini rivojlantiradigan o'qituvchidir.

Yil o'qituvchisi – dunyoqarashi keng, xayrixohlik, bag'rikenglik, sezgirlik kabi fazilatlarga ega shaxs. “Yil o'qituvchisi”ning alohida missiyasi shundaki, u o'ziga xos minbar, innovatsion rejimda ishlayotgan, ta'lim va jamiyatga yangi g'oyalar va qadriyatlarni olib kiruvchi ko'plab yorqin, ilg'or o'qituvchilarning ovozi; o'ziga xos ishontirish qobiliyati va nafaqat kursantlar bilan muloqotga kirishish, balki o'z pozitsiyasini keng auditoriyaga, jumladan, davlat tuzilmalari, televidenie, matbuotga ifoda etish qobiliyatiga ega; o'qituvchilik kasbidagi hamkasblarini o'zini rivojlantirish va takomillashtirishga ilhomlantirish qobiliyatiga ega; kelgusi yilda viloyatda uning yetakchisiga aylanib, o'qituvchilarning raqobatbardosh harakatini rivojlantirish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi; raqobat dasturiga hissa qo'shadi; o'z mintaqasida va respublika miqyosida o'qituvchilarning manfaatlari va huquqlarini himoya qilishda

faol fuqarolik pozitsiyasini egallaydi; o'qituvchilar bilan gaplashish uchun istalgan hududga (shahar, qishloq) borishga tayyor; ta'lim tizimida, jamiyatda, jahonda ro'y berayotgan o'zgarishlarni, ijobiy tendensiyalarni tahlil qilishni, buni umumlashtirish va tinglovchilarga ishonarli tarzda yetkazishni biladi.

Shunday qilib, raqobat harakatining rivojlanayotgan amaliyoti shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning ochiq, ommaviy pedagogik tanlovi, uning ishtirokchilarining eng yaxshi kasbiy fazilatlarini namoyish etishga, tanlovda ishtirok etayotgan barcha subyektlarning o'z-o'zini rivojlantirishga va kasbiy o'zaro boyitishga qaratilgan ko'p motivli individual va birgalikdagi faoliyati.

Tanlov g'oyalari musobaqalarni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shahar musobaqalarini tashkil etish tamoyillari insonparvarlik, raqobatbardoshlik, kasbiy o'sishning uzluksizligi, boshqa kursantlarning yutuqlarini o'zaro hurmat qilish va qabul qilish, ijodiy o'zini o'zi anglash tamoyillariga asoslanadi.

Ularning asosiy maqsadi – o'qituvchilarni intellektual va ijodiy faoliyatning yangi shakllarini izlashga undash va rag'batlantirish; professional aloqalar ko'lamini, ufqlarini kengaytirish; iqtidorli o'qituvchilarni aniqlash, ularni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash; zamonaviy o'qituvchi haqida ijobiy jamoatchilik fikrini shakllantirish.

Kasbiy mahorat tanlovlarini o'tkazish amaliyoti ularni nafaqat tanlov ishtirokchilari, balki ularning tashkilotchilari – uslubiy xizmat xodimlari, shuningdek, o'qituvchilar – tanlov tomoshabinlari uchun malaka oshirish vositasi va kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish usuli sifatida ko'rib chiqish qonuniyligini isbotlaydi. O'quv faoliyatining har bir subyekti tanlov bilan aloqada bo'lib, o'zlari uchun bir qator kasbiy muammolarni hal qiladi.

O'qituvchi o'z kasbiy yutuqlarini namoyish etadi, yangi texnologiyalarni sinab ko'radi, g'oyalarni amalga oshiradi, o'z ishining qadr-qimmatini anglaydi, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun joriy ish shakllarini sinab ko'radi va ularning kasbiy rivojlanishi, faol innovatsion faoliyatga jalb qilish uchun sharoit yaratadi.

O'qituvchilar pedagogik faoliyatni o'z-o'zini tahlil qilish, o'zlarining kasbiy salohiyatini tanlov ishtirokchisining tajribasi bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shunday qilib, ta'lim muassasalari o'rtasida innovatsion g'oyalarni tarqatish sodir bo'ladi.

Mazkur ta'lim muassasalarida innovatsion ta'lim muhiti yaratilgan bo'lib, u bilvosita o'qituvchilari tanlovga kelgan boshqa oliy harbiy ta'lim muassasalariga ham taalluqlidir. Ushbu ish doirasida o'qituvchini pedagogik qo'llab-quvvatlashning aniqlangan tamoyillari va yo'nalishlari, kasbiy kompetentsiya tarkibiy qismlarining xususiyatlarini ko'rsatgan holda, empirik tadqiqot davomida olingan ma'lumotlarni

hisobga olgan holda, shaxsning yaxlitligini, tananing normal ishlashini, jismoniy va ruhiy salomatligini saqlashga asoslangan holda qo'llanilishi kerak.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda o'qituvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash ta'lim tizimining ajralmas elementi bo'lib, kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi.

2.2. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari

Innovatsion ta'lim muhiti sharoitida o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish xususiyatlarini o'rganish.

Tadqiqot natijalari matematik va statistik tahlil usullari bilan qayta ishlandi. Tadqiqot maqsadlariga muvofiq quyidagilar qo'llanildi: tavsifiy statistik ma'lumotlarni hisoblash, ikkita mustaqil tanlama o'rtasidagi farqlarning ishonchliligini tahlil qilish (parametrik bo'lmagan Mann-Uitni U-testi), taqqoslangan ko'rsatkichlar o'zgarishining yo'nalishi va jiddiyligidagi farqlarning ishonchliligini tahlil qilish (Wilcoxon T-testi), korrelyatsiya tahlili (non-spearman).

O'rganilayotgan xususiyatlarni taqsimlash shaklidan xoli parametrik bo'lmagan usullarni tanlash an'anaviy ravishda qo'llaniladigan parametrik usullarga nisbatan katta imkoniyatlar bilan izohlanadi, masalan, Student t-testi va Pirsonning chiziqli korrelyatsiyasi. Tadqiqot maqsadlariga mos keladigan matematik statistika usullaridan foydalanish uning natijalarining ishonchliligini ta'minlash usullaridan biri bo'ldi.

Empirik ma'lumotlarni miqdoriy qayta ishlash uchun StatSoft ink amaliy dasturiy ta'minot to'plami. Windows uchun SPSS 12.0 dan foydalanilgan.

Shunday qilib, ishda ekvivalent bo'lmagan guruhlarda o'rganilayotgan parametrlarning muhim korrelyatsiyalari tabiatini taqqoslash orqali korrelyatsion tadqiqotning eksperimental loyihasi ishlatilgan:

- 1) innovatsion maktablarda ishlaydigan o'qituvchilar va an'anaviy maktablarda ishlaydigan o'qituvchilar;
- 2) kasbiy mahorat tanlovlarida ishtirok etayotgan o'qituvchilar va kasbiy mahorat tanlovlarida qatnashmaydigan o'qituvchilar;
- 3) ta'lim muassasasida turli ish stajiga ega bo'lgan o'qituvchilar guruhlarida.

Empirik ma'lumotlarni to'plashning adekvat usullarini tanlash hodisani o'rganish darajasi va sifatini belgilaydi.

Optimal tadqiqot usulini tanlashning eng muhim mezonlari – o'rganilayotgan hodisaga kontseptual yondashuv, qo'llaniladigan usulning imkoniyatlari va uning cheklovlari. Innovatsion ta'lim muhiti sharoitida o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish xususiyatlari va uni rivojlantirishni pedagogik qo'llab-

quvvatlash dasturini ishlab chiqish o'rganilganligi munosabati bilan, tadqiqot usullari belgilangan tarkibiy qismlarga muvofiq tanlangan.

Yuqoridagi shartlarni hisobga olgan holda quyidagi usullar tanlandi. Faoliyat komponenti ushbu ish doirasida mavzu-faoliyat bilimlari, kasbiy bo'lish istagi, tanlash erkinligi istagi, o'qituvchilar bilan ishlashga e'tibor berish, boshqalarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga e'tibor berish, yangi narsa yaratish istagi, to'siqlarni engib o'tish va natija uchun javobgarlikni olishga tayyorlik, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi va tavakkal qilishga tayyorlik orqali aniqlanadi. Bu bizga quyidagi tadqiqot usullarini tanlash imkonini berdi.

Karyera anketasi (E. Schein)

Shaxsning kasbiy rivojlanishining muhim jihatlaridan biri bu kasbni ongli ravishda rejalashtirishdir.

Muvaffaqiyatli martaba mezonlari – bu hayotiy vaziyatdan qoniqish (subyektiv mezon) va ijtimoiy muvaffaqiyat (obyektiv mezon). Ya'ni, maqsad: mansabning tashqi tomoni – bu shaxs tomonidan egallangan kasbiy pozitsiyalar ketma-ketligi, subyektiv, ichki tomoni – bu shaxs o'z martabasini qanday qabul qilishi, uning kasbiy hayotining qiyofasi va undagi o'z roli.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda subyektiv tomon muhim ahamiyatga ega. Mansab yo'nalishlari sotsializatsiya jarayonida, martaba rivojlanishining dastlabki yillarida o'rganish asosida va natijasida paydo bo'ladi. Ular barqaror va uzoq vaqt davomida barqaror qolishi mumkin.

“Muvaffaqiyat uchun motivatsiya” so'rovnomasi (T. Ehlers)

Ushbu shaxsiy so'rovnoma shaxsning muvaffaqiyatga erishishdagi motivatsion e'tiborini tashxislash uchun mo'ljallangan. Muvaffaqiyatga erishishga e'tibor qaratish o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, muvaffaqiyatga o'rtacha va kuchli e'tibor qaratadigan odamlar o'rtacha xavf darajasini afzal ko'rishadi. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqanlar kichik yoki aksincha, juda katta xavf darajasini afzal ko'radilar. Insonning muvaffaqiyatga motivatsiyasi – maqsadga erishish qanchalik yuqori bo'lsa, tavakkal qilish istagi shunchalik past bo'ladi.

Shu bilan birga, muvaffaqiyatga bo'lgan motivatsiya muvaffaqiyatga bo'lgan umidga ham ta'sir qiladi: muvaffaqiyatga bo'lgan kuchli motivatsiya bilan muvaffaqiyatga bo'lgan umidlar muvaffaqiyatga erishish uchun zaif motivatsiyadan ko'ra kamtarroq bo'ladi.

Bundan tashqari, muvaffaqiyatga undaydigan va unga katta umid bog'lagan shaxslar yuqori xavflardan qochishga moyildirlar. Muvaffaqiyatga kuchli turtki bo'lgan va tavakkal qilish istagi yuqori bo'lganlar, tavakkal qilishga tayyor

bo‘lganlarga qaraganda baxtsiz hodisalarga duchor bo‘lish ehtimoli kamroq, ammo muvaffaqiyatsizliklardan qochish uchun yuqori motivatsiya (himoya) va aksincha, odam muvaffaqiyatsizliklardan (himoyadan) qochish uchun yuqori motivatsiyaga ega bo‘lsa, bu muvaffaqiyat motiviga – maqsadga erishishga to‘sqinlik qiladi.

“Muvaffaqiyatsizlikdan qochish uchun motivatsiya” so‘rovi (T. Ehlers)

D.Makklelland tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, yuqori darajadagi himoyaga ega bo‘lgan, ya’ni baxtsiz hodisalardan qo‘rquvga ega bo‘lgan shaxslar muvaffaqiyatga yuqori motivatsiyaga ega bo‘lganlarga qaraganda ko‘proq bunday muammolarga duch kelishadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqadigan (yuqori darajadagi himoya) odamlar kichik yoki aksincha, haddan tashqari katta xavflarni afzal ko‘rishadi, bunda muvaffaqiyatsizlik obro‘ga tahdid solmaydi. Muvaffaqiyatsizliklarga yo‘l qo‘ymaslik o‘qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi.

Nemis olimi F.Burkardning ta’kidlashicha, ishda himoya xatti-harakatlariga munosabat uchta omilga bog‘liq: idrok etilgan xavf darajasi; ustun motivatsiya; ishdagi muvaffaqiyatsizliklar tajribasi.

Ikki holat himoya xulq-atvoriga munosabatni kuchaytiradi: birinchisi, istalgan natijaga xavf-xatarsiz erishish mumkin bo‘lganda; ikkinchisi, xavfli xatti-harakatlar baxtsiz hodisaga olib kelganda.

Xavfli xulq-atvor bilan xavfsiz natijaga erishish, aksincha, himoyaga bo‘lgan munosabatni, ya’ni muvaffaqiyatsizliklardan qochish uchun motivatsiyani zaiflashtiradi. Shaxsiy komponent ushbu ish doirasida o‘z hayotini qurish istagi, unda sodir bo‘layotgan voqealar uchun javobgar bo‘lish, qo‘llab-quvvatlash, boshqalarga yordam berish, o‘z-o‘zini rivojlantirish istagi, hissiy holatini nazorat qilish qobiliyati orqali aniqlanadi. Shu fikrdan kelib chiqib, quyidagi tadqiqot usullari tanlandi.

“Hayot – ma’no yo‘nalishlari” testi (D.N. Leontiyev)

“Hayotdagi ma’no” testi D.Krambo va L.Maxolik tomonidan “Hayotdagi maqsad” testining (PIL) moslashtirilgan versiyasidir. “Hayot ma’nosi” testini rus tiliga moslashtirish birinchi marta K.Muzdiboyev tomonidan amalga oshirilgan.

K.Muzdiboyev tarjima paytida ba’zi narsalarni boshqasiga almashtirib, Krambo testining shaklini o‘zgartirmasdan ko‘paytirgan. Ayrim bandlarning umumiy ball bilan kelishilganligi ancha yuqori edi (korrelyatsiya 0,37 dan 0,71 gacha).

Hayotning ma’nosi (MIL) testining yana bir rus tilidagi versiyasi D.A.Leontiyev tomonidan ishlab chiqilgan va moslashtirilgan. Q.Muzdiboyev varianti asos qilib olindi va quyidagi uch parametr bo‘yicha o‘zgartirildi: bir qator moddalarning matn mazmuni umumiy ma’nosi saqlanib qolgan holda o‘zgartirildi va soddalashtirildi; ikkita tugatish

varianti bo‘lgan gapning umumiy boshi o‘rniga bir xil boshli juft to‘liq muqobil jumlar tuzilgan; 1 dan 7 gacha bo‘lgan assimetrik javob shkalasi nosimmetrik shkala bilan almashtirildi – 3 2 1 0 1 2 3.

“Emosional holatlarni o‘z-o‘zini baholash” so‘rovnomasi (G.Eyzenk)

Usul hissiy holatning 4 ta komponentini – tashvish, umidsizlik, tajovuzkorlik, qattqlikni o‘lchash imkonini beruvchi 40 ta bayonotni o‘z ichiga oladi.

Hozirgi vaqtda ba’zi mualliflar tashvishni tashvish reaksiyasining paydo bo‘lishining past chegarasi bilan tavsiflangan odamning tashvishga moyilligi, boshqalari tashvish holatini tez-tez va kuchli boshdan kechirish tendentsiyasida namoyon bo‘ladigan individual psixologik xususiyat, shuningdek, uning paydo bo‘lishining past chegarasi sifatida, boshqalari esa, shaxsiyatning kuchsizligi yoki temperamentining xususiyati sifatida belgilaydilar jarayonlar.

Frustratsiya – bu maqsadga erishish yoki muammoni hal qilish yo‘lida yuzaga keladigan obyektiv ravishda engib bo‘lmaydigan qiyinchiliklar tufayli yuzaga keladigan tajriba va xatti-harakatlarning xarakterli xususiyatlarida ifodalangan ruhiy holat.

Agressiya – bu shaxsning o‘ziga xos xususiyati bo‘lib, u zarar etkazish niyatida boshqalarga dushmanlik bilan munosabatda bo‘ladi.

Qattqlik – obyektiv ravishda qayta qurishni talab qiladigan sharoitlarda subyektning rejalashtirilgan faoliyat dasturini o‘zgartirishdagi qiyinchilik, boshqacha aytganda, faoliyat dasturini vaziyat talablariga muvofiq moslashtira olmaslik.

“Empatiya” so‘rovnomasi (A. Mehrabyan)

Empatiya anketasi hissiy javob darajasini boshqa odamning hissiy tajribasiga qo‘shilish, unga hamdard bo‘lish, kerakli vaqtda yordamga kelish, sherikning kayfiyati va vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlariga mos keladigan muloqotda zarur hissiy fonni yaratish qobiliyati sifatida o‘lchaydi.

Empatiyani tashxislashning tavsiya etilgan usuli A.A.Mehrabyan usulining moslashtirilgan versiyasidir. Anketa empatiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini o‘lchash imkonini beradi: empatiyaning emotsional darajasi – hissiy komponent, boshqa shaxsning ruhiy holatiga munosabat, empatiya qobiliyati, hissiy sezgirlik; samarali empatiya – xulq-atvor komponenti, iliqlik, do‘stlik, qo‘llab-quvvatlash va yordam ko‘rsatish qobiliyati.

Ijtimoiy va kommunikativ komponent

Ijtimoiy va kommunikativ komponent muloqotda moslashuvchanlik, noaniqlikka toqat qilish, optimizm va muloqotda rivojlangan o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatlari bilan belgilanadi. “Ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiya” so‘rovnomasi.

Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya ijtimoiy munosabatlar tizimi, shaxs yashaydigan jamiyat va shaxslararo o‘zaro ta’sirga oid bilimlarni tashkil etish xususiyatlarini aks ettiradi. Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya har qanday ijtimoiy vaziyatda harakat qilish, uni adekvat baholash, to‘g‘ri qaror qabul qilish va belgilangan maqsadlarga erishish imkonini beradi.

O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish xususiyatlarini o‘rganish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Ta’lim muhiti sharoitlarini hisobga olgan holda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlarini o‘rganish.

2. Pedagogik ish tajribasining davomiyligiga qarab o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi komponentlarini o‘rganish.

Birinchi bosqichni amalga oshirish uchun mavzular quyidagicha taqsimlandi:

1 guruh – innovatsion ta’lim muassasalarida ishlaydigan o‘qituvchilar;

2-guruh – an’anaviy ta’lim muassasalarida ishlaydigan o‘qituvchilar.

Ushbu bo‘linish belgilangan turdagi ta’lim muassasalari asosida amalga oshirildi.

Batafsilroq ma’lumot uchun mavzular quyidagi guruhlariga bo‘lingan:

1-guruh – kasbiy mahorat musobaqalarida qatnashgan o‘qituvchilar;

2-guruh – kasbiy mahorat tanlovlarida qatnashmagan o‘qituvchilar.

Ushbu bo‘linish kasbiy mahorat tanlovlarida ishtirok etish innovatsion ta’lim muhitining o‘ziga xos xususiyati ekanligi haqidagi g‘oya bilan bog‘liq.

Natijalarni tahlil qilishni o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlarining xususiyatlarini ta’lim muhiti sharoitlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishdan boshlaymiz.

Shunday qilib, tadqiqot ishtirokchilarining ma’lumotlarini tahlil qilish innovatsion ta’lim muhiti sharoitlariga qarab o‘qituvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi.

O‘qituvchilarning o‘z faoliyatiga nisbatan kasbiy kompetensiyaning mohiyati va ahamiyatini bilish darajasini aniqlash uchun dastlab “O‘qituvchining kasbiy faoliyatini o‘z-o‘zini tahlil qilish” so‘rovnomasi o‘tkazildi.

Anketa quyidagi natijalarni ko‘rsatdi.

“O‘qituvchi kasbiy faoliyatining asosiy maqsadi nimadan iborat?” degan savolga. O‘qituvchilarning 91 foizi – “o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda”, 7 foizi – “ta’lim muassasasida qulay muhit yaratishda” deb javob bergan va faqat 2 foizi “o‘z fanini o‘qitishda” javobini tanlagan. Ushbu natija kursantlarning rivojlanishiga hissa qo‘shadigan qulay, qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan ustun shaxsiy yo‘nalishni ko‘rsatadi, ammo kognitiv komponent o‘qituvchilar uchun emas.

Bilim ta’lim sifatini baholashning etakchi ko‘rsatkichiga aylanib bormoqda, bu ham ta’limdagi ushbu yangilikka qarshilik ko‘rsatishi mumkin.

O'qituvchining kasbiy faoliyatini baholash parametrlari sifatida quyidagilar aniqlandi: amaliy ko'nikmalar (42%), nazariy bilimlar (8%), ijodkorlik (34%), muloqot qobiliyatlari (19%).

Taklif etilgan variantlarning qolgan qismi – talab va vakolatli hujjatlar – bitta tanlovni olmagan. Ushbu natija ko'nikmalar muhim ahamiyatga ega bo'lgan, ya'ni olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatiga ega bo'lgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o'tish bilan tavsiflangan ta'limni rivojlantirishning zamonaviy holatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq.

O'qituvchilarning kasbiy faoliyatini o'zlashtirishdagi asosiy qiyinchiliklar o'z faoliyat modelini ishlab chiqish (34%), olingan bilimlarni ma'lum bir tizimga keltira olish qobiliyati (31%), ishning turli sohalarida faoliyatni malakali bajarish (15%) va hamkasblar bilan birgalikda ishlash (7%).

Buni ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari juda tez va ko'pincha o'qituvchi uchun tushunarsiz ekanligi bilan izohlash mumkin va ko'pchilik o'qituvchilar, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, konservatizm bilan ajralib turadi, tabiiyki, hozirgi sharoitda o'z faoliyat uslubini rivojlantirishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

Qizig'i shundaki, o'qituvchilarning 23 foizi hech qanday qiyinchiliklarni aniqlamadilar, bu tadqiqotchilarning o'qituvchilar orasida o'zini-o'zi hurmat qilishning etarli darajada yuqori emasligi haqidagi ma'lumotlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'qituvchilarning 73 foizi bilim, ko'nikma va malakalar kasbiy kompetensiyani, 61 foizi – amaliy tajriba, 31 foizi – muloqot qobiliyatlari, ochiqko'ngillik, 23 foizi – qiyinchiliklarni engib o'tish qobiliyatini belgilaydi, deb hisoblaydi, bu esa, ushbu tushunchani bilim, ko'nikma va malakalar orqali belgilaydigan bir qator mualliflarning fikriga mos keladi. Ammo shu bilan birga, ushbu kontsepsiyani aniqlashtirish va o'qituvchining muvaffaqiyatli ishlashi uchun bilishi kerak bo'lgan kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish haqida gap ketganda, quyidagilar ta'kidlanadi: 67 foizi – kursantlarning yosh xususiyatlarini bilish; 30 foizi – bilimdonlik; 3) 23 foizi – ijodkorlik. Qizig'i shundaki, o'qituvchilarning atigi 13 foizi o'z fanlari bo'yicha bilimlarni ustuvor deb ko'rsatgan, 6 foiz o'qituvchilar o'qitish usullarini bilishlarini ta'kidlashgan, bu esa, ushbu tushunchaning ta'rifi haqidagi savolga javobga ziddir. “Siz o'zingizni kasbiy faoliyatingizda malakali mutaxassis deb hisoblaysizmi?” O'qituvchilarning 91 foizi “ha”, 9 foizi “to'liq emas” deb javob berdi. “Yo'q” javobi hech qachon olinmagan.

So'rovda qatnashgan o'qituvchilarning 42 foizi kasbiy mahorat tanlovlarida qatnashgan. Ulardan 67,3 foizi kasbiy mahorat musobaqalari kasbiy kompetensiyani oshirishga ta'sir qiladi, deb javob bergan bo'lsa, 32,7 foizi o'qituvchilarning salbiy javobini bergan.

Qizig'i shundaki, musobaqalarda qatnashganlar orasida 18,6 foizi salbiy javob bergan, bu esa, kutilgan natijalar va natijada olingan o'rin o'rtasidagi nomuvofiqlik bilan izohlanadi.

Shunday qilib, ushbu kontsepsiyaning ta'rifi va uning mazmunini anglash o'rtasida qarama-qarshilik mavjud degan xulosaga kelish mumkin, chunki, ko'pchilik o'qituvchilar kasbiy kompetensiyani fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar orqali belgilaydilar, lekin asosiy e'tibor o'quvchi shaxsini rivojlantirishga, uning yoshi va psixologik xususiyatlarini bilishga qaratilgan.

Buni uzoq vaqt davomida ta'limda ustuvor shaxsga yo'naltirilgan yondashuv mavjud bo'lganligi va kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o'tishning dastlabki bosqichida ekanligi bilan izohlash mumkin.

Keyinchalik, tavsiflovchi statistika yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida olingan natijalarni tahlil qilishga o'tamiz. Bu bizga ta'lim muhiti sharoitlariga qarab o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlarining xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Biz o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining faoliyat komponentining xususiyatlarini, mavzu-faoliyat bilimlari bundan mustasno, "Career Anchors" so'rovnomasi (E.Schein) yordamida olingan natijalarni tekshirishdan boshlaymiz. Ularni ko'rib chiqish o'qituvchining toifasini belgilaydigan malakaviy xususiyatlar bilan bog'liqlik asosida amalga oshirildi.

Professor-o'qituvchilarning malaka tavsiflariga qo'yiladigan talablarga ko'ra, ikkinchi malaka toifasi (reproduktiv va texnologik daraja) o'qituvchilari standartlashtirilgan dastur, tayyor uslublar va o'quv dasturlari bo'yicha ishlaydi; o'qitish va ta'lim metodikasini mustaqil ishlab chiqishlari mumkin. Ular o'qitiladigan mavzu bo'yicha chuqur bilimga ega. Ular o'z fanini dasturdan tashqari biladi, zamonaviy o'quv dasturlari, darsliklarga erkin yo'naltiriladi, ongli ravishda o'z tanlovini amalga oshiradi.

Mavzu bo'yicha qo'shimcha adabiyotlarni o'qiydi, uslubiy adabiyotlarni o'rganadi, uslubiy birlashmada faol ishlaydi, oliy harbiy ta'lim muassasasidagi hamkasblarining ochiq darslarida qatnashadi, o'z ish tajribasini ta'lim muassasalariga (ochiq o'quv mashg'ulotlari, ilmiy kengashlar, pedagogik o'qishlar, pedagogik konferensiyalar, seminarlar va boshqalar) o'tkazadi.

Ular o'z faoliyatida turli pedagogik metodlar va o'qitish uslublaridan foydalanadilar, o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy milliy va xorijiy texnologiyalarini biladilar; o'zgaruvchan metodlar va pedagogik texnologiyalar majmuasiga ega bo'lish, ularni tanlab olish va mavjud sharoitlarga mos ravishda qo'llash. Ular o'qitishning zamonaviy pedagogik kontsepsiyalari bilan yaxshi tanish, lekin ularni amaliy faoliyatida kamdan-kam qo'llaydilar, faqat tipik vaziyatlarda qaror

qabul qila oladilar. Katta o'qituvchilar uchun konstruktiv va uslubiy daraja yuqori murakkablik darajasidagi ish bilan tavsiflanadi.

Katta o'qituvchi murakkabligi yuqori bo'lgan dasturlar va texnologiyalar bo'yicha ishlaydi, o'z fanining mazmuni va unga aloqador fanlar bo'yicha chuqur va har tomonlama bilimga ega, ilg'or pedagogik tajribani mustaqil ravishda o'rganadi, ta'lim muassasasi, tumandagi hamkasblarining ish tajribasi bilan faol tanishadi, ularning pedagogik tajribasini hamkasblariga etkazadi, o'quv dasturida yangi avlodni rivojlantirishga yo'naltiradi.

Aql-zakovat, jismoniy rivojlanish va agar kerak bo'lsa, ularga tuzatishlar kiritadi. O'quv fanlari bo'yicha o'quv-uslubiy ishlarni tahlil qilish usullarini egallaydi; boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan tayyor usullar va dasturlarni o'zgartiradi. Yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatadi va o'z ishidagi ijobiy tomonlarini kuchaytiradi, samarali yechim topadi. O'z ustida tizimli ishlash zarurligini tan oladi va zarur fazilatlarni shakllantirishga hissa qo'shadigan faoliyat turlarida faol ishtirok etadi, texnologiya va dasturlarni ijodiy qo'llaydi, ta'lim va ta'limning zamonaviy pedagogik kontseptsiyalariga erkin yo'naltiriladi, o'z pedagogik faoliyatida ularni asos sifatida ishlatadi, qiyin pedagogik vaziyatning optimal echimini tezda tanlay oladi.

O'qituvchilar faoliyatining ijodiy darajasi aniq innovatsion va tadqiqot xarakteri bilan ajralib turadi. O'qituvchi o'z tajribasini hamkasblari bilan faol baham ko'radi (ochiq darslar, pedagogik kengashlar, pedagogik o'qishlar, pedagogik konferentsiyalar, seminarlar va boshqalar), kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanadi, o'ta murakkab dasturlar va texnologiyalar bo'yicha ishlaydi, tadqiqot va eksperimental ish usullarini yaxshi biladi.

Amaliy faoliyatida o'zining original dastur va usullarini ishlab chiqadi va foydalanadi; o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi, o'qitish va tarbiyalashning yangi pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqadi, ularni sinab ko'rish bo'yicha faol ish olib boradi; tadqiqot, eksperimental va innovatsion ishlarda ishtirok etadi, mustaqil ravishda nashr etadi va ularning ishlanmalarini tashqi ko'rib chiqadi.

O'quvchilarning o'z ishlanmalari asosida rivojlanishi uchun qulay muhit yaratadi, mualliflik qo'llanmalari, o'yinlar, original o'quv va tarbiya vositalariga ega. Pedagogik faoliyatida keng ko'lamli o'qitish usullari, usullari va vositalaridan foydalanadi, o'quv fanlari bo'yicha o'quv-uslubiy ishlarni tahlil qilish usullarini puxta egallaydi; boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan tayyor usullar va dasturlarni o'zgartiradi. Ish uchun tanlagan usullarda yuqori malakasini amalda ko'rsata oladi, o'z faoliyatini tashqaridan ko'ra oladi, uni xolis va xolisona baholaydi va tahlil qiladi, kuchli va zaif tomonlarini ko'rsata oladi. O'z-o'zini takomillashtirish dasturini, uning maqsadini, vazifalarini, amalga oshirish yo'llarini ongli ravishda belgilaydi. Pedagogik

diagnostika va ilmiy asoslangan prognozlashning turli shakllaridan foydalanadi. Rivojlanishni oldindan ko'ra oladi va nostandart vaziyatlarda qaror qabul qiladi.

Olingan empirik ma'lumotlarga ko'ra, innovatsion maktablarda eng yuqori toifali o'qituvchilar (53%) ustunlik qiladi. An'anaviy maktablarda birinchi (48%) va ikkinchi (29%) malaka toifasiga ega o'qituvchilar ustunlik qiladi. Shunday qilib, innovatsion maktablarda fan-faol bilim darajasi yuqoriroq.

O'qituvchilar uchun kasbiy yo'nalishlar quyidagicha tartibga solinadi. Ushbu guruhdagi respondentlarning aksariyati uchun birinchi o'rinda ishning barqarorligi (63%), ikkinchi o'rinda xizmat ko'rsatish (47,2%) va turmush tarzi integratsiyasi (38,8%), uchinchi o'rinda professional kompetentsiya (30,5%), avtonomiya (27,2%), qiyinchilik (25%).

Ishning barqarorligi ustuvor yo'nalishi bo'lgan o'qituvchi o'z karerasini boshqarish uchun mas'uliyatni ta'lim muassasasi ma'muriyatiga yuklaydi. Uning uchun o'z xodimlariga g'amxo'rlik qiladigan, ya'ni yuqori xavfsizlikni ta'minlaydigan barqaror tashkilotda ishlashi muhimdir.

Ehtimol, bu ta'lim rivojlanishining hozirgi bosqichida, doimiy o'zgarishlar ro'y berayotganda, ko'pincha o'qituvchi ularning mohiyatini tushunishga vaqt topa olmasligi, balki ularni o'z ishida amalga oshirishi bilan bog'liqdir. Hozirgi sharoitda barqarorlikka, ertangi kunga ishonchga ehtiyoj kuchaymoqda.

Xizmat o'qituvchi uchun kursantlar bilan ishlash, ularga yordam berish imkoniyati, o'z tajribasi bilan bo'lishish istagi muhimligida namoyon bo'ladi. Bu juda tabiiy, chunki pedagogik faoliyat o'z zamirida odamlar (kursantlar, ota-onalar, hamkasblar) bilan faol o'zaro munosabatlarni o'z ichiga oladi.

So'rovda qatnashgan o'qituvchilarning aksariyati o'z hayotlarining turli jabhalarini integrasiyalashga qaratilgan. Ular hayotlarida hamma narsa muvozanatli bo'lishini ta'minlashga intiladilar (oila, sevimli mashg'ulotlar, martaba va boshqalar). Bunday o'qituvchilar, birinchi navbatda, o'zlarining hayotlarini, ular yashaydigan, rivojlanayotgan va takomillashgan joyda qadrlashadi. Ular uchun ichki uyg'unlikka erishish muhim, buning natijasida ular hayotlarida sezilarli natijalarga erishadilar.

Kasbiy kompetensiya pedagogik faoliyatda qobiliyat va iste'dodlarning mavjudligi bilan bog'liq. Bunday yo'naltirilgan o'qituvchi o'z ishining ustasi bo'lishni xohlaydi, u kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishganida, ayniqsa, xursand bo'ladi, lekin uning qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon bermaydigan kasbiy faoliyatga qiziqishini tezda yo'qotadi.

Shu bilan birga, bunday o'qituvchi o'z qobiliyatlarini tan olishga intiladi, bu uning mahoratiga mos keladigan maqomda ifodalanishi kerak. Yangilik va xilma-xillik holati ular uchun katta ahamiyatga ega, aks holda ular zerikib ketishadi. Bu ularning barcha yangiliklarda faol ishtirok etishi, o'zini e'lon qilish va e'tirof etishga intilishining

sababi bo'lishi mumkin. O'qituvchilar uchun oxirgi o'rinni yashash joyining barqarorligi (12,7%) kabi martaba yo'nalishi egallaydi.

Buning sababi shundaki, ular barqaror ishni afzal ko'rishlariga qaramay, ular hali ham ko'chib o'tish imkoniyatini ko'rib chiqadilar, ayniqsa, bu martaba o'sishi yoki ijtimoiy maqomning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lsa. Bu o'qituvchilarning o'z hayoti va faoliyatidagi o'zgarishlarga tayyor ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Aksariyat o'qituvchilar uchun (56,7%) ish joyining barqarorligi yo'nalishi ham birinchi o'rinda turadi. Ular uchun barqaror, ishonchli sharoitda mehnat qilish, o'z xavfsizligi va ertangi kunga ishonchini his etish muhim.

Ehtimol, doimiylik istagi ko'pchilik o'qituvchilarning turli xil o'zgarishlarni juda og'riqli boshdan kechirishiga olib keladi. Zero, har qanday yangilik, eng avvalo, xavfsizlik hissi va kelajakka ishonchni shubha ostiga qo'yadi.

Ikkinchi o'rinda "xizmat" yo'nalishi (52,1%) turadi, bu odamlar bilan ishlash, insoniyatga xizmat qilish, atrofdagilarga yordam berish zaruratida namoyon bo'ladi. Ehtimol, bu pedagogik faoliyatning roli haqida stereotipning mavjudligi bilan bog'liq bo'lib, bu qadriyatlarda namoyon bo'ladi. Uchinchi o'rinda ko'pchilik o'qituvchilar "avtonomiya" (25,7%) kasbga yo'naltirilgan. Ushbu guruhdagi o'qituvchilar mustaqillikka intilishning ustunligi bilan ajralib turadi, bu tashkiliy qoidalar, qoidalar va cheklovlardan xalos bo'lishda namoyon bo'ladi.

Ular mustaqillikka intilishadi, bu ko'pincha innovatsiyalarni tushunish va o'zlashtirishni istamaslikda namoyon bo'ladi. Ehtimol, shuning uchun har qanday yangilik kuchli qarshilikka sabab bo'ladi, chunki u faol faoliyatga qo'shilishni o'z ichiga oladi.

Mansab yo'nalishlari orasida so'nggi o'rinni menejment (11,2%) va tadbirkorlik (9,7%) egallagan. O'qituvchilar o'z ishlarining natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga eng kam e'tibor berishadi, o'z ishlarini ham, sinf ishini ham tashkil qilishni xohlamaydilar.

Shuningdek, ushbu guruhdagi o'qituvchilar yangi narsalarni yaratishga intilmasligi, to'siqlarni engib o'tishni xohlamasligi va tavakkal qilishga tayyor emasligi bilan ajralib turadi. Bu natija ish va hayotda barqarorlik uchun juda aniq istak bilan mos keladi.

Keyinchalik, kasbiy kompetensiya faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan o'qituvchilarning motivatsion sohasining xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. O'qituvchilar guruhida ko'pchilik (67%) muvaffaqiyatga erishish uchun yuqori va juda yuqori motivlarni aniqladi. Bu kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish istagida, ijobiy his-tuyg'ular bilan birga keladigan va bunga hissa qo'shadigan intellektual va amaliy ko'nikmalar mavjudligiga ishonch bilan mustahkamlangan muvaffaqiyatni kutishda namoyon bo'ladi.

Ushbu guruhdagi o'qituvchilar, shuningdek, muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun o'rtacha motivatsiya darajasining ustunligi (33) bilan ajralib turadi, bu o'zini o'zi etarli darajada hurmat qilishda va muqarrar ravishda muvaffaqiyatsizlikka duch kelishidan qo'rquvning yo'qligida namoyon bo'ladi.

O'qituvchilar guruhida muvaffaqiyat uchun o'rtacha yuqori (37%) va o'rtacha (39%) motivatsiya ustunlik qiladi. Bu shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik o'qituvchilar hamma narsada mukammallikka intilishning yo'qligi bilan ajralib turadi; muvaffaqiyatning aniq atributlariga erishish ular uchun katta rol o'ynamaydi.

Muvaffaqiyatga o'rtacha motivatsiyaga ega bo'lgan o'qituvchilar maqsadga erishishga qaratilgan harakatlarni afzal ko'radilar, unga erishishda qat'iyatli bo'lishadi, ular muvaffaqiyatni kutishadi, lekin shu bilan birga ularga kerakmi yoki yo'qligiga to'liq ishonch hosil qilmaydilar, shuning uchun ular o'rtacha qiyinchilikdagi vazifalarni afzal ko'radilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, motivatsiyaning o'rtacha darajasi professional faoliyatni samarali bajarish uchun maqbuldir, past va yuqori darajalar bunga hissa qo'shmaydi. Shu sababli, muvaffaqiyatga erishish uchun o'rtacha darajada yuqori motivatsiya ko'p hollarda o'qituvchi faoliyatining samaradorligi va muvaffaqiyatini kafolatlamasligi mumkin.

Aksariyat o'qituvchilar muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun yuqori va juda yuqori darajadagi motivatsiyaning ustunligi bilan ajralib turadi (59%). Ko'pgina hollarda, bu o'z-o'zidan shubhalanish, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ishonmaslik va tanqiddan qo'rqishda namoyon bo'ladi.

Mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlik bilan bog'liq ish bunday o'qituvchilarda salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi. Ular o'z qobiliyatlari haqidagi obyektiv ma'lumotlarni e'tiborsiz qoldirishga moyil, o'zini-o'zi qadrlashning etarli emasligi (ortiqcha baholangan yoki kam baholangan) va natijada intilishlarning haqiqiy emasligi. Shuning uchun, faoliyatni amalga oshirayotganda, ular kasbiy vazifalarning nomutanosibliigi bilan ajralib turadi – ular mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun juda oson yoki mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlikni, ishni oqlashni afzal ko'radilar.

Shunday qilib, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining faoliyat komponentini tahlil qilish bizga quyidagilarni aniqlashga imkon berdi. Mavzu – faoliyat bilimlari darajasi o'qituvchining toifasini belgilaydigan malaka xususiyatlari bilan bog'liq. Innovatsion maktablarda yuqori toifali o'qituvchilar ustunlik qiladi.

Innovatsion ta'lim muhitida ishlaydigan o'qituvchilar o'z ishlariga majburiy talab sifatida shaxslar bilan muloqot qilish elementini kiritish, ularga yordam berish, qo'llab-quvvatlash va mavjud qobiliyatlarini rivojlantirishni xohlashadi.

Ichki uyg'unlik hissi paydo bo'lishi uchun nafaqat kasbda, balki hayotning boshqa sohalarida ham o'zini anglash muhimdir. Ular o'zlarining kasbiy faoliyatida

muvaffaqiyatga erishishga intilishadi, bu ularning malakalarini rasmiy tan olish bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Raqobat va qiyinchilik vaziyati ahamiyatlidir, chunki, bu ularning hayotiga rang-baranglik va yangilik elementini olib keladi.

Bundan tashqari, ushbu guruhdagi o'qituvchilar uchun kasbiy faoliyatda tanlash erkinligining mavjudligi muhim ahamiyatga ega; ular ko'rsatmalar va qoidalarga qat'iy rioya qilish zarur bo'lgan vaziyatda noqulaylikni boshdan kechirishadi, chunki, bu ularni ijodiy bo'lish imkoniyatidan mahrum qiladi.

Kasbiy faoliyat jarayonida ular muvaffaqiyatga erishish istagini namoyon etadilar, kutilgan muvaffaqiyat bilan bog'liq holda ijobiy hissiy tajribalarni boshdan kechiradilar va ularda ichki o'z-o'zini nazorat qilish rivojlanadi.

An'anaviy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar uchun barqarorlik va kelajakka ishonch tuyg'usi muhim ahamiyatga ega. Ular uchun ularning kasbiy faoliyati odamlarga yordam berish va qo'llab-quvvatlash imkoniyatini o'z ichiga olishi muhimdir. Ular qoidalar, qoidalar va cheklovlardan xalos bo'lish istagida ifodalangan mustaqillikni namoyish etadilar.

Shu bilan birga, yangi narsalarni yaratish istagi yo'q. O'qituvchilar o'z ishlarining natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmalariga olishga eng kam e'tibor berishadi, boshqalarning makonini tashkil qilishni xohlamaydilar, uni boshqarishdan ham kamroq. Ular xavf-xatarga tayyor emaslar, maqsadga erishish yo'lida qiyinchiliklarni engishni xohlamaydilar. Ular o'z maqsadlariga erishish yo'nalishi bilan ajralib turadi va ularga erishishda aniq noaniqlik bilan birga keladi.

O'qituvchilar "tashvish" (58%), "xafagarchilik" (71%), "tajovuzkorlik" (53%), "qat'iylik" (62%) ko'rsatkichlari bo'yicha past ko'rsatkichlar ustunligini ko'rsatdi. Bu xotirjamlik, chidamlilik, muvaffaqiyatsizlikka qarshilik va tez o'tishda namoyon bo'ladigan hissiy sohaning barqarorligini ko'rsatadi.

O'qituvchilar guruhida umidsizlikning past darajasi (57%) va tajovuzkorlik (39%) ustunlik qiladi. Biroq, "tashvish" (30%) va "qat'iylik" (63%) ko'rsatkichlariga ko'ra, ifodaning o'rtacha darajasi ustunlik qiladi.

O'qituvchilar salbiy hissiy tajribalarni boshdan kechiradilar, ular tez-tez tashvish va shubhalarning paydo bo'lishiga, shuningdek, xatti-harakatlarning odatiy usullariga bog'lanish tendentsiyasini va pedagogik faoliyatni amalga oshirish jarayonida biror narsani o'zgartirishni xohlamasliklarini ko'rsatadilar.

Keyinchalik, biz hayotiy ma'no yo'nalishlarining ifodasini ko'rib chiqamiz. Shuni ta'kidlash kerakki, o'rganilayotgan o'qituvchilar guruhlarida "Hayot – ma'no yo'nalishlari" usulida barcha ko'rsatkichlar haddan tashqari oshirib yuboriladi.

Bundan tashqari, o'qituvchilar guruhida bu ko'rsatkichlar o'qituvchilar guruhiga qaraganda yuqori. O'qituvchilar uchun hayotda asosiy maqsadlarga ega bo'lish odatiy holdir, bu unga ma'no, yo'nalish va vaqt nuqtai nazarini berish istagida namoyon bo'ladi. O'qituvchilarning hayotda aniq maqsadi bor, unga erishish yo'llaridan

xabardor va uni amalga oshirish yo'lida tizimli ravishda harakat qiladi. Ular o'zlarining hayot jarayonini qiziqarli, hissiy jihatdan boy va mazmunli deb bilishadi va o'zlari o'z hayotlarini boshqarishlari, erkin qarorlar qabul qilishlari va ularni amalga oshirishlari mumkinligiga aminlar. O'qituvchilar o'z hayotini mazmunli deb bilishadi. Ular o'z hayotlarini qiziqarli deb bilishadi, uning hozirgi oqimidan qoniqishadi, o'tmish xotiralariga alohida ahamiyat bermaydilar, lekin ayni paytda kelajakka e'tibor bermaydilar.

Pedagogik faoliyat mazmunini hisobga olgan holda, ushbu tadqiqot doirasida empatiyaning xususiyatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Aksariyat o'qituvchilar yuqori va o'rtacha empatiya darajasiga va o'rtacha samarali empatiyaga ega.

O'qituvchilar kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan voqealarga hissiy munosabatda bo'lishga qodir, bu o'quv jarayonining barcha subyektlariga qo'llab-quvvatlash, hamdardlik va iliqlik ko'rinishida namoyon bo'ladi.

O'qituvchilarning empatiya darajasi o'rtacha va samarali empatiya. O'qituvchilar empatiya, hissiy sezgirlikni namoyon etish qobiliyati bilan ajralib turadi. "Samarali hamdardlik" ko'rsatkichi uchun yuqori qiymatlarning yo'qligi, hissiy javob berish qobiliyatiga qaramay, o'qituvchilar ko'pincha do'stlik, qo'llab-quvvatlash, boshqalarga yordam bermasliklarini ko'rsatadi.

Shunday qilib, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining shaxsiy komponentini tahlil qilish quyidagilarni aniqlashga imkon berdi.

O'qituvchilar hayotning mazmuni va maqsadi mavjudligi bilan ajralib turadi. Ular o'z hayotlarini o'zlari nazorat qiladilar, o'zlari qaror qabul qiladilar. Ular o'z hayotlarini hissiy jihatdan boy va qiziqarli deb bilishadi. O'qituvchilar hissiy jihatdan muvozanatli, xotirjam va vazmin bo'lib, voqealarga moslashuvchan munosabatda bo'lishadi. Ular boshqasining holatini tushunishga va ularga iliqlik, yordam va qo'llab-quvvatlash ko'rsatishga qodir.

O'qituvchilar o'z hayotini mazmunli deb bilishadi, ularni qiziqarli deb bilishadi va hozirgi kursidan mamnun. O'qituvchilar o'tmishdagi xotiralarga unchalik ahamiyat bermaydilar va kelajakka e'tibor bermaydilar. Ular tashvish va tashvishga moyil. Ular allaqachon tanish va amalda bo'lgan harakatlarga bog'langan, shuning uchun ular uchun kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida biror narsani o'zgartirish juda qiyin. Ular boshqasining holatini tushunish qobiliyati bilan ajralib turadi, ammo bu harakat darajasiga chiqmaydi.

O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining ijtimoiy-kommunikativ tarkibiy qismining xususiyatlari past va o'rtachadan past ijtimoiy va kommunikativ moslashuvning keng tarqalganligi bilan tavsiflanadi, bu plastiklik, muloqotda moslashuvchanlik, umumiy til topish va turli shaxslar bilan o'zaro munosabatda bo'lish, o'zgaruvchan sharoitlarga osongina moslashish, ularni faol o'z ichiga olish va ularni tezda topish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

O'qituvchilar turli xil fikrlardan, qarashlardagi farqlardan qo'rqmaydi va har bir masala bo'yicha o'z nuqtai nazariga ega bo'lishga va uni himoya qilishga intiladi. Ular boshqa odamlarning fikri, qarashlari, fe'l-atvori, odatlariga g'azab va dushmanliksiz munosabatda bo'lishga, bag'rikenglik ko'rsatishga qodir. Ular hayotga muhabbat, quvnoqlik va o'zlariga va qobiliyatlariga ishonishlarini ko'rsatadilar.

Bu xususiyatlar natijalarga erishadigan ijodiy shaxslarni tavsiflaydi, ammo ular o'zini himoya qilish tuyg'usiga ega bo'lmasligi va o'rtacha xavf darajasidan oshib ketishi mumkin. Ular o'rtacha tirnash xususiyati bilan tavsiflanadi, ular to'siq paydo bo'lganda, ular qilmoqchi yoki erishmoqchi bo'lgan narsa bloklanganda norozilikni ko'rsatadi. O'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari o'rtacha.

O'qituvchilarning aksariyati ijtimoiy va kommunikativ moslashuv darajasi past yoki o'rtacha darajadan past. Ular turli odamlar bilan osongina aloqa o'rnatadilar, vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ularga osongina moslashadilar. Ular har doim o'z nuqtai nazariga ega bo'lishga intilishadi, lekin ba'zi hollarda ular qat'iyatsizlik, boshqalarga nisbatan aniq yo'nalish yoki mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni istamaslik tufayli yon berishga tayyor. Ular boshqa odamlarning fikrlari, fe'l-atvori va odatlariga g'azab va dushmanliksiz munosabatda bo'lishlari mumkin. Ammo shu bilan birga, ular ba'zida ishonchsizlik, shubha, umidsizlikni ko'rsatadilar. Ular ko'pincha o'zlarini ortiqcha baholaydilar, to'siq paydo bo'lganda g'azab va norozilikni ko'rsatadilar. Ular o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatiga ega.

Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining ijtimoiy va kommunikativ komponentini o'rganish bizga quyidagilarni aniqlashga imkon berdi. O'qituvchilar aloqa o'rnatish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, muzokaralar olib borish, tushuntirish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ular quvnoq, optimistik, bag'rikeng. O'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari etarli darajada rivojlanmagan, shuning uchun to'siq paydo bo'lganda, ular sabrsizlik va norozilikni ko'rsatishi mumkin.

O'qituvchilar turli odamlar bilan osongina aloqa o'rnatadilar (yoshi, ta'lim darajasi, ijtimoiy mavqei va boshq.) va qanday muzokara qilishni biladilar. Ular ko'pincha o'zlarini ortiqcha baholaydilar va qiyinchiliklardan qo'rqishadi. Qoida tariqasida, ular pessimistik va sodir bo'layotgan hamma narsaga ishonmaydilar va hamma narsada va hammada salbiyni ko'rishga moyildirlar. Ularning o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari etarli darajada rivojlanmagan, bu o'zini haddan tashqari emotsionallik, o'zini tuta olmaslik va chidab bo'lmaslikda namoyon qiladi.

Gipotezaning ishonchliligini tasdiqlash uchun biz Mann-Whitney U-testidan foydalangan holda guruhlarining qiyosiy tahlilini (ta'lim muhiti shartlariga ko'ra) ham o'tkazdik.

Dastlab, ishonchli farqlarni solishtirish natijasida olingan natijalar muhokama qilinadi:

- 1) o'qituvchilar guruhlarida;

2) kasbiy mahorat tanlovlarida qatnashgan o'qituvchilar va kasbiy mahorat musobaqalarida qatnashmagan o'qituvchilar guruhlarida.

Faoliyatga asoslangan, shaxsiy va ijtimoiy-kommunikativ komponentlar ko'rsatkichlari bo'yicha an'anaviy maktablarda ishlaydigan o'qituvchilar va innovatsion ta'lim muassasalarida ishlaydigan o'qituvchilar guruhlarida sezilarli ishonchli farqlar aniqlandi.

“Karyera langarlari”, “Muvaffaqiyatsizliklardan qochish uchun motivatsiya”, “Muvaffaqiyat uchun motivatsiya” so'rovnomasi bo'yicha ko'rsatkichlar faoliyatga asoslangan komponentga kiritilgan; “Aqliy holatni o'z-o'zini baholash” usuli bo'yicha, “SJO! testi, “Empatiya” so'rovnomasi – shaxsiyda; “Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya” so'rovnomasiga ko'ra – o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining ijtimoiy va kommunikativ komponentida.

Shunday qilib, o'qituvchilar uchun menejment ko'rsatkichlari ($U = 414,5$, $p = 0,013$), qiyinchilik ($U = 423$, $p = 0,023$), tadbirkorlik ($U = 413$, $p = 0,012$), nazorat o'chog'i – I ($U = 462,5$, $p = 0,053$, $p = 0,053$), empatiya = samarali), empatiya 6 = 4 empatiya ($U = 408$, $p = 0,010$), bag'rikenglik ($U = 355,5$, $p = 0,002$) va optimizm ($U = 433$, $p = 0,023$) taqqoslash guruhiga qaraganda yuqori.

Olingan natija o'qituvchilarning o'zgarish istagini, o'z hayotini va boshqalarning harakatlarini boshqarish qobiliyatini, atrofdagi odamlarni tushunish va yordam va qo'llab-quvvatlash qobiliyatini, hozirgi voqealarga bag'rikenglik va ijobiy munosabatni ko'rsatadi.

O'qituvchilar guruhida tashvish ($U = 413$, $p = 0,012$), umidsizlik ($U = 433,5$, $p = 0,023$) va qattqlik ($U = 394$, $p = 0,006$) kuchaygan. Olingan natija shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar innovatsion faoliyat davomida o'zlarining tajribalariga ko'proq e'tibor berishadi. Ehtimol, shuning uchun har qanday yangilik kuchli hissiy qarshilik va ularni o'z faoliyatida qo'llashni istamaslikka olib keladi.

Shunday qilib, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining faoliyat komponenti boshqa shaxslarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga, yakuniy natija uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishga yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi, bu yaxshi rivojlangan shaxslararo va guruhli muloqot qobiliyatlari, shuningdek, hissiy muvozanat mavjudligini nazarda tutadi.

Ular yangi narsalarni yaratishga intiladi, to'siqlarni engib o'tishga, qiyin muammolarni hal qilishga, “qiyinchilikka” qaratiladi va tavakkal qilishga tayyor. Innovatsion ta'lim muassasalarida ishlaydigan o'qituvchilar guruhidagi kasbiy kompetensiyaning shaxsiy komponenti, an'anaviy maktablarda ishlaydigan o'qituvchilarga nisbatan, hissiy muvozanat, xotirjamlik, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchan munosabat bilan tavsiflanadi. Ular o'zlarining kuchli tomonlariga va o'z hayotlarini maqsadlari va ma'no haqidagi g'oyalariga muvofiq qurishlari mumkinligiga ishonishadi.

O'qituvchilar guruhidagi kasbiy kompetensiyaning ijtimoiy va kommunikativ komponenti optimizm va yuqori bag'rikenglik bilan ajralib turadi.

Keyinchalik, kasbiy mahorat tanlovlarida qatnashgan o'qituvchilar guruhlar va tanlovlarda qatnashmagan o'qituvchilar o'rtasida sezilarli ishonchli farqlar ko'rib chiqildi. Ishonchli farqlar faoliyat ko'rsatkichlari, kasbiy kompetensiyaning shaxsiy va ijtimoiy va kommunikativ tarkibiy qismlarida aniqlandi.

Shunday qilib, kasbiy mahorat tanlovlarida ishtirok etmaydigan o'qituvchilar uchun "muvaffaqiyat uchun motivatsiya" ($U = 940, p = 0,05$), "qat'iylik" ($U = 869,5, p = 0,023$) ko'rsatkichlari musobaqalarda qatnashgan o'qituvchilar guruhiga qaraganda yuqori. Ehtimol, bu muvaffaqiyatga bo'lgan yuqori motivatsiya hamma narsada mukammallikka intilishda, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda namoyon bo'lishi va o'ziga ishonchsizlik sharoitida o'qituvchilar ularni muvaffaqiyatga olib kelmaydigan faoliyatdan shunchaki qochishlari bilan bog'liqdir.

Bundan tashqari, ushbu natija shuni ko'rsatadiki, ushbu guruhdagi o'qituvchilar uchun rejalashtirilgan tadbirlar dasturini o'zgartirish qiyin, ayniqsa, uni qayta qurishni talab qiladigan sharoitlarda. Musobaqalarda ishtirok etuvchi o'qituvchilar guruhida yuqoriroq bo'lgan "tolerantlik" ko'rsatkichida ham sezilarli farqlar aniqlandi ($U = 897,5, p = 0,02$). Buni tanlovda qatnashish boshqa bironing fikriga to'g'ri munosabatda bo'lish, uni tinglash, sabr-toqat va tushunishni ko'rsatish qobiliyatini nazarda tutishi bilan izohlash mumkin.

Kasbiy mahorat tanlovlarida qatnashgan o'qituvchilar, musobaqalarda qatnashmagan o'qituvchilardan farqli o'laroq, muvaffaqiyatga o'rtacha motivatsiya (faoliyat komponenti), past qat'iylik (shaxs komponenti) va yuqori bag'rikenglik (ijtimoiy va kommunikativ komponent) bilan ajralib turadi. Spearman mezonidan foydalangan holda korrelyatsiya tahlili tavsiflovchi statistika va qiyosiy tahlil yordamida olingan umumiy rasmni batafsil bayon qilish imkonini berdi.

Oliy harbiy ta'lim muassalarida ishlaydigan o'qituvchilar guruhidagi kasbiy kompetensiya komponentlari ko'rsatkichlari o'rtasida eng ko'p aloqalar aniqlandi (49 ta statistik jihatdan ahamiyatli munosabatlar). Bu kasbiy kompetensiya ko'rsatkichlarining yuqori izchilligini, ularning bir butun sifatida uning tarkibiga jalb qilinishini ko'rsatadi.

Ehtimol, bu o'qituvchilarga innovatsiyalarni yanada moslashuvchan va mobil tarzda o'zlashtirishga imkon beradi. Asosiy ko'rsatkichlar – qiyinchilik (7 munosabatlar), tadbirkorlik (5 munosabatlar), muvaffaqiyat motivatsiyasi (8 munosabatlar), hayotiy maqsadlar (6 munosabatlar), ijtimoiy va kommunikativ moslashuvchanlik (6 munosabatlar).

"Challenge" indikator va nazorat o'chog'i o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik aniqlandi – o'z ($r=0,291$ da $p<0,01$), nazorat o'chog'i – hayot ($r=0,305$ da $p<0,01$),

hayotni mazmunli yo'naltirishning umumiy ko'rsatkichi ($r=0,216$ da $p<0,05$), umidsizlik ($r=0,01$ $p<0,01$) ($p<0,01$ da $r=0,319$), qattqlik ($p<0,01$ da $r=0,355$).

Hayotiy jarayon yoki hayotning qiziqishi va hissiy boyligi ko'rsatkichi bilan teskari korrelyatsiya aniqlandi ($r=-0,308$ da $p<0,01$). "Tadbirkorlik" ko'rsatkichi hayotdagi maqsad ko'rsatkichlari ($r = 0,267$ $p < 0,01$), nazorat o'chog'i – self ($r = 0,215$ $p < 0,05$), empatiya ($r = 0,304$ $p < 0,01$) va samarali empatiya ($r = 0,3$) bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega. Ijtimoiy va kommunikativ moslashuv ($r = -0,289$ $p < 0,01$), kelishuvga intilish ($r = -0,268$ $p < 0,01$), bag'rikenglik ($r = -0,233$ $p < 0,05$), optimizm ($r = -0,219$) va frustr ($p<0,210$) ko'rsatkichlari bilan teskari bog'liqlik aniqlandi $p < 0,05$ da $0,236$).

Muvaffaqiyat motivatsiyasi hayotdagi maqsad ko'rsatkichi ($p<0,01$ da $r=0,267$), hayot jarayoni yoki qiziqish va hayotning hissiy boyligi ($r=0,493$ da $p<0,01$), hayotning samaradorligi yoki o'zini o'zi anglashdan qoniqish ($r=0,277$ da $p<0,01$) va ko'rsatkichlar bilan ijobiy bog'liqdir $p<0,05$ da) va qattqlik ($r=0,264$ da $p<0,01$).

Hayotdagi maqsadlar kasbiy kompetensiya ($r=0,249$ da $p<0,05$), boshqaruv ($r=0,270$ da $p<0,01$), avtonomiya ($r=0,216$ da $p<0,05$), tadbirkorlik ($r=0,306$ da $p<0,01$) va muvaffaqiyat uchun motivatsiya ($r=0, r=0$) bilan ijobiy munosabatga ega muvaffaqiyat indikator motivatsiyasi bilan ijobiy munosabat ($r=0,209$ da $p<0,05$) va indikatorlarni boshqarish ($r=-0,268$ da $p<0,01$), tadbirkorlik ($r=-0,289$ da $p<0,01$), hayot samaradorligi ($r=-0,219$ da $p<0,05$), hayot ($p<0,05$ da $r=-0,219$), hayot ($p<0,05$ da) qattqlik ($r=-0,221$ da $p<0,05$).

Shunday qilib, innovatsion ta'lim muhitida ishlash maqsadga muvofiqlik va hayotdagi maqsadlarni anglash, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi, yangi narsalarni yaratish istagi, to'siqlarni engib o'tish, egiluvchanlik, muloqotda moslashuvchanlik, turli odamlar bilan muloqot qilish, o'zgaruvchan sharoitlarga osongina moslashish, voqealarni qayta baholash, boshqalar bilan o'z o'rnini topish yoki namoyish qilishda faollikni shakllantiradi.

O'qituvchilar guruhida kasbiy kompetensiya komponentlari ko'rsatkichlarining o'zaro bog'liqligi tasviri unchalik zich emas (25 ta statistik ahamiyatga ega munosabatlar topilgan). Qattqlik (5 munosabatlar), tashvish (4 munosabatlar), hayotiy maqsadlar (4 munosabatlar), avtonomiya (5 munosabatlar) ko'rsatkichlari eng muhim hisoblanadi.

Qattqlik muvaffaqiyat uchun indikator motivatsiyasi ($r=0,359$ da $p<0,05$) va indikatorlarni boshqarish ($r=-0,442$ da $p<0,01$), muvaffaqiyatsizliklardan qochish motivatsiyasi ($r=-0,348$ da $p<0,05$), ijtimoiy va kommunikativ moslashuv ($r=-0,390$ da) istak ($r=-0,390$ da) bilan salbiy munosabatga ega. $p<0,05$).

Ko'rsatkichlar bilan ijobiy munosabat kasbiy kompetensiya ($r=0,218$ da $p<0,05$), ish barqarorligi ($r=0,351$ da $p<0,05$) va ko'rsatkichlar bilan salbiy munosabat ($r=-0,519$ da $p<0,01$) va tadbirkorlik ($r=-0,484$ $p<0,01$). Hayot maqsadlari ko'rsatkichlarni

boshqarish ($r=0,349$ da $p<0,05$), avtonomiya ($r=0,346$ da $p<0,05$), yashash joyining barqarorligi ($r=0,470$ da $p<0,01$) va xizmat ko'rsatish ($r=0,509$ $p<0,01$) bilan ijobiy munosabatda bo'ladi.

Avtonomiya hayot samaradorligi ko'rsatkichlari ($r=0,344$ da $p<0,05$), hayotning mazmuniga yo'naltirilganligining umumiy ko'rsatkichi ($r=0,436$ da $p<0,05$) va nazorat o'chog'i – hayot ($r=-0,515$ da $p<0,01$) va tajovuzkorlik ko'rsatkichlari ($r=-0,50$ $p<0,05$) bilan ijobiy munosabatga ega. Bu natija shuni ko'rsatadiki, an'anaviy maktab sharoitida ishlash moslashuvchanlikni pasaytiradi, tashvish, xavotirni kuchaytiradi, mustaqillikka intilishni va o'z hayotini mazmunli deb bilishni shakllantiradi.

Shu bilan birga, innovatsiyalarni qabul qilish uchun muhim bo'lgan optimizm, bag'rikenglik, umidsizlikka chidamlilik kabi ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya ko'rsatkichlari bilan hech qanday aloqasi yo'q. Balki shuning uchundirki, o'qituvchilar yangilikni qabul qilmaydilar va o'z faoliyatlarida foydalanmaydilar, emotsional qarshilik ko'rsatadilar.

Natijada, pedagogik faoliyat faqat me'yoriy belgilangan harakatlarni takrorlash darajasida amalga oshiriladi. O'zaro munosabatlar shakllarini taqqoslash, kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari ta'lim muhiti kontekstida yanada murakkab va yaxlit aloqalarga ega bo'ladi, degan xulosaga kelishimizga imkon berdi (bog'lanishlar soni 25 dan 49 gacha ko'tariladi). O'qituvchilar uchun faoliyat va shaxsiy komponentlar o'rtasidagi bog'liqlik, o'qituvchilar uchun esa, faoliyat, shaxsiy va ijtimoiy va kommunikativ komponentlar xarakterlidir.

Ta'lim muhiti sharoitlariga qarab kasbiy kompetensiya komponentlari ko'rsatkichlarini ifodalash haqidagi gipoteza tasdiqlandi.

Ish stajiga qarab kasbiy kompetensiya komponentlarini o'rganish natijalari. Gipotezani tekshirishning ikkinchi bosqichida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlarining kasbiy kompetensiyasini o'qituvchilikdagi ish staji bilan bog'liq holda o'rganish o'tkazildi.

Tadqiqotning ushbu bosqichini amalga oshirish uchun tanlov 5 guruhga bo'lingan, ya'ni:

- 1-guruh – 0 dan 5 yilgacha o'qituvchilik tajribasi;
- 2-guruh – 6 yoshdan 10 yoshgacha;
- 3-guruh – 11 yoshdan 15 yoshgacha;
- 4-guruh – 16 yoshdan 25 yoshgacha;
- 5-guruh – 25 yoshdan katta.

Bu taqsimot, birinchidan, o'qituvchi faoliyati samaradorligini baholash chastotasi attestatsiyadan o'tkazish tartibi bilan bog'liqligi bilan bog'liq; ikkinchidan, bu bo'linish statistik usullardan foydalangan holda miqdoriy va sifat tahlilini o'tkazish uchun eng maqbuldir.

O'qituvchilikdagi ish stajiga qarab o'qituvchilar guruhlaridagi ishonchli farqlarni solishtirganda olingan natijalarni ko'rib chiqaylik. Guruhlarning qiyosiy tahlili (xizmat stajiga ko'ra) Mann-Whitney U-testi yordamida amalga oshirildi.

Pedagogik ish stajlari turlicha bo'lgan o'qituvchilar guruhlaridagi ishonchli farqlarni tahlil qilish bizga quyidagilarni aniqlash imkonini berdi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ish staji 5-yilgacha bo'lgan o'qituvchilar guruhida xizmat ko'rsatish ko'rsatkichi ($U=10,0$, $p=0,031$) 6-yildan 10-yilgacha bo'lgan o'qituvchilarga nisbatan yuqori. Buni "odamlar bilan ishlash", "insoniyatga xizmat qilish", "odamlarga yordam berish", "dunyoni yaxshiroq qilishga intilish" kabi qadriyatlar yosh o'qituvchi uchun ahamiyatli bo'lib, o'qituvchilik kasbining o'ziga xos xususiyatlariga mos kelishi bilan izohlash mumkin.

Bundan tashqari, "hayot jarayoni yoki qiziqish va hayotning hissiy boyligi" ($U=6,0$, $p=0,007$), "hayot samaradorligi yoki o'z-o'zini anglashdan qoniqish" ($U=12,50$, $p=0,050$) va "nazorat o'chog'i – I" ($U=8,050$, $p=0$) ko'rsatkichlarida ishonchli farqlar aniqlandi. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida 6-yildan 10-yilgacha ish stajiga ega bo'lgan o'qituvchilar guruhidagi bu ko'rsatkichlar yosh mutaxassislariga qaraganda yuqori. Bu kasbga kirish bosqichida kasbiy faoliyatni o'zlashtirishga katta ahamiyat berilishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu har doim ham ijobiy hissiy munosabat bilan birga kelmaydi, ko'pincha norozilikni keltirib chiqaradi. 6-yildan 11-yilgacha ish tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar guruhida "hayot jarayoni yoki qiziqish va hayotning hissiy boyligi" ko'rsatkichi 11-yildan 15-yilgacha bo'lgan guruhga qaraganda yuqori ($U = 75,00$, $p = 0,033$).

"Muvaffaqiyat uchun motivatsiya" ($U = 80,50$, $p = 0,033$) va "tashvish" ($U = 55,50$, $p = 0,012$) ko'rsatkichlari pastroq. Ehtimol, bu faoliyatga kirish jarayoni tugallanganligi bilan bog'liq bo'lib, buning natijasida hayot barqaror, o'lchovli bo'ladi va buning natijasida tashvish va tashvish kuchayishi mumkin. 11-yildan 15-yilgacha o'qituvchilik tajribasi va 16-yildan 25-yilgacha o'qituvchilik tajribasiga ega bo'lgan guruhlar o'rtasida ishonchli ishonchli farqlar aniqlanmadi, bu o'rta kasbiy bosqichda kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishda sezilarli o'zgarishlar yuz bermasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, chunki, o'qituvchi o'z faoliyatini barqaror bajarish darajasiga etadi. 16-yoshdan 25-yoshgacha va 25-yildan ortiq tajribaga ega bo'lgan guruhlarda quyidagi ko'rsatkichlarda ishonchli farqlar aniqlandi: "avtonomiya" ($U = 380$, $p = 0,015$), "tadbirkorlik" ($U = 382$, $p = 0,016$), "tajovuzkorlik" ($U = 407$, $p = 0$). Bu mustaqillikka intilish, yakuniy natija uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, yangi narsa yaratish istagini aktuallashtirishda namoyon bo'ladi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ishlaydigan o'qituvchilar guruhlaridagi ishonchli farqlarni tahlil qilish, o'qitish tajribasi turlicha bo'lgan, bizga quyidagilarni aniqlashga imkon berdi.

Yosh o'qituvchilar guruhida alohida shaxslar bilan ishlash, ularga yordam va yordam ko'rsatishga yo'naltirilganlik ham mavjud ($U = 10,0$, $p = 0,037$). Ehtimol, bu natija maktabga kelgan yosh mutaxassisning kasbiy tayyorgarlik jarayonida shakllangan, ko'pincha idealistik bo'lgan kasb g'oyasiga e'tibor qaratganligi bilan bog'liq.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, yosh o'qituvchilar o'z hayotlarini hissiy jihatdan boy va qiziqarli deb baholaydilar ($U=4,0$, $p=0,005$). Biroq, an'anaviy maktabda 5-yil ishlagandan so'ng, tashvish ($U=5,0$, $p=0,008$), qattiqqo'llik ($U=8,0$, $p=0,032$) va empatiyaning pasayishi ($U=3,2$, $p=0,001$) kuzatiladi. Bu natija, ehtimol, ta'lim muhitining sharoitlari hissiy sohaga ta'sir qilishini ko'rsatadi.

11-15 yillik kasb stajiga ega bo'lgan o'qituvchilar guruhida (16-jadval) tashvish ($U=11,0$, $p=0,009$) va qattiqqo'llik ($U=4,5$, $p=0,006$) yanada kuchaygan, muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun motivatsiya kuchaygan ($U=9,0$, $p=0,033$). Shu bilan birga, o'zini muvaffaqiyatli shaxs deb bilish kamayadi ($U=8,0$, $p=0,030$).

11-yildan 15-yilgacha o'qituvchilik tajribasi va 16-yildan 25-yilgacha o'qituvchilik tajribasiga ega bo'lgan guruhlar o'rtasida, shuningdek, o'qituvchilar o'rtasida sezilarli ishonchli farqlar topilmadi.

16 dan 25 yilgacha va 25 yildan ortiq tajribaga ega bo'lgan guruhlarda ishonchli farqlar quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha aniqlandi: "boshqaruv" ($U = 215$, $p = 0,006$), "ishning barqarorligi" ($U = 115$, $p = 0,037$), "qattiqlik" ($U = 187$, $p = 0,0$).

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida 25 yillik ishlagandan so'ng, boshqa shaxslarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga yo'naltirilganlik pasayadi, qat'iy qattiqlik fonida barqaror sharoitlarda ishlash istagi kuchayadi.

Tajriba bo'yicha kasbiy kompetensiya ko'rsatkichlarini ifodalash darajasidagi tafovutlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar o'rtasida faoliyat ko'rsatkichlari va shaxsiy komponentlar o'rtasida ishonchli farqlar kuzatilmoqda.

Shu bilan birga, faoliyat komponentlari ko'rsatkichlarining ulushi ish stajiga qarab oshadi, shaxsiy tarkibiy ko'rsatkichlar ulushi esa, aksincha, kamayadi, bu esa, ushbu tarkibiy qismlarning ish stajiga nisbatan sezgirligini ko'rsatadi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ishlaydigan yosh o'qituvchilarga xizmat qilish istagi borligi bilan ajralib turadi, bu odamlar bilan ishlash va dunyoni yaxshiroq qilish istagida namoyon bo'ladi.

Ish staji oshgani sayin o'qituvchilarning hayotga bo'lgan qiziqishlari yanada aniq bo'lib, ularda o'zlari tanlash erkinligiga ega, o'z maqsadi va mazmuni haqidagi g'oyalariga muvofiq o'z hayotini qurishga qodir, mustaqillikka intilish va yangi narsa yaratishga intilish namoyon bo'ladigan kuchli shaxs sifatidagi g'oyalar shakllanadi. Xizmat muddati oshgani sayin, o'qituvchilar tashvish va qattiqqo'llikning ortishi bilan ajralib turadi.

Ijtimoiy va kommunikativ komponentning ko'rsatkichlariga ko'ra, taqqoslash guruhlarining hech birida ishonchli farqlar topilmadi; shubhasiz, bu komponent xizmat muddatiga sezgir emas. Ehtimol, bu pedagogik faoliyat doirasidagi kasbiy vazifalarni bajarish talabalar va ota-onalar, hamkasblar va maktab ma'muriyati bilan doimiy muloqotni o'z ichiga olganligi bilan bog'liq.

Natijada, faoliyatning o'zi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining ijtimoiy va kommunikativ tarkibiy qismini rivojlantirish vositasiga aylanadi.

Shunday qilib, ish stajiga qarab kasbiy kompetensiya komponentlari ko'rsatkichlarining jiddiyligi haqidagi gipoteza tasdiqlandi.

2.3. O'qituvchilarning kasbiy malakasini rivojlantirishning pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturi

I. Tushuntirish xati

O'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish masalasining nazariyasi va amaliyotini o'rganish maktab o'quvchilarini qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etish bo'yicha yondashuvlarning etarli darajada ishlab chiqilganligini ta'kidlash imkonini beradi, bu maktab o'zaro ta'siri sharoitida kursantning muvaffaqiyatli o'qishi va rivojlanishi uchun ijtimoiy-psixologik sharoitlarni yaratishda namoyon bo'ladi. Bu xulosaga A.G.Asmolov va boshqalarning asarlari asos bo'ladi. Masalan, iqtidorli kursantlarni pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish bir qator tadqiqotchilar tomonidan iqtidorli kursantlarning potensial qobiliyatlarini rivojlantirishning zarur sharti sifatida belgilangan.

Keyingi paytlarda kasb-hunar ta'limi tizimida bu masalalarni ishlab chiqish dolzarb bo'lib qoldi. Ushbu xulosaga G.V.Bezyulevaning asarlari asos bo'ldi. T.P.Demidova, N.G.Ershova, N.R.Jiltsova, E.F.Zeer va boshqalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, professor-o'qituvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash muammosi hozirgi kunga qadar etarli darajada ishlab chiqilmagan.

Pedagogik yordam o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy faoliyatda o'zini o'zi targ'ib qilish uchun sharoit yaratish maqsadida o'qituvchining o'zaro ta'sir jarayoniga qo'shilishini o'z ichiga oladi.

O'qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqishda o'qituvchiga o'z resurslarini, ehtiyojlarini, maqsadlarini yangilash va ularga erishish yo'lida mustaqil ravishda rivojlanish imkonini beradigan texnologiyalarni tanlash muhimdir.

O'qituvchilarning kasbiy malakasini pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturi empirik tadqiqot natijalarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Empirik tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, asosiy psixologik ish o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining faolligi va shaxsiy tarkibiy qismlari bilan olib borilishi va

bag'rikenglikni oshirishga, qat'iylikni kamaytirishga, shuningdek, muvaffaqiyatga motivatsiyani shakllantirishga va tadbirkorlik va xizmat ko'rsatish kabi kasbiy yo'nalishlarni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerakligi aniqlandi.

Natijada, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning uch bosqichi aniqlandi. Tadqiqotning oldingi bosqichlarida tahlil qilingan nazariy va empirik ma'lumotlarga asoslanib, biz psixologik-pedagogik yordam dasturining uchta asosiy bosqichini aniqladik.

Birinchi bosqich – motivatsion – keyingi bosqichlar uchun asos yaratadi.

Maqsad – ishtirokchilarni kelgusi ishning o'ziga xos xususiyatlariga yo'naltirish, kelgusi ishdan umidlarni aniqlash, kasbiy kompetensiya tarkibiy qismlarining individual xususiyatlarini diagnostika qilish, ishtirokchilarda innovatsion faoliyat va o'z-o'zini rivojlantirishga motivatsion munosabatni shakllantirish.

Ish mazmuni: o'qituvchi "kompetentlik", "kasbiy kompetensiya", "kasbiy kompetensiyani rivojlantirish", "kasbiy kompetensiyani o'z-o'zini rivojlantirish", "ta'lim muhitining innovatsion sharoitlari" tushunchalarining mohiyati haqida ma'lumot oladi. Diagnostik ma'lumotlardan xabardor bo'lish asosida o'qituvchi kasbiy kompetensiyaning individual xususiyatlarini va uning turli xil ta'lim sharoitlarida namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganadi.

Shunday qilib, birinchi bosqichni muvaffaqiyatli amalga oshirish bilan o'qituvchi o'zini noyob shaxs sifatida anglaydi; o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini egallash uchun barqaror motivatsiya shakllanadi.

Ikkinchi bosqichni amalga oshirish jarayonida – amaliyotga yo'naltirilgan – o'qituvchilarning individual yo'naltirilgan amaliyotning har xil turlariga qo'shilishi tufayli individual imkoniyatlarning o'z-o'zini rivojlantirish istagi bilan o'zaro bog'liqligi mavjud.

Maqsad – o'qituvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini o'z-o'zini rivojlantirish istagi bilan bog'lash.

Ishning mazmuni: o'qituvchining kasbiy kompetensiyaning individual xususiyatlarini o'z-o'zini baholashi ularning fazilatlarini baholash, faoliyat maqsadlarini belgilash va ularning keyingi kasbiy rivojlanish yo'lini shakllantirishning individual usullaridan izchil foydalanish asosida amalga oshiriladi.

Uchinchi bosqichni amalga oshirish jarayonida – prognostik – o'qituvchi yoki o'zini kasbiy kompetensiyani rivojlantirish usullarini tanlashda o'zini tasdiqlaydi yoki tanlangan variantni o'zgartirish kerakligini tushunadi; kasbiy sohada rivojlanish va o'sish imkoniyatlarini belgilaydi.

Maqsad o'qituvchining o'z kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va kasbda o'zini o'zi takomillashtirishning individual modelini ishlab chiqish va dasturni amalga oshirish jarayonida sodir bo'lgan o'zgarishlarni aks ettirishdir.

Ish mazmuni – individual va guruhli ish natijalariga ko‘ra, o‘qituvchi psixolog bilan birgalikda kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning maqbul modelini shakllantiradi, o‘z kasbiy rivojlanishining yo‘nalishlari va istiqbollari, kasbiy o‘zini o‘zi takomillashtirish, kelajakdagi kasbiy va hayot rejalari bo‘yicha prognozni shakllantiradi.

Dasturni ishlab chiqish mantiqi. Dastur guruhning bosqichma-bosqich rivojlanishi va har bir ishtirokchining o‘zini chuqurroq tushunishida bosqichma-bosqichlik tamoyiliga asoslanadi. Har bir uchrashuv mantiqiy ravishda avvalgisidan kelib chiqadi va keyingisi uchun muhim asosdir. Har bir yig‘ilishda qo‘llaniladigan majburiy tartiblar: darsning boshida va oxirida individual va guruhli fikrlash.

Ushbu ishning maqsadi – individual va qo‘shma faoliyatning jarayonlari, usullari va natijalarini tushunish bilan psixogimnastik protseduralar; guruh ishtirokchilari tomonidan kundalik yuritish; guruh jarayonlarini, ishtirokchilarning pozitsiyalaridagi o‘zgarishlarni va kasbiy kompetensiya ko‘rsatkichlarining namoyon bo‘lishini tushunish uchun rahbar tomonidan tahliliy ish.

O‘qituvchilarning kasbiy malakasini rivojlantirishni pedagogik qo‘llab-quvvatlash dasturi diagnostika, auditoriya va sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar, treninglarni o‘z ichiga oladi. Har bir bosqich bir qator nazariy materiallar, psixotexnika va diagnostika jarayonlari bilan ta’minlangan.

Ta’lim islohoti sharoitida o‘qituvchi doimiy o‘zgarishlar, o‘zgarishlar, yangilanishlar sharoitida ishlashi kerak, bu esa, o‘qituvchiga qo‘yiladigan talablarning o‘zgarishini belgilaydi. Hozirgi sharoitda o‘qituvchi muvaffaqiyatli va talabchan bo‘lishi uchun faol, harakatchan, tashabbuskor bo‘lishi, o‘z kasbiy maqsadlarini aniq anglashi, barcha yangi va innovatsiyalarga optimistik munosabatda bo‘lishi kerak.

Amaliy mashg‘ulotlar zarur ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, mashqlar, rolli o‘yinlar, guruh loyihalari shaklida o‘tkaziladi. Dastur shuningdek, professional zarur fazilatlarni diagnostika qilish elementlarini o‘z ichiga olishi mumkin.

Rivojlanish diagnostikasi o‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi va o‘zini o‘zi rivojlantirishiga yordam beradi, kasbiy faoliyatga motivatsiyani rag‘batlantiradi va olingan ma’lumotlar o‘z-o‘zini tahlil qilish, kasbiy rivojlanishni maqsadli aks ettirish uchun asos bo‘ladi.

Pedagogik yordam dasturining maqsadi o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishdir.

Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashning vazifalari: o‘qituvchilarning o‘zlarining kasbiy kompetensiyalarining individual xususiyatlarini bilishlariga yordam berish; kasbiy kompetensiyani rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirishga ko‘maklashish.

O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlab chiqilgan dastur o'quv yili uchun mo'ljallangan.

1. Birlamchi diagnostika. "O'qituvchining kasbiy malakasini o'rganish" psixodiagnostik usullari to'plamidan foydalangan holda test.

2. Kasbiy rivojlanishni boshqarishning individual xususiyatlari. "Kasbiy rivojlanish" tushunchasi. O'qituvchining kasbiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va mumkin bo'lgan yo'nalishlari.

3. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining umumiy tavsifi. "Kompetensiya", "kasbiy kompetensiya", "innovatsion ta'lim muhiti", "Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish" tushunchalarining mohiyati va ularning o'zaro bog'liqligi. O'qituvchi shaxsi tarkibida kasbiy kompetensiyaning o'rni va roli.

4. Kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari. Kasbiy kompetensiyani belgilovchi omillar. Kasbiy kompetensiya tarkibi haqidagi mavjud g'oyalarni tahlil qilish. Faoliyat mazmuni, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining shaxsiy va ijtimoiy-kommunikativ tarkibiy qismlari. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning tashqi (obyektiv) va ichki (subyektiv) omillari.

5. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari. Maqsadli rivojlanish yo'llari: psixologik diagnostika, psixologik trening, psixologik maslahat, kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun psixologik ta'limdan foydalanish imkoniyatlari.

Subyektiv rivojlanish yo'llari: faol kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qo'shilish (ilg'or malaka oshirish, kasbiy mahorat tanlovlarida ishtirok etish, grant tanlovlari, loyiha faoliyati va boshqalar).

6. Amaliy dars "Kasbiy mahorat tanlovida ishtirok etish uchun loyihani ishlab chiqish texnologiyasi". "Loyiha" tushunchasi. Loyihalarning turlari. Har xil turdagi loyihalarni ishlab chiqish xususiyatlari. Ishtirokchilar tanlagan mavzu bo'yicha loyihani ishlab chiqish va taqdim etish.

7. Shaxsiy rivojlanish treningi

Treningning maqsadi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va uning o'zini o'zi rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Ta'lim maqsadlari:

1) O'qituvchi shaxsining kasbiy salohiyatini faollashtirish.

2) Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga to'sqinlik qiladigan o'zlarining individual xususiyatlaridan xabardor bo'lishga yordam berish.

3) Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun shaxsiy strategiyani ishlab chiqish.

4) Qattqlik va tashvish darajasini pasaytiring.

5) Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun konstruktiv texnologiyalarni o'zlashtirish.

Trening maqsadiga erishish uchun psixotexnik mashqlar qo'llaniladi, ularning maqsadi olingan bilimlarni rivojlantirish va ilgari olingan tajribani qayta ko'rib chiqishga yordam berishdir. Treningga kiritilgan mashqlar tizimi o'z-o'zini yaxshiroq bilishga, inqirozli vaziyatlardan va ulardagi xatti-harakatlardan xabardor bo'lishga, o'z hissiy holatini tartibga solishga, tashvishlardan xalos bo'lishga, qattqlikni kamaytirishga yordam beradigan shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Bularning barchasi tanlangan kasbiy rivojlanish yo'lini o'z vaqtida moslashtirish uchun zarurdir.

Kirish bosqichi. Bu bosqichda ishtirokchilar treningning maqsad va vazifalari bilan tanishtiriladi, guruhda ishlash tamoyillari qabul qilinadi. Ishtirokchilar bir-birlari bilan tanishishlarini chuqurlashtiradilar va rahbar bilan tanishadilar.

“Hamma biladi ...” mashqi

Butun guruh bir nechta mikroguruhlariga (ikki yoki uch kishi) bo'linadi va har bir ishtirokchiga besh daqiqa ichida o'zining mikroguruh qo'shnisini quyidagi formatda tanishtirish uchun qisqa matn tayyorlash va keyin ovoz berish vazifasi beriladi: “Hamma T... deb biladi (ko'radi, taxmin qiladi, o'ylaydi), lekin uni (u) ...” deb biladi (taxmin qiladi, o'ylaydi). Masalan: “Hamma fizika o'qituvchisi Aybek Alibekovichni juda jiddiy va mas'uliyatli shaxs sifatida biladi, lekin u bo'sh vaqtida tennis to'plari bilan jonglyor qilishni yaxshi ko'radi va bir necha daqiqa davomida havoda oltitagacha ushlab turadi, deb o'ylaydi”. Ushbu mashq ishtirokchilarni tanishtirishni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'lib, mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Aloqa bosqichi. Bu bosqichda guruhda do'stona, ijodiy muhit vujudga keladi, guruh ishtirokchilarining psixologik himoyalani darajasi pasayadi, guruh me'yorlari va qoidalari o'rganiladi.

“Maqtov” mashqi

Rahbar birinchi ishtirokchidan chapdagi ishtirokchiga iltifot aytishni so'raydi, u o'rnidan turadi, minnatdorchilik bildiradi va hamma gapirmaguncha aylanada keyingi ishtirokchiga yana bir iltifot aytadi. Hech qanday takrorlashga ruxsat berilmaydi. Mashq oxirida rahbar barchaga ishtiroki va ishi uchun minnatdorchilik bildiradi. Ushbu mashq sizga qulay hissiy fon va guruhda qulay mikroiklimni yaratishga imkon beradi.

Mashq “Bu hayotda men nimaga omadliman”

Guruh a'zolari juftlarga bo'linadi. Rahbar bir vazifani taklif qiladi: uch daqiqa ichida sherigingizga bu hayotda omadingiz borligini ayting. Uch daqiqadan so'ng rollarni almashtiring. Mashqdan so'ng qisqa taassurotlar almashinuvi mavjud. Mashq hayotiy optimizm darajasini oshirishga, guruhda ishlash uchun yaxshi muhit yaratishga qaratilgan.

“Professional shior” mashqi

Guruhning har bir a'zosi o'z shiorini shakllantirishi kerak, bu ularning professional kredosini, professional dunyoga va o'ziga professional sifatida munosabatini aks ettiradi. Shiorni shakllantirish uchun besh daqiqa vaqt beriladi.

Keyin guruh a'zolari navbatma-navbat o'z shiorlarini o'qib berishadi va kerak bo'lganda zarur tushuntirishlar berishadi. Muhokama paytida har bir kishi bir-biriga savol berish va shiorlari haqida fikr bildirish huquqiga ega. Shaxsiy shiorlarni muhokama qilgandan so'ng, ishtirokchilarga guruh uchun professional shiorni shakllantirishni taklif qilishingiz mumkin.

Shiorni shakllantirish sizni professional e'tiboringizning tarkibiy qismlariga qaratishga majbur qiladi: men o'z ishimda nimani qadrlayman, nima uchun ishlayman, kasbimda nimani qadrlayman? Ushbu asosiy savollarga javob topish sizga professional hayotingizning maqsadlarini aniqroq tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, har bir kishi boshqa guruh a'zolarining kasbiy munosabatini o'rganish va ularni o'zlari bilan solishtirish yoki boshqa birovning shiorini kasbiy xatti-harakatlarning asosiy printsipli sifatida qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

“O'qituvchi qiyofasi” mashqi

Birinchi ustunga o'qituvchilik kasbiga nisbatan paydo bo'ladigan assotsiatsiyalarni, ikkinchi ustunga esa, “Men qanday o'qituvchiman?” Iloji boricha ko'proq ot yozing. Birinchi ustundagi dastlabki uchta ot ostida chiziq chizing – bu “Men ideal o'qituvchiman”, ikkinchi ustunda ham xuddi shunday qiling – bu “Men haqiqiy o'qituvchiman”.

Ideal va real tasvirlar bir-biriga qay darajada mos keladi? Farqi nimada? Ideal o'qituvchi bo'lish mumkinmi? Ushbu tasvirlarning birlashishiga nima xalaqit beradi? Ishtirokchilar amalga oshirilgan ishlarning natijalari haqida to'garakda gapiradilar. Rahbar barcha fikrlarni hisobga oladi va ideal va haqiqiy o'qituvchining portretlarini yaratadi, ular guruh tomonidan ochiq muhokama qilinadi va qabul qilinadi.

Mashq guruh birligini yaratishga, guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga, kasbiy rivojlanishdagi to'siqlarni amalga oshirishga qaratilgan, shuningdek, o'qituvchining “men-imajini” tuzatishga va trening ishtirokchilarining o'zini o'zi qabul qilishga yordam beradi.

Labilizatsiya bosqichi. Ushbu bosqich trening ishtirokchilarida o'zlarining xatti-harakatlari, xatti-harakatlari stereotiplari, fikrlash usullarining samarasizligi, qat'iylikni engish va tashvishlarni kamaytirish orqali o'rganish uchun motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan.

“Mening kuchli tomonlarim” mashqi

Rahbar guruhga shunday deydi: “Sizlarning har biringizning kuchli tomonlaringiz bor, o‘zingizda qadrlaydigan narsa, ichki erkinlik va o‘ziga ishonch hissini beradigan narsa, qiyin paytlarda omon qolishingizga yordam beradigan narsa. Kuchli tomonlaringizni shakllantirishda, o‘z fazilatlaringizni kamsitmang. Bu fazilatlar qog‘oz varag‘ining birinchi ustuniga yozilishi kerak. Ikkinchi ustunda siz ijobiy fazilatlarni rivojlantirishni xohlayotganingizni belgilang o‘zingiz”. Ro‘yxatni tuzish uchun 5 daqiqa vaqtingiz bor. Keyin ro‘yxatingizni o‘qib chiqishingiz va unga sharh berishingiz kerak. Har bir kishiga gapirish uchun 2 daqiqa vaqt beriladi.

O‘qituvchilar faqat tafsilotlarga aniqlik kiritishlari yoki tushuntirishni so‘rashlari mumkin, ammo chiqish huquqiga ega emaslar. Oxirida siz bayonotlarda umumiy bo‘lgan narsalarga va mashq paytida hamma boshdan kechirgan his-tuyg‘ularga e‘tibor berib, jamoaviy muhokamani o‘tkazishingiz kerak.

Mashq nafaqat o‘zingizning kuchli tomonlaringizni aniqlashga, balki o‘zingizga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan. Shu munosabat bilan, uni amalga oshirishda ishtirokchilar o‘zlarining kamchiliklari, xatolari, zaif tomonlari haqida kichik gaplardan ham qochishlarini ta‘minlash kerak. O‘z-o‘zini tanqid qilish va o‘zini qoralashga bo‘lgan har qanday urinish bostirilishi kerak.

“Karyerangizni chizing” mashqi

Ishtirokchilar navbatma-navbat qog‘ozga flomaster yordamida egri chiziq chizib, kasbiy faoliyatining turli bosqichlariga o‘zlarining emotsional va baholovchi munosabatini ko‘rsatadilar. Agar chiziq nol darajasidan oshib ketgan bo‘lsa, bu tegishli davrda ijobiy munosabat hukmronligini anglatadi. Chiziq mos yozuvlar darajasidan chuqurroq bo‘lsa, bu kasbdagi umidsizlikni yoki professional martabaning muayyan bosqichidan norozilikni anglatadi.

Ishtirokchidan uning kasbiy hayotidagi qanday voqealar uning karerasi traektoriyasidagi yuksalishlar va pasayishlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatib, chizgan rasmiga izoh berish so‘raladi. Mashq professional martaba yo‘lini, shuningdek, uning rivojlanishining muayyan bosqichlariga munosabatni tushunishga qaratilgan.

“Mening imkoniyatlarim va cheklovlarim” mashqi

Ishtirokchilardan “Kasbdagi eng muhim yutuqlarim” va “Kasbdagi to‘siqlarim” mavzularida yozish so‘raladi. Mashq o‘qituvchilik kasbidagi bilim, ko‘nikma va malakalar tufayli erishilgan yutuqlarni, shuningdek, tegishli ma‘lumotlarning etishmasligi tufayli yuzaga keladigan to‘siqlarni tushunishga qaratilgan.

“Nafas olish” hissiy o‘zini o‘zi boshqarish mashqlari

Ishtirokchilar aylanada o‘tirishadi. Xost: Siz dam olishingiz uchun yumshoq musiqani yoqaman. Iltimos, bemalol o‘tiring. Qo‘llaringizni tizzangizga qo‘yishingiz mumkin. Orqangizni tekis tutishga harakat qiling, ko‘zingizni yuming va sekin va chuqur nafas oling. Chuqur nafas olish yoki hatto nafasingizni ongli ravishda his qilishga urinish dam olishga yordam beradi. Endi biz dam olish usullaridan birini sinab ko‘ramiz. Boshingizda to‘rttagacha sanab, sekin, chuqur nafas oling ... Nafasingizni bir zum ushlab turing ... va keyin sekin va xotirjam nafas oling, shuningdek, to‘rtgacha hisoblang. Nafas oling ... ikki, uch, to‘rt, ushlab turing ... va xotirjam nafas oling ... ikki, uch, to‘rt. Bir daqiqa shunday nafas oling, shunda siz qanday dam olishingizni his qilasiz. Endi ko‘zingizni oching, chuqur nafas oling va nafas oling, atrofqa qarang.

“Uzish”. Qo‘llaringizni orqangizga “qulf” bilan bog‘lang. Ularni cho‘zing, orqangizni torting. Mushaklaringizni bo‘shashtiring. Qo‘llaringizni echib oling.

“Tabassum” nerv impulslarini miyaning emotsional markaziga uzatadi. Natijada, quvonch yoki dam olish hissi paydo bo‘ladi. Tabassum qilishga harakat qiling va tabassumni 10-15 soniya ushlab turing va agar o‘zingizga ishonchingiz komil bo‘lmasa, unda doimo o‘zingizni ishonchli odam sifatida ko‘rsating. Agar egilib qolsangiz, qaddingizni rostlang, titramasligi uchun ovozingizni boshqaring. Siz o‘zingizga aytishingiz mumkin: “Men ishonchim komil bo‘lishi kerak. Men o‘ziga ishongan odamga o‘xshayman”.

Mashqlar ishtirokchilarga o‘zlarining hissiy holatini tartibga solishni o‘rganishga imkon beradi, tashvishlardan xalos bo‘lishga yordam beradi.

“Men muammolarni hal qila olaman” mashqi

Ishtirokchilar kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan muammolar ro‘yxatini tuzish uchun mini-guruhlariga birlashtiriladi. Shundan so‘ng aniqlangan muammolar birgalikda muhokama qilinadi va umumiy ro‘yxat tuziladi.

Keyinchalik, har bir ishtirokchi o‘z hamkasblariga nisbatan aniqlangan muammolarni hal qilishda o‘z imkoniyatlari darajasini 10 balli tizimda alohida baholaydi. Bunday holda, har bir ishtirokchi ikkita baho beradi – o‘z imkoniyatlari va boshqa o‘qituvchilarning imkoniyatlari.

Mashq sizga professional rivojlanishdagi haqiqiy imkoniyatlaringiz va muammolaringizni ro‘yobga chiqarish va keyin baholash va ularni ideal g‘oyalar bilan solishtirish imkonini beradi.

Trening bosqichi. Bu bosqichda trening ishtirokchilarini birlashtiruvchi muammo aniqlanadi va amalga oshiriladi. Shaxsning motivatsion sohasi tuzatiladi, kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish usullari o‘zlashtiriladi va shaxsning kasbiy faoliyati rag‘batlantiriladi.

“Mening zahiralirim” mashqi

Men o‘z kasbiy malakam darajasini tez va muvaffaqiyatli oshira olaman, chunki men bilaman – ... qodir – ... egalik – ... egalik – ...

Kamida uchta parametrni yozish kerak. Kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishga to‘sqinlik qilishi mumkin... (ro‘yxat).

Psixologik sharh. Mashq kasbiy kompetensiyaning mazmunini, shuningdek, uning rivojlanishidagi to‘siqlarni tushunishga qaratilgan.

Shu bilan birga, o‘z natijasi boshqa guruh ishtirokchilarining natijalari bilan taqqoslanadi va bu rivojlanishning umumiy qonuniyatlari aniqlanadi.

“So‘zlar” mashqi

O‘qituvchilarga topshiriqlar beriladi. Ular birgalikda amalga oshirilishi mumkin, ammo buning uchun jamoa rahbarini tayinlash kerak. Guruhning boshqa a‘zolari “g‘oya ta‘minotchisi” sifatida ishlaydi. Yakka tartibda ishlash ham mumkin. Bu erda har qanday shakl qabul qilinadi va qabul qilinadi. Mashq 3 ta vazifadan iborat bo‘lib, ularning har biriga 1 daqiqadan vaqt beriladi. Boshqarish uchun sekundomer ishlatiladi.

Uskunalar: qog‘oz varag‘i, qalam, sekundomer.

Ko‘rsatmalar. Ustunda ko‘plab qatorlar (bo‘sh qatorlar) mavjud. Har bir satrda siz bitta so‘z yozishingiz kerak. Barcha so‘zlar bir xil ikkita bosh harfga ega bo‘lishi kerak (masalan, “sv...” bilan boshlangan so‘zlar: yangi, bepul, muqaddas va boshq.). So‘zlarning imlosi va uzunligi katta rol o‘ynamaydi. Siz tushunarli yozishingiz kerak.

Keyin natijalar sanaladi, boshqa jamoaning natijalari bilan solishtiriladi, g‘ayrioddiy, original so‘zlar aniqlanadi va muhokama qilinadi.

Jismoniy mashqlar qattqlikni engishga yordam beradi, noto‘g‘ri qaror qabul qilish qo‘rqquvidan kelib chiqadigan tashvishlarni kamaytiradi va bag‘rikenglikni oshiradi.

“Tarkib” mashqi

Uskunalar: qog‘oz varag‘i, qalam.

Siz ixtiyoriy mavzuda 1 sahifadan ko‘p bo‘lmagan qisqa insho yozishingiz kerak (isingiz bilan imzo chekmasdan). Janr guruh a‘zosi uchun xos bo‘lmasligi kerak.

Mashq oxirida insholar o‘qiladi va muallifligi guruhning boshqa a‘zolari tomonidan tan olinmagan o‘yinchi g‘olib hisoblanadi. Insho yozish uchun 20 daqiqa vaqtingiz bor. Siz aniq, tushunarli qo‘l yozuvi bilan yozishingiz kerak.

Insholar yozilgach, ular yig‘iladi, ko‘rgazmali aralastiriladi va ishtirokchilarga tarqatiladi. Keyin har bir ishtirokchi o‘ziga berilgan inshoni o‘qiydi va uning muallifini aniqlaydi, keyin guruh o‘z fikrini bildiradi.

Natijada, ushbu inshoda bu shaxsning ismi yozilgan. Mashq oxirida har bir ishtirokchidan o‘z inshosini olib, uning muallifligini taxmin qilgan yoki yo‘qligini tushuntirish so‘raladi.

Mashq ishtirokchilarning yozma nutq sohasidagi stereotiplarini olib tashlashga qaratilgan bo‘lib, fikrlashning qattiqligini kamaytirishga imkon beradi.

“Yangi imkoniyatlar” mashqi

Mashqni guruhda yoki yakka tartibda bajarish mumkin.

Uskunalar: ishtirokchilar uchun qog‘oz, qalamlar, sekundomer.

Sizga nomlari beriladigan ikkita obyektning har biri bilan nima qilish mumkinligini o‘ylab ko‘rishingiz kerak. Qancha mumkin bo‘lgan variantlarni topishingiz mumkin? Har bir obyektga 1 daqiqa vaqt beriladi. Vazifani bajarish uchun umumiy vaqt – 2 minut. Obyekt uchun iloji boricha ko‘proq foydalanishni ro‘yxatga olishingiz kerak.

Keyin natijalar hisoblab chiqiladi, taqqoslanadi va guruh tomonidan muhokama qilinadi.

Jismoniy mashqlar mutlaqo absurd, lekin ayni paytda har qanday tizimda bo‘lishi mumkin bo‘lgan oqilona aloqalarni kashf qilish orqali fikrlashning qattiqligini kamaytirishga va bag‘rikenglikni oshirishga yordam beradi. Masalan, sharikli qalam. U yozish va chizish uchun ishlatiladi, lekin u boshqa narsa uchun ham foydali bo‘lishi mumkin, xususan, qog‘oz varag‘ida teshik ochish uchun.

Mashq “O‘qituvchi kursantlar nigohida”

O‘quvchilardan o‘quvchilarning ko‘zlari bilan ishdagi kasbiy kompetensiya va xulq-atvorning rivojlanish darajasini baholashlari so‘raladi.

Buning uchun i o‘quvchilar jadvalni to‘ldirishlari kerak:

mening shogirdlarim

mening norozilik taqlidimni ma’qullang

xatti-harakatlarim va mening xatti-harakatlarimga qarshi

harakat qilishimga ishoning

malakali va etarli darajada emas

kompetensiyasini ma’lum

vaziyatlardagi holatlar

Shundan so‘ng, natijalar guruhda muhokama qilinadi.

Mashq kasbiy muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklarning odatiy holatlarini va o‘quvchilar tomonidan o‘tkazilgan malakali xatti-harakatlar modellarini aniqlashga qaratilgan.

“Nazorat joyi” mashqi

Hayotimizda turli xil voqealar sodir bo‘ladi. Biz ba’zi hodisalarni “muvaqqiyatli” deb tasniflaymiz, boshqa hodisalarni “muvaqqiyatsizlik” deb tasniflaymiz va ba’zi voqealar uchun ularni “muvaqqiyat” yoki “muvaqqiyatsizlik” deb tasniflashga asosimiz yo‘q.

“Muvaqqiyatsiz”, “muvaqqiyatli” va “haqiqiy kareram” 10 ta voqeaning har birini baholang. Agar siz voqeani “muvaqqiyatli” deb tasniflasangiz, tegishli ustunga “U” harfini qo‘ying. Agar siz hodisani “muvaqqiyatsizlik” deb tasniflasangiz, tegishli ustunga “N” harfini qo‘ying. Agar voqeani “muvaqqiyat” yoki “muvaqqiyatsizlik” deb tasniflash qiyin bo‘lsa, “O” harfini qo‘ying.

Ba’zi odamlar o‘zlari bilan sodir bo‘lgan muhim voqealarni tashqi kuchlar – asodif, boshqa odamlar va boshqalarning natijasi deb hisoblashadi. Boshqalar esa, muhim voqealarni o‘z faoliyati, o‘z harakatlari va qobiliyatlari natijasi deb talqin qilishadi. Iltimos, “muvaqqiyatsiz”, “muvaqqiyatli” va “mening haqiqiy kareram” 10 ta voqeaning har birini quyidagi shkala bo‘yicha baholang:

- 1 – chap kontsepsiya bilan juda to‘liq mos keladi
- 2 – chap kontsepsiya bilan deyarli to‘liq mos keladi
- 3 – ba’zilari chap kontsepsiyaga mos keladi
- 4 – ikkala tushunchadan bir xil darajada uzoqda
- 5 – ba’zilari to‘g‘ri tushunchaga mos keladi
- 6 – to‘g‘ri kontsepsiya bilan deyarli to‘liq mos keladi
- 7 – to‘g‘ri kontsepsiya bilan juda to‘liq moslik

Mashqlar muvaqqiyat va muvaqqiyatsizlik atributlarini tahlil qilishga, hayotning barcha sohalarida, eng muhimi, kasbiy faoliyatda sodir bo‘layotgan voqealar uchun o‘z faoliyatining ahamiyatini tushunishga qaratilgan.

“Nima? Kim? Qanday? Qayerda? Qachon?” mashqi

Rahbar har bir ishtirokchini kasbiy sohada kerakli natijalar ro‘yxatini tuzishga va ularni har birining ahamiyati yoki qiymatining kamayishiga qarab tartibga solishga taklif qiladi. Ushbu ro‘yxatga kasbga bevosita aloqador bo‘lmagan istaklarni qo‘shishingiz mumkin.

Keyinchalik, rahbar ishtirokchilarni tuzilgan ro‘yxatdan ustuvor istakni tanlashga va natijani rejalashtirishning quyidagi qoidalariga asoslanib, unga erishish dasturini tuzishga taklif qiladi: natijani ijobiy kalitda shakllantiring (“menda nima bo‘ladi”, “nimaga ega bo‘lishni xohlayman”, “men o‘zimni qanday his qilaman” va boshq.); “Faqat har bir ishtirokchi o‘zi va o‘zi bilan nima qila olishini rejalashtiring”; “natija barcha hissiy tizimlarda taqdim etilishi kerak: his-tuyg‘ular, tovushlar, kayfiyat”; tasavvur qiling: bu natija qaerda, qachon va kimga kerak bo‘ladi (ishtirokchi sodir bo‘lgan o‘zgarishlardan foydalanishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarni aqliy ravishda

o‘ynash)”; istalgan natijaga erishish oqibatlarini haqida o‘ylang – “agar bu sodir bo‘lsa nima bo‘ladi?” (natija oldin bo‘lgan eng yaxshi narsalarni saqlab qo‘yishi kerak, shundan so‘ng natijalar guruhda muhokama qilinadi).

Yakuniy bosqich. Ushbu bosqichda birgalikdagi muhokama davomida mashg‘ulot natijalari umumlashtiriladi, mashg‘ulot davomida yuzaga kelgan muayyan qiyinchiliklar aniqlanadi. Trening yakunida har bir ishtirokchi trening haqida o‘z fikrini bildirishi, o‘ziga tegishli tuzatishlar, tuzatishlar, yangiliklar kiritishi mumkin.

“Piggy bank” mashqi

Har bir ishtirokchidan o‘qituvchiga kasbiy qiyinchiliklarda yordam berish uchun ular tomonidan ishlab chiqilgan texnikalar to‘plamini yozish va ovoz berish so‘raladi.

Mashq mashg‘ulot davomida to‘plangan tajribani yangilashga qaratilgan.

“Sayohat” mashqi

Guruh ishtirokchilaridan kasbiy kompetensiyani o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun mini-loyiha ishlab chiqish taklif etiladi. Keyin har bir ishtirokchi professional kompetensiyani rivojlantirishda muvaffaqiyatlar mamlakatiga sayohatning improvizatsiyalangan xaritasini ishlab chiqadi va uni qog‘oz varag‘ida tasvirlaydi.

Shaxsiy marshrutlar taqdim etiladi va muhokama qilinadi. Natijada, guruhning umumiy atlasini tuziladi. Shunday qilib, treningni yakunlash o‘qituvchining kasbiy kompetensiyani shakllantirish jarayonining mazmunidan xabardor bo‘lishiga qaratilgan.

Mashq hissiy yuksalish bo‘yicha mashg‘ulotlarni yakunlash va yakunlashga qaratilgan.

Taklif etilgan mashqlar sizning kuchli tomonlaringizni ko‘rish, shaxsiy va professional salohiyatingizni ro‘yobga chiqarish imkonini beradi; o‘zingizni professional “men” va shaxsiy “men” birligida idrok etishga munosabatni shakllantirish; kasbiy faoliyatdagi qiyinchiliklarni va ularni bartaraf etish yo‘llarini, shuningdek, kasb doirasida keyingi rivojlanish imkoniyatlarini tushunish.

Kasbiy rivojlanishning individual traektoriyasini ishlab chiqish. “Karyera” va “Kasbiy rivojlanish traektoriyasi” tushunchalarini ko‘rib chiqish. O‘qituvchini kasbda rivojlantirishning mumkin bo‘lgan variantlarini aniqlash. Kasbda rivojlanishning istiqbolli profilini yaratish.

Yakuniy diagnostika. “O‘qituvchining kasbiy malakasini o‘rganish” psixodiagnostik usullari to‘plamidan foydalangan holda takroriy test o‘tkazish.

O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash dasturi o‘z potentsialini tushunishga, keyingi kasbiy o‘shish va rivojlanishning mumkin bo‘lgan yo‘llarini, shuningdek, pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Asosiy e'tibor mustaqillikka yo'naltirilganlikni, maqsadga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni engish istagini rivojlantirishga, muvaffaqiyatga motivatsiyani oshirishga, noaniqlikka nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirishga, qattqlik va xavotirni kamaytirishga qaratilgan.

Dasturning mazmuni pedagogik qo'llab-quvvatlashning an'anaviy yo'nalishlaridan (trening, rivojlanish diagnostikasi, psixologik maslahat) va o'qituvchini faol ishga jalb qilishga qaratilgan rivojlanish yo'nalishlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi – grant tanlovlariga arizalar tayyorlash, loyihalarni ishlab chiqish va taqdim etish, kasbiy mahorat tanlovida ishtirok etishga tayyorgarlik ko'rish.

Taqdim etilgan pedagogik yordam dasturi ishtirokchilarning tarkibi va ta'lim muhiti sharoitlariga qarab o'zgartirilishi va to'ldirilishi mumkin.

O'qituvchilarning kasbiy malakasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturi o'qituvchilar uchun mo'ljallangan.

Ish to'rtta guruhda (1-guruh – 27 kishi, 2-guruh – 28 kishi, 3-guruh – 28 kishi, 4-guruh – 29 kishi) amalga oshirildi. Barcha guruhlarda ish sharoitlarining maksimal bir xilligi ta'minlandi.

Eksperimental ta'sirlar ta'sirida siljishlarning statistik ishonchliligini tekshirish uchun (o'qituvchining kasbiy malakasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturini amalga oshirish) Wilcoxon T-mezoni qo'llaniladi.

Ushbu mezon ikki xil sharoitda o'lchangan ko'rsatkichlarni bir xil namunadagi subyektlar bo'yicha solishtirish uchun ishlatiladi va bizga nafaqat o'zgarishlar yo'nalishini, balki ularning jiddiyligini ham aniqlash imkonini beradi.

Natijalarning tahlili kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun psixologik va psixologik yordam dasturida ishtirok etgan o'qituvchilar guruhida eksperimental ta'sirlar ta'sirida statistik jihatdan muhim o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatdi.

Wilcoxon T-testidan foydalangan holda matematik va statistik ma'lumotlarni qayta ishlash “muvaffaqiyat uchun motivatsiya” ($p = 0,04$), “tadbirkorlik” ($p = 0,03$), “avtonomiya” ($p = 0,01$) ko'rsatkichlarining o'sishiga ishonchli o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatdi – faoliyat komponenti; “nazorat joyi – I” ($p = 0,04$) – shaxsiy komponent; “bag'rikenglik” ($p = 0,02$) – ijtimoiy va kommunikativ komponent va “qattqlik” ($p = 0,01$) va “tashvish” ($p = 0,05$) ko'rsatkichlarining pasayishi tomon – ishlab chiqilgan va sinovdan o'tgan dasturning samaradorligini tasdiqlovchi shaxsiy komponent.

Olingan natijalar eksperimental ta'sirlar (pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturi) ta'sirida faoliyat, shaxsiy va ijtimoiy va kommunikativ kasbiy kompetensiya tarkibiy qismlarida sezilarli o'zgarishlar haqida gapirishga imkon beradi.

Dasturni amalga oshirishdan oldin va keyin o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlarining ko'rsatkichlarini ifodalash:

- 1 – dasturni amalga oshirishdan oldin,
- 2 – avtonomiya,
- 3 – muvaffaqiyat uchun motivatsiya,
- 4 – tashvish,
- 5 – qat’iylik,
- 6 – nazorat lokuslari.

Ehtimol, boshqa ko‘rsatkichlarning pasayishiga statistik jihatdan ahamiyatli siljishlar bo‘lishi uchun kasbiy rivojlanishga ta’sir qiluvchi bir qator omillarning kombinatsiyasi kerak bo‘ladi, masalan, professional jamoani boshqarish uslubi, ish haqi tizimidagi o‘zgarishlar, martaba o‘sishi va faoliyatda o‘zini o‘zi anglash imkoniyati, tashabbusni rivojlantirish, muvaffaqiyat holatini yaratish, voqealarni boshqarish qobiliyati va h.k.

Taqdim etilgan pedagogik yordam dasturi ishtirokchilarning tarkibi va ta’lim muhiti sharoitlariga qarab o‘zgartirilishi va to‘ldirilishi mumkin. Ushbu maqolada keltirilgan tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining psixologik xususiyatlarini o‘rganishdagi birinchi qadamdir. Shunga qaramay, ular zamonaviy maktabdagi mavjud vaziyatni aks ettiradi.

Shunday qilib, ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan va amalga oshirilishi kerak bo‘lgan o‘zgarishlar ko‘pincha o‘qituvchilar jamoasi bilan kelishib olinmaydi, bu esa, innovatsiyalarga qarshilik ko‘rsatishga, faoliyat motivatsiyasining pasayishiga va sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga aralashmaslik pozitsiyasini shakllantirishga olib keladi.

Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlarining xususiyatlarini empirik o‘rganish jarayonida statistik jihatdan muhim natijalarga erishildi, bu bizga quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi:

1. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi strukturasi o‘ziga xosligi ta’lim muhiti sharoitiga qarab aniqlandi. Innovatsion maktablarda ishlaydigan o‘qituvchilar kasbga yo‘naltirilganlikning yuqori ifodasi, shuningdek, nazorat o‘chog‘i ko‘rsatkichlari – samarali empatiya, noaniqlik va nekbinlik bilan ajralib turadi, bu ularning o‘zgarishga intilishini, o‘z hayotini va boshqalarning harakatlarini boshqarish qobiliyatini ko‘rsatadi. Oliy ta’lim muassasalarida ishlaydigan o‘qituvchilar yuqori darajadagi tashvish, umidsizlik va qattqlik bilan ajralib turadi, bu esa, kuchli hissiy qarshilik va o‘z faoliyatida innovatsiyalarni amalga oshirishni istamaslikni keltirib chiqaradi.

2. Kasbiy kompetensiyaning o‘ziga xosligi pedagogik ish stajiga qarab aniqlandi. Ish tajribasining ortishi bilan o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining faolligi va shaxsiy komponentining ko‘rsatkichlari o‘zgaradi. Hayotiy manfaatlarining aniqlanishi

va o'z hayotini mustaqil ravishda qurishga qodir bo'lgan muvaffaqiyatli shaxs sifatidagi g'oyani shakllantirish bilan bir qatorda, odatdagi usullarda faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan bog'liqlik kuchayadi. Ijtimoiy va kommunikativ komponent ish tajribasiga nisbatan sezgirlik ko'rsatmaydi, buning natijasida innovatsiyalarni amalga oshirish qiyin.

3. Olingan empirik tadqiqot natijalari asosida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqildi. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturining samaradorligini empirik tekshirish natijalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, "muvaffaqiyat uchun motivatsiya", "tadbirkorlik", "avtonomiya" – faoliyat komponenti ko'rsatkichlarining o'sishiga statistik jihatdan sezilarli o'zgarishlar; "Nazorat o'chog'i", "shaxsiy component", "tolerantlik" – ijtimoiy va kommunikativ komponent va "qattqlik" va "tashvish" ko'rsatkichlarining pasayishi tomon – ishlab chiqilgan va sinovdan o'tgan dasturning samaradorligini tasdiqlovchi shaxsiy komponent.

XULOSA

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida faoliyat shartlarini o'zgartiradigan (xususan, innovatsion ta'lim texnologiyalari keng tarqaladigan) kompetensiyaga asoslangan yondashuv qo'llanilmoqda. Bu esa, o'qituvchidan faol, mustaqil, tashabbuskor bo'lishni, qiyin qarorlar qabul qila olishi va ular uchun mas'uliyatli bo'lishini talab qiladi. Shu munosabat bilan o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining xususiyatlarini o'rganish zarurati tug'iladi.

Biz milliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarini nazariy tahlil qilish asosida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tushunchasini davlat ta'lim standartlari mazmunini amalga oshirishni ta'minlovchi umumlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi sifatida belgilab berdik. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning hal qiluvchi omillari orasida ta'lim muhiti sharoitlari va, ayniqsa, uning innovatsion tabiati alohida o'rin tutadi. Hozirgi vaqtda ta'lim muassasalari shartli ravishda ikki guruhga bo'lingan – an'anaviy va rivojlanayotgan (innovatsion).

An'anaviy maktab barqarorlik, bir vaqtlar o'rnatilgan tartibga sodiqlik, ta'lim dasturi va o'quv rejasiga qat'iy rioya qilish bilan ajralib turadi.

Innovatsion maktablar yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish, ta'lim dasturining yangi mazmunini shakllantirish va uni doimiy yangilab borish orqali amalga oshiriladigan izlanish rejimi bilan tavsiflanadi.

Bundan kelib chiqqan holda, kasbiy kompetensiyani rivojlantirish faol mehnatga kiritish orqali amalga oshirilishi kerak, ya'ni rivojlantiruvchi xususiyatga ega.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlarini ta'lim muhiti sharoitlari va o'qituvchilikdagi ish stajiga qarab o'rganib chiqib, biz faoliyat va shaxsiy komponentlar eng sezgir ekanligini aniqladik.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etuvchi o'qituvchilar o'zgarishlarga ochiqlik, o'z harakatlarini nazorat qilish, boshqalarni tushunish va barcha o'zgarishlarga toqat qilish qobiliyatini namoyish etadilar. An'anaviy maktablarda ishlaydigan o'qituvchilar "tashvish", "xafagarchilik" va "qat'iylik" ko'rsatkichlari uchun yuqori baholar bilan ajralib turadi. Ehtimol, bu ushbu muassasalardagi barcha innovatsion jarayonlar amalda qo'llanilmasligi va kuchli qarshilik ko'rsatishini tushuntirishi mumkin.

Yosh o'qituvchilar odamlar bilan ishlash, dunyoni yaxshiroq qilish istagida namoyon bo'ladigan xizmat qilish istagi bilan ajralib turadi. Ish stajining o'sishi bilan hayotga qiziqishlarning spetsifikatsiyasi, o'zini tanlash erkinligiga ega, o'z maqsadlari va ma'nosi haqidagi g'oyalariga muvofiq hayotni qurishga qodir kuchli shaxs sifatida g'oyasi, shuningdek, odatiy faoliyat usullarini qayta qurish qiyinligi ortib bormoqda.

25-yillik mehnatdan so'ng, boshqa odamlarning sa'y-harakatlarini birlashtirish, yakuniy natija uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, yangi narsalarni yaratish, to'siqlarni engish istagi kamayadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim muassasalarini rivojlantirishning asosiy istiqbolli yo'nalishlari (xususan, faoliyatning avtonom xarakteriga o'tish yo'nalishi bo'yicha) bilan bog'liq holda, bu xususiyatlar innovatsiyalarni amalga oshirishda sezilarli to'siq bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy va kommunikativ komponentning ko'rsatkichlariga ko'ra, taqqoslash guruhlarining birortasida ishonchli farqlar topilmadi, bu ushbu komponentning xizmat muddatiga sezgir emasligini ko'rsatishi mumkin.

Pedagogik yordam dasturini ishlab chiqish innovatsion ta'lim muhitining xususiyatlari va o'tkazilgan empirik tadqiqotlar ma'lumotlari g'oyasiga asoslanadi. Shu munosabat bilan dastur rivojlanish texnologiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi (rivojlanish diagnostikasi, grant tanlovlarida ishtirok etish, kasbiy mahorat tanlovlari, loyihaga asoslangan ta'lim va boshq.).

O'tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

1) Ilmiy adabiyotlarning o'tkazilgan nazariy tahlili davlat ta'lim standartlari mazmunini amalga oshirishni ta'minlaydigan umumlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi sifatida kasbiy kompetensiya ta'rifini belgilashga imkon berdi.

2) O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibi aniqlangan va empirik tarzda tasdiqlangan. U faoliyatga asoslangan (mavzu bo'yicha bilim, professional bo'lish istagi, tanlash erkinligiga intilish, odamlar bilan ishlashga e'tibor berish, boshqalarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga e'tibor berish, yangi narsalarni yaratish istagi, to'siqlarni engib o'tishga va natija uchun javobgarlikni olishga tayyorlik, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi, tavakkal qilishga tayyorlik), shaxsiy (o'z hayotingizni qurish istagi, voqealar uchun javobgarlikni ko'rsatish, boshqalarni qo'llab-quvvatlash istagi, yordam berish istagi, boshqalarni qo'llab-quvvatlash istagi); o'z-o'zini rivojlantirish, hissiy holatingizni nazorat qilish qobiliyati) va ijtimoiy-kommunikativ (muloqotda moslashuvchanlik, noaniqlikka toqat qilish, nekbinlik, muloqotda rivojlangan o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlari) komponentlari.

3) ta'lim muhiti sharoitlariga qarab o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining o'ziga xosligi aniqlandi: kasbga yo'naltirilganlikning yuqori ifodasi – boshqaruv, qiyinchilik, tadbirkorlik, shuningdek, nazorat ko'rsatkichlarining joylashuvi – men, empatiya, samarali empatiya, noaniqlik va optimizmga toqatlilik o'qituvchilarga xosdir; tashvish, umidsizlik va qattiqqo'llikning yuqori ko'rsatkichlari o'qituvchilarga xosdir.

4) O'qituvchilar guruhida ish tajribasining oshishi bilan hayotiy qiziqishlarning aniqlanishi, o'zini muvaffaqiyatli shaxs sifatidagi g'oyasi shakllanadi, hayotning hissiy to'yinganligi ortadi, kasb va mustaqillik bo'yicha o'z-o'zini rivojlantirishga intilish kuchayadi. O'qituvchilar guruhida boshqa shaxslarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga yo'naltirishning pasayishi, barqaror sharoitlarda ishlashga intilishning kuchayishi, qattqlik va tashvish. Ijtimoiy va kommunikativ komponentning

ko'rsatkichlariga ko'ra, taqqoslash guruhlarining birortasida ishonchli farqlar topilmadi.

5) O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlab chiqilgan dastur muvaffaqiyatga bo'lgan motivatsiyani oshirishga, martaba yo'nalishini va muvaffaqiyatli shaxs sifatida o'zini o'zi imidjini shakllantirishga, qattiqqo'llikni, xavotirni kamaytirishga va o'qituvchining innovatsion faoliyatga qo'shilishini ta'minlaydigan bag'rikenglikni rivojlantirishga qaratilgan.

Ushbu monografiya o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosini hal qilmaydi va ta'lim muassasasining turiga va o'qitiladigan o'quv faniga (gumanitar yoki texnik yo'nalish) qarab uning xususiyatlarini o'rganish yo'nalishi bo'yicha davom ettirilishi mumkin, keyinchalik – belgilangan xususiyatlarni hisobga olgan holda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha taklif etilayotgan dasturga tuzatish kiritish yo'nalishida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2019.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O‘zbekiston, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda O‘RQ-436-son “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz/ru/docs/78721>
4. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrda O‘RQ-406-son “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati asoslari to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
5. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 24-yanvarda PQ-2738-son “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini isloh qilish va yanada rivojlantirish vazifalarini amalga oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
6. O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 4-avgustda PQ-3898-son “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining ma’naviy-ma’rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
7. O‘zbekiston Respublikasi 2018-yil 9-yanvarda O‘RQ-458-son “O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasi to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
8. O‘zbekiston Respublikasi 2020-yil 23-sentyabrda O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
9. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevralda “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – T., 2024. – 03/24/901/0082-son.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrda PF-5812-son “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni: <https://lex.uz/docs/-4500926>
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrda PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – T., 2019. – 9 oktyabr.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrda PF-6097-son “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni: <https://lex.uz>
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni: <https://lex.uz/ru/docs/-5085999>

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PQ-60-son “Yangi O‘zbekistonni 2022-2026 yildagi rivojlantirish strategiyasi” farmoni // Xalq so‘zi. – T., 2022. – 29 yanvar. – B. 1-2.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-sentardagi PF-159-son “Vatan himoyasi va el-yurtimiz tinchligi yshlida halok bo‘lgan harbiy xizmatchi va xodimlar oila a‘zolarining ijtimoiy himoyasi kuchaytirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi farmoni // Yangi O‘zbekiston. – T., 2023. – 13 mart. – 49(838)-son. – B. 1-2.

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-73-son farmoni: <https://lex.uz/uz/docs/-7499721>

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori: <https://lex.uz/doss/3171587>

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-avgustdagi PQ-3898-son “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarning ma‘naviy-ma‘rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish”gi qarori: <https://lex.uz/ru/docs/3854990>

19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi PF-4623-sonli “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi. – T., 2020. – 28 fevral.

20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23-avgustdagi PQ-359-son “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 16-iyundagi Oliy ta‘limdagi ustuvor vazifalarga bag‘ishlangan video selektor yig‘ilishi bayoni: <https://president.uz/uz/lists/view/4424>

22. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Miromonovich Mirziyoyev raisligida 2024-yil 12-yanvar kuni Xavfsizlik kengashining Qurolli Kuchlar va harbiy-ma‘muriy sektorlarning 2023-yildagi faoliyati yakunlari va yaqin istiqbolga mo‘ljallangan vazifalar muhokamasiga bag‘ishlangan kengaytirilgan yig‘ilishi: <https://lex.uz>

23. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 15-fevraldagi 111-f-son “2016-2030-yillarga mo‘ljallangan barqaror rivojlanish maqsadlarini O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirish to‘g‘risida”gi Farmoyishi: <https://lex.uz>

24. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi VM-267-son “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari

samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori: <https://lex.uz/docs/-6518238>

II. Dissertatsiya, avtoreferat, monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

25. Абдуллаева Б.С. Современные тенденции в подготовке педагогических кадров // Akademik Siddiq Rajabov o'qishlari: Talabalarning IV an'anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari / Ped. fanl. d-ri, prof. D.I.Ro'zieva umumiy tahriri ostida. 2018-yil 18-may. – T.: TDPU, 2018. – 6-10 b.

26. Абдуқодиров А., Пардаев А. Педагогик технологияларга оид атамаларнинг изоҳли луғати. – Т.: Фан ва технология, 2012.

27. Абульханова К.А., Анисимов О.С., Асеев В.Г. и др. Акмеология: Учебник / Под ред. А.А. Деркача. – 2-изд., перераб. – М.: РАГС, 2006. – 422 с.

28. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т., 2003.

29. Алимардонов З.Ш. Олий ҳарбий таълим муассасаларида бўлажак офицерларнинг касбий компетентлигини такомиллаштириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – С., 2019. – 53 б.

30. Алленова Н.Н. Акмеологические механизмы формирования предприимчивости управленческого персонала: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2011. – 198 с.

31. Амельченко Т.В. Профессиональная компетентность будущего специалиста: Теоретические основы: Монография. – Ч.: ЧитГУ, 2006. – 286 с.

32. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб., 2001. – 272 с.

33. Анисимова О.А. Психолого-педагогическая компетентность как фактор сохранения и укрепления профессионального здоровья учителя: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2002. – 160 с.

34. Аскарлов А.Д. Олий таълим муассасаларида сифат менежментини интеграциялашган механизмлар асосида такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... Дис. – Т., 2022.

35. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа: Учебник для вузов. – М.: Смысл: Академия, 2002. – 414 с.

36. Axmedov B.Sh. Harbiy xizmatchilar mahoratini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – Samarqand, 2024. – B. 111-115.

37. Ахроров О.А. Военно-педагогический опыт как важнейший компонент деятельности преподавателя военного вуза в условиях цифровой трансформации

// Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – T., 2024. – B. 155-162.

38. Ахроров С.Ю. Ҳарбий хизматчилар шахсида девиант хулқ намоён бўлишининг ижтимоий хусусиятлари: Социол. фанл. номз. ... Дис. – Т., 2008. – 180 б.

39. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): Методическое пособие. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.

40. Балтабаев Ж.О. Интерфаол ўқитиш методлари асосида бўлажак технология ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини ривожлантириш методикаси: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 45 б.

41. Баранова С.В. Акмеологические механизмы духовно-нравственного наставничества // Психологические науки. – М., 2012. – С. 104-108.

42. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фанл. д-ри ... Дис. – Т., 2007. – 305 б.

43. Бездухов В.П., Мишина С.Е., Правдина О.В. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя. – Самара: СамГПУ, 2001. – 132 с.

44. Бекчонова Ш.Б. Масофавий таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш методикаси: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2021.

45. Berdibekova F.A. Akmeologik yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari // Qo‘qon universiteti xabarnomasi. – Qo‘qon, 2023. – 9-son. – B. 201-203.

46. Boboyev X.Yu. Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlar faoliyatida milliy g‘urur, milliy va jangovar ruh tushunchalari // Pedagogika. – Т., 2023. – 5-son. – B. 53-57.

47. Боймуродова Г.Т. Малака ошириш тизимини модернизациялаш жараёнида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантириш механизми: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... Дис. – Т., 2019. – 286 б.

48. Ботирова Н.Д. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 49 б.

49. Валиханова Н.А. Малака ошириш жараёнида бошланғич синф ўқитувчиларининг ахборот-коммуникацион компетентлигини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022.

50. Вахобов А.А. Бўлажак чакирувга қадар бошланғич тайёргарлик ўқитувчисининг харбий-касбий компетентликни ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022.

51. Введенский В.Н. Профессиональная компетентность педагога: Пособие для учителя. – СПб.: Просвещение, 2004. - 159 с.

52. Вербицкая Г.А. Акмеологические механизмы формирования педагогического мастерства студента в профессиональной среде высшей школы: Дис. ... канд. психолог. наук. – М., 2007. – 220 с.

53. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции. – М.: Логос, 2010. – 357 с.

54. Вохидова Н.Х. Инновацион ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларни тарбиявий фаолиятга тайёрлаш технологияларини такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... дис. Автореф. – Т., 2022.

55. Ганиева Г.В. Гуманитар соҳа магистрларининг таянч компетенцияларини баҳолаш тизимини такомиллаштириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 46 б.

56. Глебов В.А. Сущность профессиональных компетенций курсантов военного вуза // Современные проблемы науки и образования. – М., 2013. – № 5. – 134 с.

57. Головцева И.Ф. Формирование профессиональной компетентности курсантов военного вуза на основе учебного проектирования в процессе обучения иностранному языку: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2008. – 195 с.

58. Гурье Л.И. Технологии развития профессиональной компетентности преподавателя вуза: Монография. – К.: РИЦ «Школа», 2010. – 255 с.

59. Djabbarov Sh.X. Bo'lajak aviatsiya mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari // Pedagogika. – Т., 2023. – 1-son. – В. 112-116.

60. Джураева Д.Ш. Муаммоли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 45 б.

61. Джураев Р.Х. Оценка сформированности образовательных компетенций // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2024-yil 20-fevral. – Т., 2024. – В. 13-19.

62. Дзугаева З.Р. Совершенствование технологии акмелингвистической компетентности у студентов высшего медицинского образования: Автореф. ... д-ра филос. по пед. наукам (PhD). – Т., 2022. – 53 с.

63. Демакова И.Д. Воспитательная деятельность педагога в современных условиях: подходы, смыслы, результаты // Методист. – М., 2014. – № 1. – С. 2-6.

64. Деркач А.А. Акмеологические стратегии развития: Монография. – М.: РАГС, 2006. – 184 с.
65. Дилшодбеков Т.Д. Олий ҳарбий таълим муассасалари курсантларининг рус тилида мустақил ишларининг ташкил этиш методикаси: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 52 б.
66. Долгова В.И., Долгов П.Т. Акмеологическое управление: Монография. – Ч.: ЧГПУ, 2000. – 380 с.
67. Досумходжаев Ф.А. Вазиятли ёндашув асосида бўлажак ҳуқуқшуносларнинг ватанпарвар туйғусини ривожлантириш механизмлари: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2022.
68. Дулепов Д.В. Формирование общекультурных компетенций будущих офицеров в процессе воспитательной работы в военном вузе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – О., 2019. – 24 с.
69. Жамолидинова О.Р. Ёшлар соғлом турмуш маданиятини ривожлантиришда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари амал қилишининг педагогик механизмларини такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри ... дис. Автореф. – Т., 2015.
70. Jalilov N.A. Bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchilarning kreativ sifatlarini rivojlantirish: Ped. fanl. bo‘yicha fals. d-ri (PhD) ... dis. Avtoref. – Т., 2023. – 52 б.
71. Jumaniyozova M.T. Raqamli transformatsiyaviy va ijtimoiy-gumanitar yo‘nalish pedagoglarni kasbiy-shaxsiy rivojlantirish muammolari // Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – Т., 2024. – В. 215-217.
72. Закирова Ф.М. Содержательный аспект информационно-коммуникационной подготовки преподавателей высшей школы // Высшее образование сегодня. – М., 2008. – № 6. – С. 82-83.
73. Zaripova G.K., Sultanov X.U. O‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda yangi pedagogik texnologiyalarning interfaol usullaridan foydalanish // Tadqiqotlar. – Т., 2024. – 35-son. – 3-t. – В. 20-29.
74. Зармасов Ш.Р. Касбий рефлексия асосида бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик тайёргарлигини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 45 б.
75. Зимин С.И. Проектирование учебно-производственной практики курсантов военного вуза на основе компетентностного подхода: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2009.

76. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 39 с.

77. Ziyomammedov V. Pedagogik mahorat asoslari: O‘quv qo‘llanma. – T.: TIV-KITOV, 2009. – 183 b.

78. Ибраимов Х.И. Формирование инновационной системы подготовки высококвалифицированных педагогических кадров в условиях цифровизации образования // Молодёжь и наука: актуальные проблемы современных исследований: Сборник трудов международной научно-теоретической конференции в честь 125-летия акад. К.Сатбаева. 12 апреля 2024 года. – Ш., 2024. – С. 58-61.

79. Ибраимов Х., Қуронов М., Ибрагимова Ф. Педагогика тарихи ва назарияси: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2023. – 392-б.

80. Ibragimov X.I., Quronov M.Q. Umumiy pedagogika: Darslik. – T.: SANHOV, 2023. – 416 b.

81. Ibraximov S.U. Akmeologik yondashuv asosida bo‘lajak sport murabbiylarini guruh a‘zolari orasidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga tayyorlash strategiyalari: Ped. fanl. d-ri (DSc) ...dis. Avtoref. – T., 2023. – 71 b.

82. Иванов Д.А. Компетентность и компетентностный подход в современном образовании. – М.: Чистые пруды, 2007. – 32 с.

83. Ikramova M.Sh. O‘qituvchilarning malaka oshirish jarayonini prognostik kompetentligini rivojlantirish pedagogik hodisa sifatida // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta‘lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – S., 2024. – B. 105-108.

84. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы как саморазвивающаяся система // Гаудеамус. – М., 2002. – № 1. – С. 20-31.

85. Исакулова Н.Ж. Историческое происхождение педагогических концепций // Молодёжь и наука: актуальные проблемы современных исследований: Сборник трудов международной научно-теоретической конференции в честь 125-летия академика К.Сатбаева. 12 апреля 2024 года. – Ш., 2024. – С. 100-105.

86. Исламгалиев Э.Г. Профессиональная компетентность педагога (социологический анализ): Дис. ... канд. социол. наук. – Е., 2003. – 176 с.

87. Kaldibekova A.S. O‘quv-metodik birlashmalar faoliyati pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish sharti sifatida // Ta‘limni raqamlashtirish sharoitida pedagogik fanlarning malakali kadrlarni tayyorlashga doir dolzarb muammolari: IX xalqaro onlayn ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2022-yil 12-noyabr. – T., 2022. – B. 6-10.

88. Карачева Е.В. Акмеологическая модель развития профессиональной компетентности педагога дополнительного образования // Научные исследования в образовании. – М., 2008. – № 1.

89. Karimova N.N. Paradigmal yondashuv asosida professional ta'lim pedagog kadrlarini kasbiy-pedagogik kompetentligini uzluksiz rivojlantirish: Ped. fanl. d-ri (DSc) ...dis. Avtoref. – T., 2023. – 78 b.

90. Karimova F.X. Oliy ta'limdagi innovatsion jarayonlarning mohiyati va kasbiy kompetensiyasi muammosining psixologik-pedagogik asoslari // Pedagogika. – T., 2023. – 5-son. – B. 185-190.

91. Karimova Sh.Sh. Pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivoltantirishda mustaqil ta'limning ahamiyati // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – S., 2024. – B. 322-326.

92. Karimov K.A. Raqamli transformatsiya sharoitida professional ta'lim tizimini rahbar va pedagogik kadrlarni malasini oshirishning innovatsion axborot-didaktik shakllari // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 229-232.

93. Karshiyev X.A. Kirish so'zi // Amir Temurning harbiy san'ati: strategiyasi va taktikasi: Xalqaro ilmiy konferensiya material to'plami. 2024-yil 4-aprel. – T.: O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi, 2024.

94. Коломиец О.М. Деятельностная основа профессиональных компетенций преподавателя высшей школы // Вестник Московского университета. Серия 20: Педагогическое образование. – М., 2015. – № 2. – С. 11-25.

95. Коновалова О.В. Методика реализации аксиологического подхода на основе интеграции дисциплин «Иностранный язык» и «Зарубежная литература и культура»: на материале английского языка: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 2010. – 22 с.

96. Крюкова Т.В. Акмеологическая модель развития профессиональной компетентности руководителей муниципальной службы: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Т., 2009. – 23 с.

97. Куранбоев А.С. Ҳарбий мутахассислар тайёрлаш жараёнини такомиллаштириш // Касбий-педагогик маҳоратни ривожлантириш: муаммолар, ечимлар: Илмий-методик конференция материаллари. – Т.: Қуролли Кучлар Академияси, 2010. – Б. 80-82.

98. Kuchkarov B.T. Kursantlarda umumadaniy kompetentlikni rivojlantirish metodologiyasi // Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda

zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – T., 2024. – B. 85-87.

99. Кушарбаев Д.У. Узлуксиз малака ошириш жараёнида педагогларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2019.

100. Леонтьев А.М. Акмеологический подход как фактор повышения качества профессиональной подготовки будущего учителя безопасности жизнедеятельности: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2007. – 217 с.

101. Лымарев В.Н. Особенности процесса формирования военно-профессиональной мотивации курсантов вузов войск национальной гвардии с учётом проведения специальной военной операции // Инновационное развитие профессионального образования. – М., 2023. – № 4(40). – С. 145-153.

102. Majitov A.M. Harbiy pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish omillari // Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – T., 2024. – B. 174-178.

103. Максимова В.Н. Акмеология: новое качество образования: Книга для педагога. – СПб.: РГПУ, 2002. – 99 с.

104. Mamadaliyeva B.O'. O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini rivojlantirishda innovatsion faoliyatining ahamiyati // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – S., 2024. – B. 42-44.

105. Mamajonov O'.T. Bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy kompetentligini rivojlantirish masalasi // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 237-240.

106. Mamajonov O'.T. Bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligi – ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish omili // Pedagogika. – T., 2023. – 3-son. – B. 52-55.

107. Mamarajabov B.B. Bo'lajak tarjimonlarning kasbiy muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari // Pedagogika. – T., 2023. – 5-son. – B. 27-32.

108. Mamanazarov A.B. Talabalarda iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik tamoyillari // Pedagogika. – T., 2023. – 5-son. – B. 13-17.

109. Маматкулов Д.М. Педагог кадрларнинг мафкуравий компетентлигини шакллантириш механизмини такомиллаштириш (халқ таълими ходимлари малакасини ошириш институтлари тингловчилари мисолида): Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2019.

110. Mardonov Sh.Q. O'qituvchining pedagogik faoliyati: ijtimoiy talablar, natija va samaralar // Xalq ta'limi. – T., 2018. – 6-son. – B. 15-20.
111. Matkarimova N.B. Akmeologik yondashuvning ijodiy qobiliyatni shakllantirishdagi imkoniyatlari // Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – А., 2022. – № 2(5). – С. 4-15.
112. Махмудов А.Х. Дидактические аспекты подготовки педагогов в условиях цифровой трансформации // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 242-245.
113. Маъмуров Б.Б. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёнини лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш тизими: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... дис. Автореф. – Т., 2018.
114. Medetova R.M. Multipolarity of teacher education in the world community // Galaxy international interdisciplinary research Journal (CIIRJ). ISSN (E): 2347-6915. Vol. 11. ISSUE 12. December (2023). – P. 503-505.
115. Meliboyev A.R. Pedagogik akmeologik ishlatiladigan usullar // Journal of new Century Innovations. – Vol. 30. – Issue 3. – 2023. – P. 161-164.
116. Mingbayeva N.M. Raqamli transformatsiya sharoitida o'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 245-247.
117. Mirzayev S.A. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-shaxsiy rivojlantirishda pedagogik innovatsiyalar // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 249-251.
118. Mirkasimova M.M. Umumiy pedagogika: Darslik. – T., 2023.
119. Mirpayazova S.Z. Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarini tayyorlash sifatini oshirish jarayonining pedagogik mazmun-mohiyati // Pedagogika. – T., 2023. – 3-son. – B. 132-138.
120. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Академия, 2004. – 362 с.
121. Михайлова Т.Н. Формирование общекультурной компетентности курсантов вузов МВД России в процессе их самоактуализации: Автореф. ... дис. канд. пед. наук. – У-У., 2018. – 28 с.

122. Мосягина Г.П. Формирование социальной компетенции будущих педагогов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – А., 2008.
123. Морхова И.В. Совершенствование технологии формирования творческой компетентности будущего учителя: Автореф. дис. ... д-ра филос. (PhD) по пед. наукам. – Т., 2020. – 55 с.
124. Муртозаева М.М. Олий таълим муассасаларида бўлажак педагогларнинг экологик компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... дис. Автореф. – Т., 2022.
125. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi: Monografiya. – T.: Fan va texnologiyalar, 2013.
126. Musurmonova O. Kreativlik – pedagog kadrlar kompetentligini belgilovchi muhim indikator sifatida // Oliy ta'lim: muammo va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. – T., 2020. – B. 27-29.
127. Muxiddinova O.N. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida transversal kompetensiyasining rivojlanish shartlari // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 263-265.
128. Namazbayeva L.Z. Bo'lajak tarbiyachilarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash metodikasini takomillashtirish: Ped. fanl. bo'yicha fals. d-ri (PhD) ... dis. Avtoref. – T., 2023.
129. Nasirov K.J. Pedagogika. Psixologiya: Darslik. – T., 2017. – 256 b.
130. Нигманова У.Б. Бўлажак ўқитувчиларда миллий ўзликни англаш компетенцияларини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 53 б.
131. Новоселецкая Д.И. Педагогическое проектирование формирования профессионально-коммуникативной компетенции у курсантов военных вузов: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2012.
132. Norboyev A.O. O'zbekistonda favqulodda vaziyatlar davlat tizimi va uning mintaqa barqarorligidagi o'rni: Tarix fanl. bo'yicha fals. d-ri (PhD) ... dis. Avtoref. – T., 2023. – 58 b.
133. Норкузиева З.К. CLIL технологияси асосида бўлажак муҳандис-технологларнинг касбий мулоқот компетенциясини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 53 б.
134. Образцов П.И., Шалимова О.Н. Формирование общекультурных компетенций будущего офицера полиции в рамках компетентностного подхода в системе высшего профессионального образования // Ученые записки Орловского государственного университета // Гуманитарные и социальные науки. – О., 2017. – № 1 (74). – С. 200-203.

135. Олимов Ш.Ш. Педагогическое мастерство преподавателя и его профессионализм в системе образования // Молодёжь в науке XXI века: Материалы международного научно-творческого форума. – Т. 31. – М., 2017.

136. Очиллов Э.Э. Совершенствование педагогической техники преподавателя высшего военного образовательного учреждения // Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 2024-yil 14-iyun. – Т., 2024. – В. 30-33.

137. Пантин Р.В. Совершенствование профессиональной компетентности будущих преподавателей начальной допризывной подготовки: Автореф. ... д-ра филос. по пед. наукам (PhD). – Т., 2022.

138. Пардаева Д.Т. Бўлажак ўқитувчиларнинг лингвистик компетенцияларини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 53 б.

139. Пачина Н.Н. Акмеология развития полипрофессиональной компетентности: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. – К., 2013. – 53 с.

140. Педагогик атамалар луғати. – Т.: Фан, 2008. – 50 б.

141. Pozilova Sh.X. Problems of developing the professional creativity of professional education teachers // European Journal of humanities and educational advancements (EJHEA). 2022. – № 3. – P. 2660-2664.

142. Раупова М.Х., Акрамова М.М. Профессионально-личностное развитие будущих педагогов: ключевые стратегии на веб-платформах // Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – Т., 2024. – В. 279-282.

143. Rapikov K.Q. Kursantlarga adabiy kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida // Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 2024-yil 14-iyun. – Т., 2024. – В. 312-316.

144. Raxmatov O.U. Bo‘lajak jismoniy tarbiya va o‘qituvchilarini boshqarish faoliyatiga tayyorlashning metodik asoslari // Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – Т., 2024. – В. 140-143.

145. Рузимуродов И.Н. Электрон таълим мухитида дастурчиларни касбий компетентлигини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 49 б.

146. Руденский Е.В. Дефицит социально-психологической компетентности как триггер онтогенетической виктимизации личности // Сибирский педагогический журнал. – Н., 2013. – № 1. – С. 217-222.

147. Samadova S.J. Methodology of teaching foreign Language of English to cadets // International scientific research journal. ISSN: 2776-0979. Vol. 4. ISSE 4. April 2023. – P. 483-490.

148. Самойленко О.Б. Формирование профессиональной компетентности курсантов военного вуза средствами организационно-самостоятельной работы: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2013.

149. Сафарова Р.Г. Бўлажак ўқитувчиларда прогнослаш компетенциясини шакллантиришнинг педагогик имкониятлари // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – Т., 2024. – В. 20-23.

150. Седова С.С. Акмеологические технологии развития социально-профессионального мышления будущих педагогов-психологов: Дис. ... канд. психолог. наук. – М., 2002. – 293 с.

151. Синякова М.Г., Сыманюк Э.Э., Фоменко С.Л. Педагогическая акмеология: Учебное пособие. – Е., 2014. – 364 с.

152. Soliyev O.F. O'qituvchining innovatsion faoliyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – S., 2024. – В. 80-83.

153. Стародубцев М.П., Иваненко А.В. Сущность научной категории «общекультурные компетенции» // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – Н., 2018. – № 9. – С. 76-82.

154. Структура ИКТ-компетентности учителей: Рекомендации ЮНЕСКО (UNESCO ICT Competency framework for teachers). – 2011. – 7, plase de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP.

155. Sulaymonova D.N. Kreativ tafakkurni bo'lajak o'qituvchilarida shakllantirishning psixologik jihatlarini // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – S., 2024. – В. 83-87.

156. Сулейманова Р.М. Цифровизация образования и развитие профессиональной компетентности учителя // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – Т., 2024. – В. 295-296.

157. Sultanov B.F. Simulyatsion ta'lim texnologiyalari orqali bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish metodikasi: Ped. fanl. boyicha fals. d-ri (PhD) ... Avtoref. – T., 2024.
158. Tavakalov A.A. Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy usul va vazifalari // Pedagogika. – T., 2023. – 1-son. – B. 197-201.
159. Tilavova S.B. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining pedagogik kompetentligini STEAM yondashuv asosida takomillashtirish // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 291-294.
160. Tillayeva G. Akmeologiya asoslari: O'quv qo'llanma. – T.: Tafakkur bo'stoni, 2014. – 192 b.
161. Tojiboyeva X.M. O'quvchi-yoshlarda "ommaviy madaniyat"ga madaniy immunitetni shakllantirish yo'llari // Pedagogika. – T., 2023. – 4-son. – B. 44-46.
162. Tojiddinova R.I. Raqamli transformatsiya sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-shaxsiy rivojlantirish strategiyalari // Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 294-295.
163. Тухтасинов И.М. Таржимон тайёрлашда касбий компетенцияларни эквивалентлик ҳодисаси асосида ривожлантириш: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... дис. Автореф. – Т., 2018.
164. Умаров Ф.У. Комплекс ёндашув асосида бўлажак офицерларнинг касбий компетентликларини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2021. – 50 б.
165. Faxriddinov Yo.A. Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini diagnostika qilish mexanizmlari: Ped. fanl. bo'yicha fals. d-ri (PhD) ... dis. Avtoref. – T., 2023. – 49 b.
166. Xaydarov K.A. Bo'lajak ofitserlarda fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyasi: Ped. fanl. boyicha fals. d-ri (PhD) ... Dis. – Ch., 2023.
167. Hakimova N.S. Akmeologik yondashuv asosida "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" fani mazmunini takomillashtirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari // Inter education & global study, 2024. – № 3(2). – P. 124-132.
168. Xasonboyev B.V. Bo'lajak ofitserlarda axloqiy-ruhiy sifatlarni qaror toptirishning nazariy-pedagogik asoslari: Ped. fanl. boyicha fals. d-ri (PhD) ... Dis. – Ch., 2023. – 56 b.
169. Ximmataliyev D.O. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish mexanizmi // Zamonaviy ta'lim. – T., 2020. – 7 (92)-son.

170. Хлыстунов Д.А. Психолого-педагогические факторы развития профессиональной компетентности студентов в системе колледж-вуз: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2015. – 31 с.

171. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat: Darslik. – T., 2010.

172. Xoliqova D.A. Zamonaviy harbiy pedagog kadrlarni tayyorlashda yangi texnologiyalarni joriy etish // Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 2024-yil 14-iyun. – T., 2024. – B. 7-15.

173. Xonimqulov A.R. Talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik-psixologik jihatlari // Pedagogika. – T., 2023. – 5-son. – B. 144-147.

174. Хусейнова У.У. Развитие профессиональных компетенций у будущих учителей на основе передового зарубежного опыта // Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 179-181.

175. Хуторской А.В., Хуторская Л.Н. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования // Вестник Института образования человека. – М., 2012. – № 2. – С. 8-18.

176. Хо‘jayarova N.S. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ yondashuv asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari: Ped. fanl. boyicha fals. d-ri (PhD) ... Dis. – T., 2023. – 52 b.

177. Шарипов Ф.В. Профессиональная компетентность преподавателя вуза // Высшее образование сегодня. – М., 2010. – № 1. – С. 72-77.

178. Шехтер М.М. Акмеологический подход к формированию конкурентоспособности будущего специалиста-психолога в условиях вуза: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2004. – 201 с.

179. Шодиева М.Ж. Акмеологик ёндашув асосида бошланғич синф ўқитувчиларини узлуксиз касбий ривожлантириш технологияларини такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри (DSc) ... дис. Автореф. – T., 2022. – 73 б.

180. Шодиев И.Н. Бўлажак ўқитувчиларда конфликтологик компетентликни ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – T., 2022. – 53 б.

181. Egamberdiyev I.Y. Chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari: Ped. fanl. boyicha fals. d-ri (PhD) ... Dis. – T., 2023.

182. Elmurzayeva N.K., Qorayev S.B. Pedagogical requirements for the organization of the educational process in specialized state educational institutions // Psychology and education Journal, 2021. – № 58(1). – P. 1078-1084.

183. Ergasheva N.U. Bo‘lajak tarbiyachilarda akmeologik yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish texnologiyasini takomillashtirish // Pedagog. – T., 2024. – 7 t. – 3-son. – B. 255-259.

184. Эргашев А.А. Қуролли Кучлар шахсий таркибини душманнинг салбий ахборот-психологик таъсиридан ҳимоя қилиш механизмларини такомиллаштириш: Ҳарб. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т.: ЎР ҚКА, 2019.

185. Ergashev B.B. Professional ta’lim yo‘nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik strategiyasini loyihalashtirish: Ped. fanl. d-ri (DSc) ... Dis. – T.: NamMTI, 2022. – 254 b.

186. Эркабоева Н., Усмонбоева М., Иргашова М., Хужаназарова Н. Педагогик маҳорат: схема ва расмларда: Методик қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2012.

187. Эшнаев Н.Ж. Ўзбекистон Республикасида профессионал ҳарбий кадрларни тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий асослари: Фалс. фанл. номз. ... Дис. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2008. – 164 б.

188. Эшонкулова Ш.Э. Мустақил таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида ўқув-билиш компетенциясини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... Дис. – Т., 2022. – 47 б.

189. Yuldashev A.X. Harbiy pedagogning kasbiy kompetentligining o‘ziga xosligi // Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 2024-yil 14-iyun. – T., 2024. – B. 57-62.

190. Юнусметова Н.С. Основные пути развития профессиональной компетентности педагога // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta’lim amaliyotiga tatbiqi: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 2024-yil 14-iyun. – 2-qism. – S., 2024. – B. 94-98.

191. O‘rinova N.M. Transformatsion jarayonlarda bo‘lajak o‘qituvchilarni tyutorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyasi // Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to‘plami. 2024-yil 20-fevral. – 1-qism. – T., 2024. – B. 27-30.

192. Куронов М. Миллий тарбия. – Т.: Маънавият, 2008.

193. Қўчқаров Д.У. Инновацион ёндашувлар асосида бўлажак ўқувчиларнинг касбий кўникмаларини ривожлантириш: Пед. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2022. – 51 б.

194. Hamdamova L.O., Xodjayeva F.O. Ta’lim jarayonida pedagogik akmeologiya fanining o‘rni va ahamiyati // Ta’lim sifati yangi O‘zbekiston taraqqiyotini yanada yuksaltirishning muhim omili: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Q.: QU, 2024.

195. From J. Pedagogical digital competence – between values, knowledge and skills // Higher education studies, 2017. – № 7(2). – P. 43-50.

196. Howell J. Teaching with ICT // Digital pedagogies for collaboration and creativity. – Melbourne: Oxford University Press, 2012.

197. Kalaur S., Soroka O. (2023). Theoretical and methodological principles of the formation of professional culture and professional image among educators by means of the acmeological approach in war conditions // Social work and education, Vol. 10, No. 1. P. 99-110. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.9.

198. Lab dos Santos. Military higher education teaching and learning methodologies: an approach to the introduction of technologies in the classroom // Security and defense quarterly. – 2019. – № 24(2). – P. 123-154.

199. Lucio Agostinho Barreiros. Military higher education on teaching and learning methodologies // Security and defense quarterly, 2019. – № 24(2). – P. 155-157.

200. Mamchur K. Modern approach to the development of professional competence of academic faculty staff in higher military educational institutions. – November 2023. DOI: 10.52811zenodo.10184842.

201. Torichnyi O., Bhinder N. (2019). Organizational methods of formation of military and special competence in future border guard officers in the continuing education process // Revista romaneasca pentru educatie multidimensionala, 11 (4Sup1), 278-301: <https://doi.org/10.18662/rrem/190>

202. Vaintraub M. Professional competence development of teaching staff in Higher education institutions under Martial Law // Educational challenges. 2024. – 29(1). – P. 204-213.

III. Elektron ta'lim resurslari:

203. <https://gubkin.uz/ru/sveden/1372/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-ituvchi-va-murabbiylar-kuniga-baishlangan-tantanali-marosimdagi-nutqi> – Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном Дню учителей и наставников

204. <https://kun.uz/news/2024/01/02/shavkat-mirziyoev-qurolli-kuchlarni-rivojlantirish-masalalariga-bagishlangan-yigilish-otkazdi>

205. https://vak.world/user/news_and_ad/news_and_ad_app/4_view/news_read_page_view.php?news_id=340 – Выступление А.Т.Юсупова

206. www.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar portali

207. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

208. www.pedagog.uz – Respublika pedagogik ta’lim portali

Anketada mansab yo‘nalishlarini o‘lchaydigan sakkiz diagnostika shkalasi (“kareera langari”) mavjud

1. Kasbiy kompetentsiya. Bu yo‘nalish ma‘lum bir sohada qobiliyat va iste‘dodlarning mavjudligi bilan bog‘liq. Bunday yo‘nalishga ega bo‘lgan odam o‘z ishining ustasi bo‘lishni xohlaydi, u professional sohada muvaffaqiyatga erishganida, ayniqsa, xursand bo‘ladi, lekin uning qobiliyatini rivojlantirishga imkon bermaydigan ishga qiziqishni tezda yo‘qotadi. Shu bilan birga, bunday odam o‘z iste‘dodini tan olishga intiladi, bu uning mahoratiga mos keladigan maqomda ifodalanishi kerak. U o‘z kompetensiyalari doirasida boshqalarni boshqarishga tayyor.

2. Shaxsning boshqa odamlarning sa‘y-harakatlarini birlashtirishga yo‘naltirilganligi, yakuniy natija uchun to‘liq javobgarlik va tashkilotning turli funksiyalarini uyg‘unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Yoshi va ish tajribasi bilan bu martaba yo‘nalishi o‘zini yanada kuchliroq namoyon qiladi. Bunday ish mas‘uliyat va kuch yukini o‘z zimmasiga olish uchun shaxslararo va guruhli muloqot qobiliyatlarini, hissiy muvozanatni talab qiladi.

3. Avtonomiya (mustaqillik). Bunday yo‘nalishga ega bo‘lgan shaxsning asosiy tashvishi tashkilot qoidalari, qoidalari va cheklovlaridan ozod bo‘lishdir. Ishlarni o‘z yo‘lida qilish zarurati aniq ifodalangan: qachon, nima va qancha ishlashni o‘zi hal qiladi. Albatta, har kimga ma‘lum darajada avtonomiya kerak, ammo bu yo‘nalish kuchli ifodalangan bo‘lsa, u holda shaxs o‘z mustaqilligini saqlab qolish uchun martaba ko‘tarilishi yoki boshqa imkoniyatlardan voz kechishga tayyor.

4. Barqarorlik. Ushbu martaba yo‘nalishi kelajakdagi hayotiy voqealarni bashorat qilish uchun xavfsizlik va barqarorlikka bo‘lgan ehtiyoj bilan bog‘liq. Barqarorlikning ikki turi mavjud: ish barqarorligi va turar joy barqarorligi. Ishning barqarorligi ma‘lum bir xizmat muddatini ta‘minlaydigan, yaxshi obro‘ga ega bo‘lgan, ishdan bo‘shatilgandan keyin o‘z xodimlariga g‘amxo‘rlik qiladigan va katta pensiya to‘laydigan va o‘z sohasida ishonchliroq ko‘rinadigan tashkilotda ish topishni nazarda tutadi. Turar-joy barqarorligiga yo‘naltirilgan ikkinchi turdagi odam o‘zini geografik mintaqaga bog‘laydi, ma‘lum bir joyga “ildiz qo‘yadi”, o‘z uyiga jamg‘armalarni qo‘yadi va bu uning “turish va ishga tushishiga” to‘sqinlik qilgandagina ish yoki tashkilotni o‘zgartiradi.

5. Xizmat. Bu yo‘nalishning asosiy qadriyatlarini “odamlar bilan ishlash”, “insoniyatga xizmat qilish”, “odamlarga yordam berish”, “dunyoni yaxshiroq joyga aylantirish istagi” va hokazolardir. Bu yo‘nalishga ega bo‘lgan odam ish joyini o‘zgartirishga to‘g‘ri kelsa ham, shu yo‘nalishda ishlashni davom ettirish imkoniyatiga ega. U o‘z maqsadlari va qadriyatlariga dushman bo‘lgan tashkilotda ishlamaydi va

agar bu unga hayotning asosiy qadriyatlarini amalga oshirishga imkon bermasa, ko'tarilish yoki boshqa ishga o'tishni rad etadi.

6. Challenj. Ushbu turdagi kasbiy yo'nalishning asosiy qadriyatlari raqobat, boshqalar ustidan g'alaba qozonish, to'siqlarni engish, qiyin muammolarni hal qilishdir. Inson diqqatini "qiyinchilik"ga qaratadi. Ijtimoiy vaziyat ko'pincha "yutuq-yutuq" pozitsiyasidan qaraladi. Kurash va g'alaba jarayoni inson uchun muayyan faoliyat sohasi yoki malakadan ko'ra muhimroqdir.

7. Hayot tarzining integratsiyasi. Inson o'z turmush tarzining turli tomonlarini birlashtirishga qaratilgan. U nafaqat oila, na martaba, na faqat o'zini-o'zi rivojlantirish hayotida ustunlik qilishini xohlamaydi. U bularning barchasi muvozanatli bo'lishini ta'minlashga intiladi.

8. Tadbirkorlik. Bunday martaba yo'nalishi bo'lgan odam yangi narsalarni yaratishga intiladi, u to'siqlarni engib o'tishni xohlaydi, tavakkal qilishga tayyor va bu har doim ham ijodiy odam emas, uning uchun asosiy narsa biznes, kontsepsiya yoki loyiha yaratish, uni o'zining kengaytmasi bo'lishi uchun qurish, unga o'z ruhini qo'yishdir.

2-ilova

Anketada hayotga yo'naltirilgan yo'nalishlarni o'lchash uchun beshta diagnostika shkalasi mavjud:

1. Hayotiy maqsadlar. Ular hayotning mazmuni, yo'nalishi va vaqt istiqbolini beradi. Umuman yuqori LOga ega bo'lgan ushbu shkala bo'yicha past ballar hozirgi va kechagi kunda yashovchi odamga xos bo'ladi. Shu bilan birga, yuqori ko'rsatkichlar nafaqat maqsadga yo'naltirilgan odamni, balki rejalari hozirda haqiqiy qo'llab-quvvatlanmaydigan va ularni amalga oshirish uchun shaxsiy javobgarlik bilan qo'llab-quvvatlanmaydigan ko'rishni ham tavsiflashi mumkin.

2. Hayot jarayoni yoki hayotning qiziqishi va hissiy boyligi. Ushbu masshtabning mazmuni subyekt o'z hayoti jarayonini qiziqarli, hissiy jihatdan boy va mazmunli deb qabul qiladimi yoki yo'qmi degan mashhur nazariyaga mos keladi. Ushbu shkala bo'yicha yuqori ball va boshqalar bo'yicha past ball hozirgi vaqtda yashovchi gedonistni tavsiflaydi. Past ball – hozirgi hayotdan norozilik belgisi; ammo, o'tmish xotiralari yoki kelajakka e'tibor bilan to'liq ma'no berishi mumkin.

3. Hayotning samaradorligi yoki o'zini o'zi anglashdan qoniqish. Ushbu shkala bo'yicha ballar hayotning o'tgan segmentini baholashni, hayotning qanchalik samarali va mazmunli bo'lganini his qilishni aks ettiradi. Ushbu shkala bo'yicha yuqori ball va boshqalar bo'yicha past ball o'z hayotini o'tkazayotgan, u uchun hamma narsa o'tmishda bo'lgan, ammo o'tmish qolgan hayotga ma'no berishga qodir odamni tavsiflaydi. Past ballar hayotning o'tgan qismidan noroziligini ko'rsatadi.

4. Nazorat joyi – men (men hayotimning ustasiman). Yuqori ko‘rsatkichlar insonning o‘z hayotini o‘z maqsadlari va mazmuni haqidagi g‘oyalariga muvofiq qurish uchun etarli tanlov erkinligiga ega bo‘lgan kuchli shaxs sifatidagi g‘oyaga mos keladi. Past ball – o‘z hayotidagi voqealarni nazorat qilish qobiliyatiga ishonmaslik.

5. Nazorat joyi – hayot yoki hayotni boshqarish. Yuqori ball bilan – insonga o‘z hayotini nazorat qilish, erkin qarorlar qabul qilish va ularni hayotda amalga oshirishga ishonish. Past ball – fatalizm, insonning hayoti ongli ravishda nazorat qilinmasligiga ishonch, tanlash erkinligi hayoliy va kelajak uchun rejalar tuzishdan foyda yo‘q.

3-ilova

So‘rovnoma “Emosional holatlarni o‘z-o‘zini baholash” (G.Eyzenk)

Ko‘rsatmalar: Biz sizga turli davlatlar tavsifini taklif qilamiz. Agar bu holat sizga tez-tez xos bo‘lsa, javoblar varaqasiga 2 ball qo‘ying, agar bu holat kamdan-kam sodir bo‘lsa – 1 ball, umuman xarakterli bo‘lmasa – 0 ball.

1. Men o‘zimga ishonchim komil emas.
2. Ko‘pincha arzimasa narsalardan qizarib ketaman.
3. Uyqum notinch.
4. Men osongina tushkunlikka tushaman.
5. Men faqat hayoliy muammolar haqida qayg‘uraman.
6. Qiyinchiliklar meni qo‘rqitadi.
7. Kamchiliklarimga chuqur kirib borishni yoqtiraman.
8. Men osonlikcha ishonaman.
9. Men shubhalanaman.
10. Men kutishga qiynalmoqdaman.
11. Ko‘pincha vaziyatlar men uchun umidsiz bo‘lib tuyuladi, undan chiqish yo‘lini hali ham topish mumkin.
12. Muammolar meni juda xafa qiladi.
13. Katta muammolar yuzaga kelganda, men yetarli asoslarsiz o‘zimni ayblashga moyilman.
14. Baxtsizliklar va muvaffaqiyatsizliklar menga hech narsa o‘rgatmaydi.
15. Men ko‘pincha kurashni samarasiz deb hisoblayman.
16. Ko‘pincha o‘zimni himoyasiz his qilaman.
17. Ba’zida men umidsizlikka tushib qolaman.
18. Qiyinchiliklar oldida o‘zimni sarosimaga tushaman.
19. Hayotning og‘ir damlarida ba’zan o‘zimni boladek tutaman, achinishni xohlayman.
20. Men oxirgi so‘zni aytaman.
22. Suhbatda boshqa odamning gapini tez-tez to‘xtataman.
23. Men tez g‘azablanaman.

24. Men boshqalarga izoh berishni yaxshi ko‘raman.
  25. Men boshqalar uchun avtoritet bo‘lishni xohlayman.
  26. Oz bilan qanoatlanmayman, eng ko‘p narsani xohlayman.
  27. G‘azablansam, o‘zimni yomon his qilaman.
  28. Men itoat qilishdan ko‘ra rahbarlikni afzal ko‘raman.
  29. Menda o‘tkir, qo‘pol imo-ishoralar bor.
  30. Men qasoskorman.
  31. Men uchun odatlarni o‘zgartirish qiyin.
  32. Diqqatni almashtirish men uchun oson emas.
  33. Men hamma yangi narsadan juda ehtiyotkorman.
  34. Meni ishontirish qiyin.
  35. Ko‘pincha men boshimdan chiqa olmaydigan narsadan qutulish kerak degan fikrga egaman.
  36. Odamlarga yaqinlashishim qiyin.
  37. Rejamdagi kichik buzilishlar ham meni xafa qiladi.
  38. Men tez-tez qaysarman.
  39. Men tavakkal qilishni istamayman.
  40. Qabul qilingan kundalik tartibdan chetga chiqishlar meni juda xafa qiladi.
- To‘rt guruh savollarining har biri uchun ball yig‘indisi hisoblanadi.
- 1-10 – tashvish:*
- 0-7 – past daraja,
 8-14 – o‘rtacha,
 15-20 – yuqori
- 11-20 – umidsizlik:*
- 0-7 – yuqori o‘z-o‘zini hurmat qilish, muvaffaqiyatsizlikka qarshilik,
 8-14 – o‘rtacha,
 15-20 – past, qiyinchiliklardan qochish, umidsizlik,
- 21-30 – tajovuzkorlik:*
- 0-7 – past daraja, xotirjamlik, o‘zini tuta bilish,
 8-14 – o‘rtacha, o‘zini tuta olmaslik,
 0-15 odamlar bilan muloqotda
- 31-40 – qattiqlik:*
- 0-7 – qat’iylik yo‘q, oson almashtirish,
 8-14 – o‘rtacha daraja,
 15-20 – qattiqlik.

“Empatiya” so‘rovnomasi (A. Mehrabyan)

Sizni bir nechta bayonotlarni baholashga taklif qilamiz. Bayonotni o‘qib chiqqandan so‘ng, javoblar varaqasida o‘z fikringizni uning raqamiga qarab belgilang: “ha, roziman”, bu “+” belgisi bilan ko‘rsatiladi yoki “-” belgisi bilan ko‘rsatilgan “yo‘q, rozi emasman”.

Sizning javoblaringiz yaxshi yoki yomon deb hisoblanmaydi, shuning uchun samimiy bo‘ling. Siz bayonotlar haqida uzoq vaqt o‘ylamasligingiz kerak. Ishonchli javoblar birinchi navbatda hayolingizga keladi.

Anketa

1. Korxonaga endigina kirgan odam yolg‘iz qolganini ko‘rib, o‘zimni g‘amgin va noqulay his qilaman.
2. Yangi odam bilan tanishsam, darhol uni xursand qilishga harakat qilaman.
3. O‘z his-tuyg‘ularini ko‘rsatadigan odamlardan g‘azablanaman.
4. O‘zimni yomon his qilsam, doim omma oldida bo‘lishga harakat qilaman.
5. Men doim va’dalarimni bajaraman.
6. Atrofimdagi odamlarda asabiylashish belgilari paydo bo‘lsa, men ham asabiylasha boshlayman.
7. Menimcha, odam konfliktli vaziyatlardan o‘zi chiqib ketishi kerak.
8. Odamlar o‘zlariga achinishni boshlaganlarida, men g‘azablanaman.
9. Ko‘p do‘stlarim borligi men uchun juda muhim.
10. Men bilgan barcha odamlarni yoqtirmayman.
11. Ba’zan sevgi qo‘shig‘ining so‘zlari meni qattiq ta’sir qiladi.
12. Agar ikkalasidan birini tanlashga to‘g‘ri kelsa, men bilan muloqot qilishdan ko‘ra aqlli bo‘lishni afzal ko‘raman.
13. Boshqa odamlarning his-tuyg‘ulari men qabul qiladigan qarorlarimga ta’sir qilmasligi mumkin.
14. Bolaligimda kichikroq bolalar orqamdan ergashishardi.
15. Ba’zan men aytmoqchi bo‘lmagan narsalarni baland ovozda aytaman.
16. Odamlarga yomon xabar aytishga to‘g‘ri kelsa, o‘zimni yo‘qotaman.
17. Men ta’tilga chiqmoqchiman yolg‘iz.
18. Atrofimdagilarning hammasi xafa bo‘lsa ham men xotirjam bo‘la olaman.
19. Kimdir bilan yoqimsiz suhbatdan keyin men u bilan yanada yoqimli uchrashuvni tasavvur qilaman.
20. Men har doim boshqalarning muvaffaqiyatlaridan xursandman.
21. Yig‘layotgan odamlarni ko‘rish meni xafa qiladi.
22. Men do‘stlikdan ko‘ra obro‘ muhimroq deb hisoblayman.
23. Yolg‘iz odamlar, ehtimol, do‘stona emas.

24. Tanishlar bilan uchrashganda, avvalo, salom aytaman.
25. Men har doim muhtoj bo'lgan odamga yordam berishga tayyorman.
26. Sevimli kuylarimni tinglaganimda o'zimni baxtli his qilaman.
27. Menga hamkasblar bilan ishlashdan ko'ra mustaqil ishlash ko'proq yoqadi.
28. Do'stlar o'z muammolari haqida gapira boshlaganlarida, men mavzuni o'zgartirishga harakat qilaman.
29. Men turli klub va jamiyatlarga a'zo bo'laman, chunki, bu do'stlashishning yaxshi usuli.
30. Men haqiqatan ham boshqa odamlarning tajribasiga maftun bo'laman.
32. Men kechasi uxlash va kunduzgi tashvishlarni muhokama qilmaslik kerakligiga ishonaman.
33. Keksa odamlar, qoida tariqasida, asossiz ta'sirchan.
34. Rasmiy tayinlanishdan ko'ra, yaqinlarim tavsiyasiga ko'ra ishga joylashishni afzal ko'raman.
35. Ba'zida aytilmagan yaxshiroq bo'lgan narsalarni orzu qilaman.
36. Birovga shafqatsiz munosabatda bo'lganini ko'rganimda jahlim chiqadi.
37. Bo'sh vaqtimni yolg'iz o'tkazishni (kitob o'qish, boshqotirmalarni yechish va h.k.) sheriklikda karta o'ynashni afzal ko'raman.
38. Ba'zan kinolarda tomoshabinlarning yig'lashi va xo'rsinishlaridan hayratda qolaman, hatto hayratda qolaman.
39. Notanishlar orasida bo'lsam, ular meni yoqtiradimi yoki yo'qmi, deb tashvishlanaman.
40. Mening barcha odatlarim yaxshi va orzu qilingan.
41. Nima uchun hamkasblarim ba'zan qayg'uli va o'ychan bo'lishini doim tushunishni istayman.
42. Ko'chada biror voqeani ko'rsam, guvohlar qatorida bo'lmaslikka harakat qilaman.
43. Boshqa odamlarning ko'z yoshlari meni tez-tez bezovta qiladi.
44. Sayohat qilganimda, yangi odamlar bilan tanishish meni sayr qilish va diqqatga sazovor joylarni ko'rishdan ko'ra ko'proq o'ziga tortadi.
45. Agar biror kishi menga yoqmasa, men doimo undan yaxshi narsani topishga harakat qilaman.
46. Men muhabbat va do'stona tuyg'ulardan ko'ra mustaqillikni qadrlayman.
47. Kitob yoki film qahramonlari haqida jiddiy tashvishlanish ahmoqlik.
48. Men jarohatlangan hayvonni ko'rganimda, unga qandaydir tarzda yordam berishga harakat qilaman.
49. Do'stlar bilan his-tuyg'ularingizni ochiq ko'rsatishingiz mumkinligiga ishonaman.

50. Agar siz uning shikoyatlarini diqqat bilan tinglasangiz, odam o‘zini yaxshi his qiladi.

Texnika natijalarining raqamli ifodasi kalit yordamida olinadi. Natijalar uchta shkala bo‘yicha baholanadi (alohida shkaladagi kalit bilan har bir o‘yin uchun bitta ball beriladi).

Metodika natijalarining raqamli ifodasi kalit yordamida olinadi. Natijalar uchta shkala bo‘yicha baholanadi (alohida shkaladagi kalit bilan har bir o‘yin uchun bitta ball beriladi).

Kalit

empatiya

samarali empatiya

ishonchlilik shkalasi

ifoda darajalari:

Empatiya va samarali empatiya:

8 ballgacha – past daraja;

9 dan 15 ballgacha – o‘rtacha daraja;

16 ball va undan yuqori – yuqori daraja.

Норма по шкале достоверности составляет от 0 до 5 баллов.

5-ilova

“Ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiya” so‘rovnomasi

Ko‘rsatmalar. Quyidagi bayonotlar e‘tiboringizga havola etiladi. Siz bayonot bilan rozi bo‘lishingiz, rozi bo‘lmaysiz, to‘liq rozi bo‘lmaysiz yoki to‘liq rozi bo‘lmaysiz. Javob variantlari quyidagi shaklda taqdim etilishi kerak:

To‘liq rozi, ha “!”

Qo‘shilmaslikdan ko‘ra “+”

Bilmayman, men bunga shubha qilaman “?”

Aksincha qo‘shilmayman “–” To‘liq qo‘shilmayman, yo‘q “–”

Anketa

1. Agar suhbatda uzoq vaqt pauza bo‘lsa, vaziyatni saqlab qolish uchun hech narsa tez-tez xayolga kelmaydi.

2. Boshqalar men haqimda nima deb o‘ylashiga katta ahamiyat beraman.

3. Noaniq va burun talaffuzi bo‘lgan odam meni asabiylashtiradi.

4. Ishga kirishishdan oldin ko‘pincha qiyinchiliklarga berilib ketaman.

5. Menga ayblovlar bilan hujum qilishsa, o‘zimni osongina yo‘qotaman.

6. Biror kishi bilan do‘stlashish men uchun qiyin.

7. Biror masala bo'yicha pozitsiyani egallashdan oldin, men boshqalarning fikrini bilishga harakat qilaman.

8. Qiyin vaziyatlarda ichki tashvish meni erta qarorlar qabul qilishga majbur qiladi.

9. Men optimistman.

10. Vaqti-vaqti bilan sabr-toqatim yo'qolib, g'azablanaman.

11. Jamiyatda men hech qachon uchrashmagan odamlar bilan bemaol gaplasha olaman.

12. Agar ish jamoamda kelishmovchiliklar yuzaga kelsa, men uzoqroq turishga harakat qilaman.

13. Qarama-qarshi, oldindan aytib bo'lmaydigan odamlar bilan muloqot qilishdan qochaman.

14. Ko'pincha kayfiyatim yomon.

15. Mening his-tuyg'ularim osongina jarohatlanadi.

16. Poezdlarda men tasodifiy sayohatchilar bilan deyarli gaplashmayman.

17. Bahsli masalalarda men doimo o'z fikrimni bildiraman.

18. Film yoki kitob oxirida harakat tugallanmagani menga yoqmaydi.

19. Agar biror narsa ishlamasa, menimcha: keyingi safar yaxshiroq bo'ladi.

20. Munozara paytida men odatdagidan balandroq gapirishga moyilman.

21. Men mutlaqo notanish odamlarni suhbatga jalb qila olaman.

22. Men biror narsaning nizoga kelishidan ko'ra, uni kelishib olishni afzal ko'raman.

23. Qabul qilgan qarorlarimni kechiktirishga to'g'ri kelsa, tushkunlikka tushaman.

24. Ko'pincha umidsizlikka tushmaslik uchun o'zimni istakning amalga oshishini rad etaman.

25. Ba'zan men jiddiy qabul qilmaydigan tahdidlar qilaman.

26. Guruhda narsalarni jonlantirish men uchun oson.

27. Men narsalarni tasodifga qoldirishdan xursandman.

29. Men har qanday vaziyatda yaxshi narsa topa olaman.

30. Men tez-tez portlash arafasida turgan kukun bochkasi kabi his qilaman.

31. Turmush o'rtog'im o'zimdanda xabarsiz mehmonlarni taklif qilsa, menga yoqmaydi.

32. Agar boshqalar ular haqida yuqori o'ylamasa, men o'z rejalarim va niyatlarimdan osongina voz kechishim mumkin.

33. Men, qoida tariqasida, maqolga amal qilaman: yetti marta o'lcha, bir marta kes.

34. Biror kishi menga biror narsa va'da qilsa, uni bajarmaslikdan qo'rqaman.

35. Jahlim chiqsa, jismoniy mehnat qilib, o'zimni yengillashtiraman.

36. Men hamma joyda tezda yangi tanishlar orttiraman.
37. Meni nohaq ayblashsa, o‘zimni himoya qilishni boshlagandan ko‘ra, jim bo‘lib, rozi bo‘lishni afzal ko‘raman.
38. Ko‘pincha men uchun bir nechta narsa yoki imkoniyatlardan bitta narsani tanlash qiyin.
39. Men kamdan-kam hollarda tushkunlikka tushaman, yomon kayfiyatdaman.
40. Ba‘zi arzimlas narsalar tufayli boshqalardan jahlim chiqadi.
41. Menga kamdan-kam mehmonlar keladi.
42. Ko‘pchilikning fikriga qo‘shila olsam, o‘zimni yaxshi his qilaman.
43. Kundalik tartibim kutilmagan hodisalar tufayli buzilganida menga yoqadi.
44. Biznesda men maqolga amal qilaman: jasorat shaharlarni oladi.
45. Menga uzoq vaqt qarama-qarshilik bo‘lsa, men xotirjamlikni yo‘qotaman.
46. Meni tashrif buyurishga kamdan-kam taklif qilishadi.
47. Bolaligimda men boshqalarning fikriga qo‘shilmagan bo‘lsam-da, ko‘pincha ularning haqligini tan olardim.
48. Men taklif qilingan kechki ovqatga kimlar kelishini va u qanday o‘tishini oldindan bilishni yaxshi ko‘raman.
49. Agar biror narsada muvaffaqiyatsizlikka uchrasam, tezda taslim bo‘laman.
50. Men ko‘pincha o‘zimning g‘azabimga dosh berolmayman.
51. Men uzoq vaqtdan beri ko‘rmagan tanish odamlarga birinchi bo‘lib gapirishni istamayman.
52. Ishlab chiqarish yig‘ilishlarida men boshliqlar fikriga qo‘shilishga ko‘proq tayyorman.
53. Ko‘pincha kutilmagan hodisalar meni sarosimaga soladi.
54. Men xotirjamman va osonlikcha jahlimni chiqarmayman.
56. Do‘stlarimning uyida notanish odamlarni uchratganimda o‘zimni noqulay his qilaman.
57. Agar o‘ylab ko‘rsam, men biror narsani qabul qilishdan ko‘ra ko‘proq tanqid qilishga moyilman.
58. Men bir narsaga tayyorman, garchi natijasi nima bo‘lishi boshidanoq ma’lum bo‘lmasa ham.
59. Mening kundalik hayotim umuman qiziqarli.
60. Men ko‘pincha yaxshiroq yutib yuboradigan sharhlar qilaman.
- Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyaning har bir komponentini ifodalash darajasi aniqlanadi.

Ifoda darajalari:

20 ballgacha – past;

21-30 – o‘rtacha past;

31-40 – o‘rtacha;

41-50 – o‘rtachadan yuqori;

51 va undan ko‘p – yuqori.

Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyani diagnostika qilishda besh komponent, besh shkala ajratiladi:

1. Ijtimoiy va kommunikativ moslashuv. Past ball – plastika, muloqotda moslashuvchanlik, turli xil odamlar bilan muloqot qilish, o‘zgaruvchan sharoitlarga osongina moslashish, voqealarni qayta baholash, ularda faol o‘z o‘rnini topish. Yuqori ball – uyatchanlik, izolyatsiya, kamtarlik, suhbatdosh sifatida o‘ziga ishonchsizlik, suhbatni davom ettira olmaslik, “ortiqchalik” hissi, muloqotda cheklov.

2. Kelishuvga intilish. Past ballar – kelishmovchilikdan qo‘rqmaslik, turli xil fikrlar, har bir masala bo‘yicha o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lish va uni himoya qilish istagi, halollik, halollik. Yuqori ball – barcha muammolarni “tinchlik bilan” hal qilish, taslim bo‘lish, kelishuvga kelish istagi. Bu xususiyatga xayrixohlik, nizolardan qochish istagi sabab bo‘lishi mumkin; zaif iroda, qat‘iyatsizlik; boshqalarga yo‘naltirilganlik; mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishni istamaslik, befarqlik, befarqlik.

3. Tolerantlik. Kam ball – birovning fikriga, qarashlariga, xarakteriga, odatlariga g‘azab va dushmanliksiz munosabatda bo‘lish, bag‘rikenglik. Yuqori ball – narsalarga, ishlarga, harakatlarga aniq, o‘rnatilgan qarashlarga rioya qilish istagida namoyon bo‘ladigan noaniqlikka toqat qilmaslik; shubhalarning yo‘qligi; noaniq idrok, yarim tonnasiz; noaniqlikdan, kutilmagan hodisalardan qo‘rqish; kuta olmaslik, bu o‘ylamagan va erta harakatlarga olib keladi.

4. Optimizm. Past ball – hayotni sevish, o‘ziga ishonish, o‘z qobiliyatiga, quvnoqlik va g‘ayrat. Bu xususiyatlar ijodiy, muvaffaqiyatga erishadigan shaxslarni tavsiflaydi, lekin ayni paytda o‘zini o‘zi saqlash hissi bo‘lmasligi mumkin va xavfning oqilona darajasidan oshib ketishi mumkin. Yuqori ball – pessimizm, ishonchsizlik, qiyinchiliklardan qo‘rqish, mustaqillikning yo‘qligi, shubha, umidsizlik, g‘amginlik, hamma narsada va hammada salbiyni ko‘rish istagi.

5. Frustratsiyaga tolerantlik – insonning psixologik moslashuvni yo‘qotmasdan turli xil hayotiy qiyinchiliklarga dosh berish qobiliyati.

O‘qituvchining umidsizlikka chidamliligi – bu psixologik moslashuvni saqlab qolgan holda turli xil pedagogik qiyinchiliklarga dosh berish qobiliyatidir. Bu, bir tomondan, real pedagogik vaziyatni adekvat baholay olish, ikkinchi tomondan, vaziyatdan chiqish yo‘lini oldindan ko‘ra bilish qobiliyatiga asoslanadi.

Ta’lim psixologiyasiga oid tadqiqotlarda o‘qituvchidagi umidsizlik asosan ta’lim jarayoniga halokatli ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan va aksincha, umidsizlikka chidamlilik o‘qituvchining zarur shaxsiy sifati sifatida uning turli xil qiyinchiliklar va nizolarga dosh berish qobiliyatini belgilaydi. Past ballar – hissiy barqarorlik va barqarorlik, yuqori darajadagi o‘zini o‘zi boshqarish va hissiy holatlarni o‘z-o‘zini

tartibga solish, hissiy vaziyatlarda o‘zini tuta bilish, boshlang‘ich maqsadlardan voz kechish va yangi, maqbulroq maqsadlarni qo‘yish qobiliyati.

O‘rtacha ball – g‘azablanishning o‘rtacha darajasi, to‘siq paydo bo‘lganda, siz qilmoqchi yoki erishmoqchi bo‘lgan narsa bloklanganda norozilik, jismoniy faollik orqali hissiy qo‘zg‘alishdan xalos bo‘lish qobiliyati, qadriyatlarni qayta baholash, o‘rtacha o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatlari.

Yuqori ball – o‘zini tuta olmaslik, o‘zini tuta olmaslik, qo‘zg‘aluvchanlik, o‘zini nazorat qilishni istamaslik, nutqda vazminlik yo‘qligi.

6-ilova

“O‘qituvchining kasbiy faoliyatini o‘z-o‘zini tahlil qilish” so‘rovnomasi

1. O‘qituvchi kasbiy faoliyatining asosiy maqsadi nimadan iborat?

Mavzuni o‘rgatishda

Kursant shaxsini rivojlantirishda

O‘quv jarayonida qulay muhit yaratishda

2. O‘qituvchining kasbiy faoliyati qanday asosiy parametrlar bo‘yicha baholanadi?

nazariy bilim

amaliy ko‘nikmalar

muloqot qobiliyatlari

ijodiy yondashuv

vakolatli hujjatlar

talab

3. Kasbiy faoliyatni o‘zlashtirishda siz uchun eng qiyin narsa:

olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash

o‘z faoliyat modelingizni ishlab chiqish

ishning turli sohalarida malakali faoliyatni amalga oshirish

olingan bilimlarni ma’lum bir tizimga keltira olish

kursantlar bilan aloqa o‘rnatish

hamkasblar bilan hamkorlik

4. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi nima bilan belgilanadi?

bilim, ko‘nikma, qobiliyat

muloqot qobiliyatlari, xushmuomalalik

eruditsiya

qiyinchiliklarni engish qobiliyati

amaliy tajriba

5. Sizningcha, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining muvaffaqiyatli ishlashi uchun u, ayniqsa, yaxshi bilishi kerak bo‘lgan uchta ustuvor yo‘nalishini sanab o‘ting:

6. Kasbiy faoliyatingizda o‘zingizni malakali mutaxassis deb hisoblaysizmi?

ha

yo‘q

unchalik emas

7. Kasbiy mahorat musobaqalarida qatnashganmisiz? Ha bo‘lsa, tanlov nomi va ishtirok etgan yilni ko‘rsating

8. Sizingcha, kasbiy mahorat tanlovlari (masalan, “Yil o‘qituvchisi”, “Eng zo‘r sinf o‘qituvchisi” va boshq.) o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga ta’sir qiladimi?

ha

yo‘q

